

378
Г63

37021

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги
Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот
институти

Ў.К.Толипов, М.Усмонбоева

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ТАТБИҚИЙ АСОСЛАРИ

(Ўқув қўлланма)

2032893

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
2006

378/025

Мазкур ўқув қўлланмада педагогик технология назариясининг шаклланиш ва тараққиёти тарихи, унинг мөҳияти, технологик ёндашув тамойиллари, ўқув жараёнини лойиҳалаш, хусусий фанларни ўқитиш жараёнига таълим технологиясини татбиқ этиш, шунингдек, таълим технологияси самарадорлигини аниқлаш ва баҳолаш каби масалалар юзасидан сўз юритилади.

Ўқув қўлланма узлуксиз таълим тизимининг турли босқичлари, хусусан, умумий ўрта таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагоглар, педагогик технология муаммоси билан қизиқувчи тадқиқотчилар ва педагогика олий ўқув юртларининг талабалари учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:
Р.Х.Джураев,
педагогика фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:
Н.Азизхўжаева,
педагогика фанлари доктори, профессор

Ж.Ҳасанбоев,
педагогика фанлари доктори, профессор

Н.Тожихонова,
олий тоифали ўқитувчи

ISBN 5-648-03428-5

© Ўзбекистон Республикаси
ФА «Фан» нашриёти,
Т. Н. Қори Йиёзии номидаги
ЎзПФИТИ, 2006 йил

СҮЗ БОШИ

Мустақил Ўзбекистон Республикасида шаклланаётган миллий истиқлол ғояси Республика Конституциясида эътироф этилган инсонпарвар, демократик, ҳуқуқий давлат ва жамиятни барпо этиш, шунингдек, ижтимоий-иқтисодий ҳамда маданий ривожланишининг юқори босқичларига кутариш, жаҳон ҳамжамияти сафидан муносиб ўрин эгаллашга йўналтирилган эзгу мақсадларни амалга оширишга хизмат қиласи.

Ушбу мақсадларнинг ижобий натижага эга булиши, энг аввало, ёш авлодга илмий билимлар асосларини пухта ўргатиш, уларда кенг дунёқарашиб ҳамда тафаккур куламини ҳосил қилиш, маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш борасидаги таълимий-тарбиявий ишларни самарали ташкил этишга боғлиқдир. Зеро, юртнинг порлоқ истиқболини яратиш, унинг номини жаҳонга келг ёйиш, улуғ аждодлар томонидан яратилган миллий-маданий меросни жамиятга намойиш этиш, уларни бойитиш, мустақил Ўзбекистон Республикасининг ривожланган мамлакатлар қаторидан жой эгаллашини таъминлаш ёш авлодни комил инсон ҳамда малакали мутахассис қилиб тарбиялашга боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сесияси (1997 йил 29 август)да қабул қилинган ҳамда бугунги кунда ғоялари амалиётга кенг куламда муваффақиятли татбиқ этилаётган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим түғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” мазмунида баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказиш жараёнининг моҳияти тұлақонли очиб берилгандир. Малакали кадрлар тайёрлаш жараёнининг ҳар бир босқичи үзіда таълим жараёнини самарали ташкил этиш, уни юқори босқичларга кутариш, шу билан бирга жаҳон таълими даражасига етказиш борасида муайян вазифаларни амалга ошириши лозим. Чунончи, мазкур жараён-

нинг учинчи босқичи (2005 ва ундан кейинги йиллар)да “... таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш, ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув-услубий мажмуалар, илфор педагогик технологиялар билан тұлиқ таъминлаш” каби долзарб вазифалар ижобий ҳал этилмоги лозим.

Мазкур вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилишида яна бир омилнинг мавжудлиги, яни, узлуксиз таълим тизими ходимлари, педагог-үқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларининг моҳиятидан хабардорликлари ҳамда уларни таълим жараённан самарали құллай олишлари, шунингдек, таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ижодий ёндашувнинг қарор топиши муҳим аҳамият касб этади.

Үқитувчиларнинг хусусий фанлар асосларини үқитишига йұналтирилган машғулотлар жараёнини ноанъанавий шаклларда ташкил этиш, таълим жараёнини мұкаммал андоза асосида лойиҳалашга әришиш, мазкур лойиҳалардан оқилона фойдалана олиш күникмаларига эга бўлиши таълим олувчилар томонидан назарий билимларнинг пухта, чуқур ўзлаштирилиши, уларда амалий күникма ва малакаларнинг ҳосил бўлишининг кафолати бўла олади.

Мазкур қўлланмада педагогик технология назариясининг моҳияти, унинг шаклланиши ҳамда тараққиёти тарихи, афзалликлари, таълим жараёнининг истиқболини таъминлашдаги муҳим ўрни ва роли, шунингдек, янги педагогик технологияларни таълим (хусусий ўқув фанларини үқитиши) жараёнига татбиқ этиш шартлари хусусида сўз юритилади.

Қўлланманинг узлуксиз таълим тизими ходимлари, педагог-үқитувчилар учун зарур манба бўлиб хизмат қилишига умид боғлаган муаллифлар гуруҳи уни яратишда назарий ва амалий маълумотлар олиш имконини берган асарларнинг муаллифларига ўзларининг чексиз миннатдорликларини изҳор этадилар.

I БОБ. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ТАРАҚҚИЁТИ ВА ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИ МУАММОЛАРИ

Педагогик фаолиятни технологиялаштириш – ижтимоий зарурят

XX аср кишилик жамияти тараққиёти тарихидан фан ва техника соҳасида юз берган инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суръати моддий ишлаб чиқариш жараёнини назарий (фоявий) ҳамда амалий жиҳатдан бойитиб бориш билан бирга ижтимоий муносабатларнинг янгича мазмун касб этишини таъминлади. Хизмат курсатиш соҳаларининг пайдо бўлиши, янгича турмуш тарзи кишиларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг ортиб боришига замин ҳозирлади. Ижтимоий эҳтиёжларнинг янгиланиб ҳамда ортиб бориши ўз навбатида уларнинг қисқа муддатда ва сифатли қондирилишини таъмин этувчи фаолиятнинг йўлга қўйилишини тақозо этди. Ижтимоий зарурат маҳсулни бўлган технология соҳаси ва унинг такомиллашиб бориши қисқа вақт оралиғида, кам жисмоний куч сарфлаган ҳолда юксак сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш имконини берди. Моддий ишлаб чиқариш, хом-ашёни қайта ишлаш соҳалари (қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, майший хизмат кўрсатиш ва бошқалар)да маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этишга нисбатан технологик ёндошув анъанаси юзага келди. Технологик ёндошув ишлаб чиқариш жараёнининг умумий тавсифини ёритишга хизмат қиласи. Муайян маҳсулотни ишлаб чиқариш маҳсадида хом-ашёни танлаш (дастлабки босқич)дан маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган (сўнгти босқич) даврни ўз ичига олган жараён технологик жараён сифатида эътироф этилади. Ишлаб чиқариш жараёнига

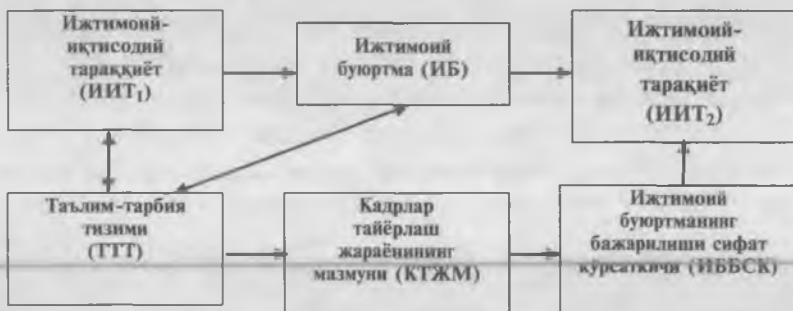
нисбатан технологик ёндашув муайян соҳаларда ислоҳотларни ташкил этиш, уларнинг муваффақиятини таъминлаш, эришилган ютуқларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омили сифатида намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига замонавий, илфор, юксак технологияларнинг татбиқ этилиши бир қатор шартлар асосида кечади, хусусан, илм-фан ҳамда техниканинг сўнгги ютуқларига таяниш, йирик молиявий маблаглар ва юксак даражадаги касбий маҳоратга эга малакали мутахассисларнинг мавжудлиги бу борадаги ютуқларни кафолатлади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига илфор технологияларни қўллаш шартларидан бири — малакали мутахассисларни тайёрлаш, уларнинг касбий маҳоратини доимий рашида ошириб боришга эришиш эканлигидан ҳам англнадики, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт бир-бири билан узвийлик, алоқадорлик ҳамда яхлитлик тамойили асосида ривожланиб боради. Жамият ижтимоий ҳаётида етакчи ўрин тутган фоя ва қарашлар иқтисодий ишлаб чиқариш ривожига ўз таъсирини ўтказса, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш аҳолининг маданий турмуш тарзининг яхшиланишига олиб келади.

Инсоният цивилизациясининг қўйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ўта қатый ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англлаш имкониятига эга, фавқулодда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта оловучи малакали мутахассисни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этишини тақозо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равищда замонавий фан-техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олиш вазифаси мазкур фан олдига ҳам қўйилгандир (1-шакл):

1-шакл. Ижтимоий тараққиёт ва узлуксиз таълим мазмуни

Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг кўламни қамраб олмоқда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳтил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни татбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қиласи.

Таълим тизимини технологиялаштириш фояси ўтган асрнинг бошларида Фарбий Европа ҳамда АҚШда таълим тизимини ислоҳ қилиш, таълим самарадорлигини ошириш, шахснинг ижтимоийлашувини таъминлаш учун муайян шарт-шароитни яратиш борасидаги ижтимоий ҳаракат юзага келган даврда илк бора ўртага ташланди. Мазкур фоя 30-йилларда таълим жараёнига “педагогик техника” (“таълим

техникаси") тушунчасининг олиб кирилиши билан асосланди. Ушбу даврларда яратилган маҳсус адабиётларда "педагогик (таълим) техника(си)" тушунчаси "ўкув машфутларини аниқ ва самарали ташкил этишга кўмаклашувчи усул ва воситалар йифиндиси" тарзида талқин этилди ҳамда ўкув жараёнига ўкув ва лаборатория жиҳозларининг олиб кирилиши, улардан самарали, унумли фойдаланиш, материал мазмунини кўрсатмали қуроллар ёрдамида тушунтириш каби ҳолатлар таълим самарадорлигини оширишга ёрдам берувчи етакчи омиллардир, дея баҳоланди.

XX асрнинг 50-йилларида таълим жараёнида техник воситаларни қўллаш "таълим технологияси" йўналишини белгилаб берувчи омил дея эътироф этилди, асосий эътибор ўкувчилар аудиториясини кенгайтириш техник воситалардан фойдаланиш эвазига амалга оширилиши, техник воситаларнинг имкониятларини янада такомиллаштириш, уларнинг ахборот сифимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сифатли ташкил этиш, таълим олишни индивидуаллаштириш каби масалаларга қаратилди. Бу борада олиб борилган тадқиқотларнинг обьекти, таянч нуқтаси сифатида техник воситалар имкониятлари, уларни такомиллаштириш жараёни қабул қилинди, шунингдек, ўкув жараёнини "технологиялаштириш"нинг ташкилий жиҳатларини ўрганишга алоҳида ургу берилли.

60-йилларнинг бошларида таълимни дастурлаш асосида таълим жараёнини ташкил этиш "технология" тушунчасининг моҳиятини очиб берувчи омил сифатида кўрила бошланди. Дастурий таълим ўкувчиларга муайян билимларнинг алоҳида қисм ҳолида эмас, балки изчил, яхлит тарзда берилишини назарда тутади. Таълим жараёнини яхлит, мақбул дастурга мувофиқ ташкил этиш таклифи илк бора АҚШда фаолият юрита бошлаган "Дастурий таълим ва ўргатувчи машиналар бўйича бирлашган Кўмита" томонидан илгари сурилган. Дастурий таълим ўзида таълим мақсадлари, улар-

ни ўзгартириш ва баҳолашнинг мос равищдаги мезонлари ҳамда таълим муҳитининг аниқ тавсифини қамраб олади. Бу эса ўзгартариши мажмусини тұлалигича қайта ташкил этиш тушунчаси мазмунига мос келади:

**“Таълим технологияси” назариясининг
шаклланиш босқичи**

№	Босқичлар	Йиллар	Таълим технологияси-ТТ
1	I-босқич	XX асрнинг 30-йиллари	ТТ=ўкув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга кумаклашувчи усул ва воситалар йиғиндиши (педагогик техника – Птех.)
2	II-босқич	XX асрнинг 50-йиллари	ТТ= Птех. + таълим жараёнида техник воситалар (ТВ)ни күллаш, уларнинг имкониятларини такомидаштириш, ахборот сиғимини кенгайтириш, ахборотларни узатиш хизматини сиғатли ташкил этиш, ўкувчи фаолиятини индивидуаллаштириш
3	III-босқич	XX асрнинг 60-йиллари	ТТ = Птех. + ТВ + дастурий таълим (ДТ). Дастурий таълим –таълим мақсадларининг аниқланиши, таълим жараёнини умумий лойиҳалаш, ўкувчилар томонидан назарий билимларнинг узлаштирилиши эҳтимолини олдиндан ташхислаш, таълим жараёнининг самарадорлигини аниқлаш, таълим мақсадининг натижаланғанлыгини ўрганиш, фаолият натижаларини таҳлил этиш
ТТ = Птех + ТВ + ДТ			

Таълим жараёнини технологиялаштириш назариясининг шаклланиши узоқ муддатли вақт оралиғида кечди. Қатор мамлакатларда таълим технологияси ва унинг муаммоларини талқиқ этишга алоҳида эътибор қаратилди. Таълим технологияси муаммоларини талқиқ этувчи ташкилотлар тузили, маҳсус журналлар нашр этилди:

Таълим технологияси муаммоларини талқиқ этувчи ташкилотлар ҳамда илмий журналлар

№	Мамла-катлар	Ташкилот номи	Ташкил топган йил	Журнал номи	Нашр этилган илии
1	АҚШ	Таълим Коммуникацияси Ассоциацияси	1971	“Таълим технологияси” “Educational Technology”	1961
2	Англия	Педагогик таълим Миллий Кенгаши	1967	“Таълим технологияси ва дастурли таълим”	1964
				“Таълим технологияси”	1970
3	Япония	4 номда илмий жамиятлар фаолият олиб бормоқда	1965-70	“Таълим технологияси”	1965
				“Таълим технологияси соҳасидаги тадқиқотлар”	1965
4	Италия			“Таълим технологияси”	1971

Юқорида номлари келтирилган ташкилот ҳамда илмий журналлар фаолиятининг асосий мазмуни таълим технологияси муаммолари бўйича олиб борилаётган ил-

мий тадқиқотлар мазмуни ва натижаларини умумлаштириб, таҳлил этиб бориш, шунингдек, ушбу тадқиқотлар натижаларининг таҳлили асосида муайян тавсияларни ишлаб чиқиши, энг самарали тадқиқотларни оммалаштиришдан иборатdir. Таълим технологиясининг моҳияти, унинг ютуқлари билан таълим соҳаси ходимларини хабардор этиб бориш, уларнинг бу борадаги малакаларини оширишга йўналтирилган фаолиятни ташкил этиш ҳам таълим технологияси муаммоларини татқиқ, этувчи ташкилотлар зиммасидадир.

Мустақиллик шароитида Узбекистон Республикаси таълим муассасалари фаолияти жараёнига янги педагогик технологияларни олиб киришга қаратилган ҳаракат бир қатор етакчи ташкилотлар томонидан олиб борилмоқда. Хусусан, AXELS, IREX, JICA ҳамда KOICA каби ташкилотлар томонидан олиб борилган фаолият ўзининг саамаадорлиги билан алоҳида аҳамият касб этмоқда. Сўнгги беш йиллар давомида юқорида номлари келтирилган ташкилотларнинг кўмаги ва рағбати асосида Республиканинг бир қатор етакчи олий ўқув юртлари қошида инновацион (педагогик технология) марказлар(и) ташкил этилди. Мазкур марказлар томонидан ташкил этилган илмий семинар, қисқа ва узоқ муддатли курсларда олий ўқув юртлари, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари ҳамда умумий ўрта мактабларнинг педагогик ходимлари иштирок этиб, педагогик технология ва ундан таълим жараёнида фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимларга эга бўлдилар. Олий мактаб муаммолари институти, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети қошидаги марказ ва ЎзПФИТИда бу борада бир қатор ижобий ишлар оширилмоқда.

Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, айни вақтда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда. Узбекистон Республикасида ҳам бу борада муайян тажрибалар тўплана-

ётган бўлса-да, бироқ бир қатор муаммолар ҳам мавжуд (2-шакл):

2-шакл. Республика таълим муассасалари фаолиятига педагогик технологияларни жорий этиши муаммолари

Мазкур муаммоларнинг ижобий ҳал этилиши таълим-тарбия жараёнларида муайян самарадорликка эришиш билан бир қаторда баркамол шахс ва малакали мутахassisини тарбиялашга имкон беради.

Педагогик технология назариясининг умумий асослари

Бизга яхши маълумки, ҳар бир назария ўзининг методологик асосларига эга бўлади. Таълим технологияси назариясининг илк ғоялари илпари сурилган даврлардаёқ мазкур назариянинг асослари ҳам яратила бошланган. Таълим технологияси назариясининг умумий асосларини унинг мақсади, мазмуни, вазифалари, тамойиллари, объектив (ташқи) ҳамда субъектив (ички) омиллари, объекти, асосий тушунчалари, мезонлари ва бошқалар ташкил этади.

Таълим технологияси назариясининг умумий асослари моҳияти хусусида сўз юритиш учун “таълим технологияси” тушунчасининг туб маъносини англаш талаб этилади.

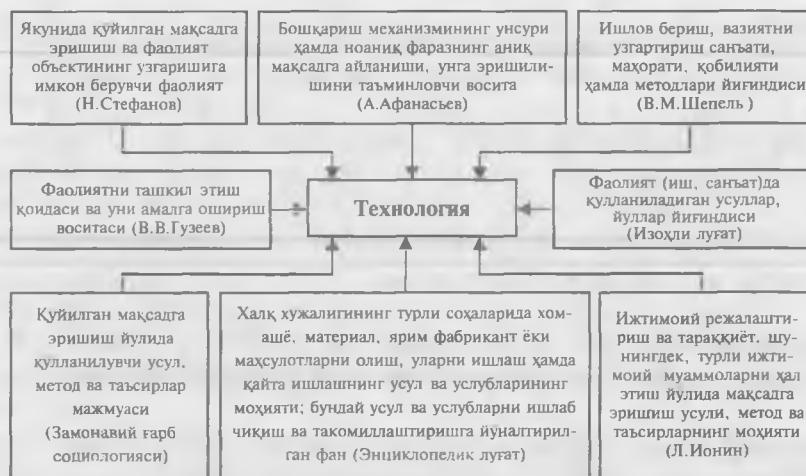
“Технология” юонча сўз бўлиб, “technе”- маҳорат, санъат ҳамда “logos” - тушунча, таълимот сўзларининг бирикмасидан ҳосил бўлган. “Таълим технологияси” тушунчаси эса луғавий жиҳатдан (инглизча “an educational technology”) таълим (ўқитиш) жараёнини юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этиш борасида маълумотлар берувчи фан (ёки таълимот) маъносини англатади.

Алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, айни вақтда таълим технологияси тушунчасини мантиқий-фоявий жиҳатдан изоҳлаш борасида ягона фикр мавжуд эмас.

Юқорида қайд этилганидек, педагогик технология назарияси ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб асосланиб келинаётган бўлса-да, айнан “педагогик технология” тушунчасига нисбатан турлича ёндашувлар мавжуд. Хусусан, педагог олим В.П.Беспалько педагогик технологияни “амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси” дея таърифлайди ҳамда асосий дикъатни ўқув-педагогик жараённи олдиндан лойиҳалашга қаратади¹. Н.Ф.Талызына эса педагогик технологиянинг “фан ва амалиёт ораглиғида муайян тамойилларни олға сурувчи методлар ишлаб чиқарувчи, уларни изчил қўллаш каби масалаларни ҳал

¹ Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.

етишига йўналтирилган мустақил фан¹ булиши лозимлигини қайд этади ва ҳоказо (3-шакл):

3 – шакл. «Технология» тушунчасининг моҳиятини ёритувчи қарашлар

Сунгти ўн йил давомида нутқимизда “педагогик технология”, “замонавий педагогик технология”, “ўқитиш технологияси” каби тушунчалар кенг қулланмоқда. Аксарият педагоглар “таълим технологияси” ҳамда “педагогик технология” тушунчалари мазмунан бир маънони англатишини таъкидла-моқдалар. Бизнинг назаримизда бундай ёндашув у қадар туғри эмас ҳамда бу борада ягона тўхтамга келиш муҳимдир.

Юқорида қайд этиб ўтилганидек, таълим жараёнини технологиялаштириш тоғаси Farbий Европа ҳамда АҚШда яратилган эди. Бизга маълумки, Farbий Европа мамлакатлари ва АҚШда “Педагогика” фани мавжуд эмас, шу боис “педагогик фаолият”, “педагогик тизим”, шунингдек, уларга боғлиқ равиша юзага келувчи “педагогик технология” тушунчаси ҳам истеъмолда йўқ.

¹ Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. – Москва: Изд-во МГУ, 1984. - с. 13.

Номлари қайд этилган мамлакатларда шахсга илмий билімларни бериш жараёни “таълим жараёни” сифатида номланади, шахсга билимлар бериш, унинг маътумотини ошириш, таълим самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи фанлар мажмуди “Методика” деб юритилади. Методика фанларини ўқитища асосий эътибор таълим сифатини яхшилаш, унинг самарадорлигини таъминлашга қаратилади.

Ўзбекистон Республикаси (шу жумладан, МДҲ мамлакатлари) таълим тизими амалиётида ўқитишли келинаётган “Педагогика” фанининг предмети шахсни шакллантириш, унинг камолотини таъминлашга йўналтирилган таълимий ҳамда тарбиявий фаолиятни ташкил этиш жараёнининг мазмунидан иборатдир. Яъни, шахснинг етук камолоти икки мұхим фаолият - таълимий ва тарбиявий фаолият жараёнининг самараси натижаси сифатида намоён бўлади.

Айни уринда “педагогик технология” ҳамда “методика” тушунчаларининг тавсифи, ўзига хос жиҳатларини ёритиш мақсадга мувофиқдир.

Т.Н.Балло “педагогик технология” тушунчасига таъриф берар экан, уни ўқитиши жараёнига нисбатан топшириқли ёндошув, Л.В.Занков, Т.Я.Гальперин, В.И.Давыдовлар босқичли ўқитиши, Г.К.Селевко ҳамда бошқа муаллифлар эса мазмунли умумлашма сифатида баҳолайдилар. П.Митчелнинг нуқтаи назарига кура педагогик технология барча жиҳатларига кура ўзига хос ва самарали натижаларни қўлга киритиш имконини берувчи педагогик тизимни ташкил этиш билан боғлиқ ҳолда таълим тизими доирасида олиб борилаётган тадқиқот назарияси ва амалиётининг муайян тармоғидир¹. С.К.Исламгулова эса қуйидаги қарашни илгари суради: технологик лойиҳага асосланган таълим жараёнини ташкил этиш усули бўлиб, у аввалдан белгиланган муайян қоида ва талабларга жавоб беради². Қуйида айрим тадқиқотчиларнинг “педагогик технология” тушунчасига берган таърифларини келтирамиз (4–шакл).

¹ Исламгулова С.К. Технологизация процесса обучения в школе: теория и опыт. – Алматы: Творческая педагогика, 2003. – с. 23.

² Ўша асар. – 25-бет.

Педагогик технология назариясининг умумий асослари

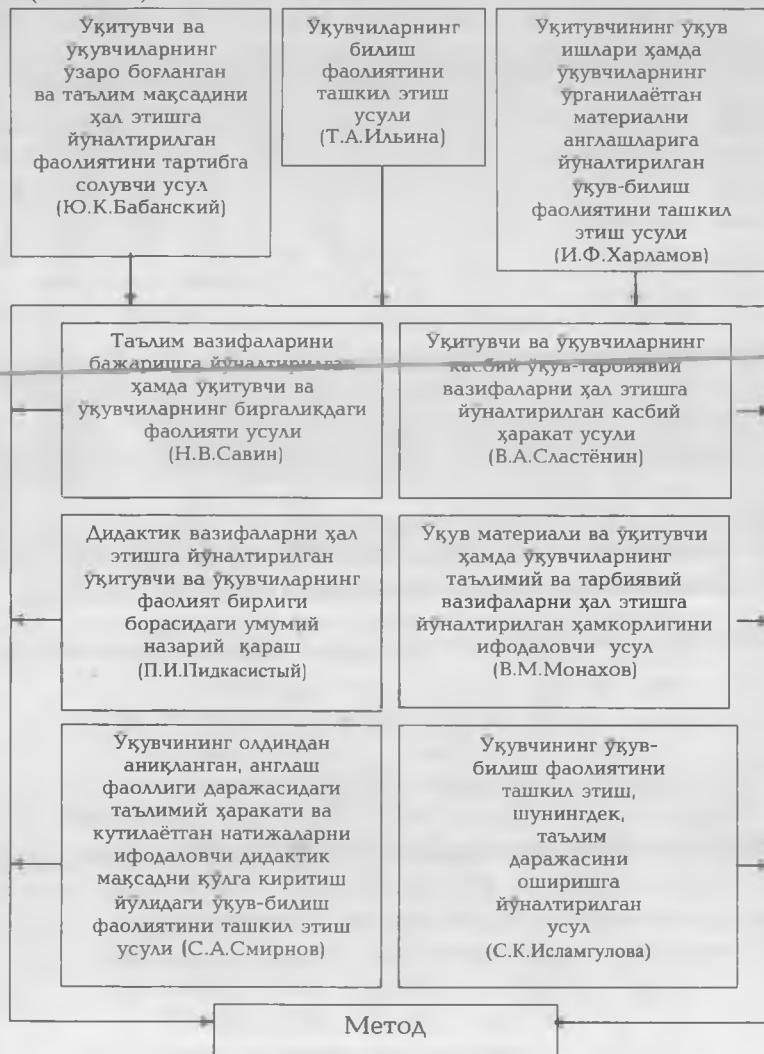

4-шакл. «Педагогик технология» тушунчасининг мөҳиятини ёритувчи ҳарашлар

Бизга яхши маълумки, метод ўқитувчи ва уқувчиларнинг ҳамкорлигида ташкил этилаётган таълим жараёнида

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ТАДБИҚИЙ АСОСЛАРИ

Кўйилган мақсадга эришиш усули саналади. Бироқ, ушбу тушунча ҳам тадқиқотчилар томонидан турлича шарҳланади (5-шакл):

5-шакл. «Метод» тушунчасининг
моҳиятини ёритувчи қарашлар

Ривожланган мамлакатлар таълим тизимида шахс ижтимоийлашувини таъминловчи етакчи омил сифатида таълим жараёни эътироф этилса, биз шахснинг шаклланишида таълим ҳамда тарбия жараёни бирдек аҳамиятга эга эканлигига урғу берамиз. Аксарият ҳолларда эса тарбия жараёни бу борада устувор бўлиши лозим, чунки ўзида ахлоқий хислатларни намоён эта олган шахсгина ижтимоий муносабатларни ташкил этиш жараёнида улар мазмунининг ижобий хусусият касб этишини таъминлайди, ахлоқли инсонгина таълим (билим)ни қадрлай олади, зеро, ахлоқнинг асосий категорияларидан бири ҳам билимлилик саналади, деган фояни илгари сурамиз. Шундай экан, бу ўринда “педагогик технология” тушунчасининг қўлланилиши, шунингдек, асосий эътиборни фақат таълим жараёнини самарали ташкил этишгагина қаратмай, балки ҳам таълим, ҳам тарбия жараёнининг самародорлигини таъминлашга бирдек қаратиш лозимдир.

“Таълим технологияси” тушунчаси “таълим методикаси” тушунчасига нисбатан кенгdir.

Таълим методи — ўқув жараёнининг мажмуавий вазифаларини ечишга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти усули бўлса, таълим методикаси эса муайян ўқув предметини ўқитишнинг илмий асосланган метод, коида ва усуллар тизимини тавсифлайди.
Таълим технологияси - таълим мақсадига эришиш жараёнининг умумий мазмуни, яъни, аввалдан лойиҳалаштирилган таълим жараёнини яхлит тизим асосида, босқичма—босқич амалга ошириш, аниқ мақсадга эришиш йўлида муайян метод, усул ва воситалар тизимини ишлаб чиқиши, улардан самарали, унумли фойдаланиш ҳамда таълим жараёнини юқори даражада бошқаришни ифодалайди.

Ўқитувчини самарали фаолият кўрсатишга ундовчи дарснинг методик ишланмасидан фарқли ўлароқ, таълим

технологияси ўқувчилар фаолиятига нисбатан йұналтирилған бўлиб, у ўқувчиларнинг шахсий ҳамда ўқитувчи билан биргаликдаги фаолиятларини инобатга олган ҳолда, ўқув материалларини мустақил үзлаштиришлари учун зарур шарт-шароитларни яратишга хизмат қиласди.

**Педагогик технологиянинг марказий муаммоси -
ўқувчи шахсини ривожлантириш орқали таълим
мақсадига эришишини таъминлашдан иборат**

Мазкур бандда таълим технологияси ва унинг моҳияти борасида сўз юритамиз.

“Таълим технологияси” хусусида яратилған адабиётларда ушбу тушунчага берилған таърифларга асосланған ҳолда биз ушбу тушунчани қуидагича шарҳлашга журъат этдик:

Педагогик технология муайян лойиҳа асосида ташкил этиладиган, аниқ мақсадга йұналтирилған ҳамда ушбу мақсаднинг натижаланишини кафолатловчи педагогик фаолият жараёнининг мазмунидир.

Педагог олим В.П. Беспалько¹ педагогик тизимнинг педагогик технологиянинг асоси эканлигини эътироф этган ҳолда унинг қуидаги унсурларидан иборатdir дея таъкидлайди:

- 1) ўқувчи;**
- 2) таълим-тарбиянинг мақсади;**
- 3) таълим-тарбия мазмуни;**
- 4) ўқув жараёни;**
- 5) ўқитувчи ёки техник воситалар;**
- 6) таълим-тарбиянинг ташкилий шакллари**

Халқ хўжалигининг моддий ишлаб чиқаришга асосланған соҳаларида қўлланилаётган технологиялар моҳия-

¹ Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – с. 6-7.

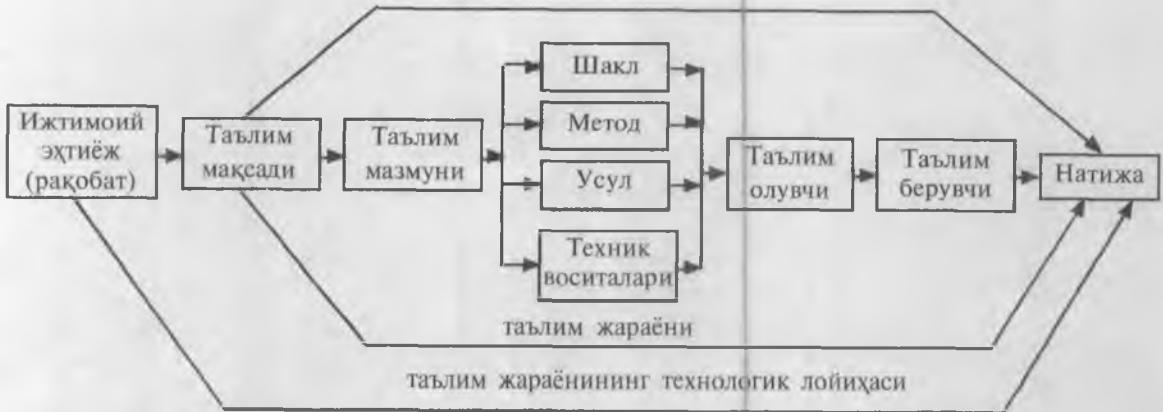
тини урганиш ҳамда муаммо доирасида нашр этилган рисолалар мазмуни билан танишиш “педагогик технология” таълим-тарбия фаолиятининг яхлит жараёни тўғрисидаги фан эканлигини эътироф этиш имконини берди. Педагогик технологиянинг қўйидаги таркибий унсурлари унинг асосини белгилашга хизмат қилади (6-шакл):

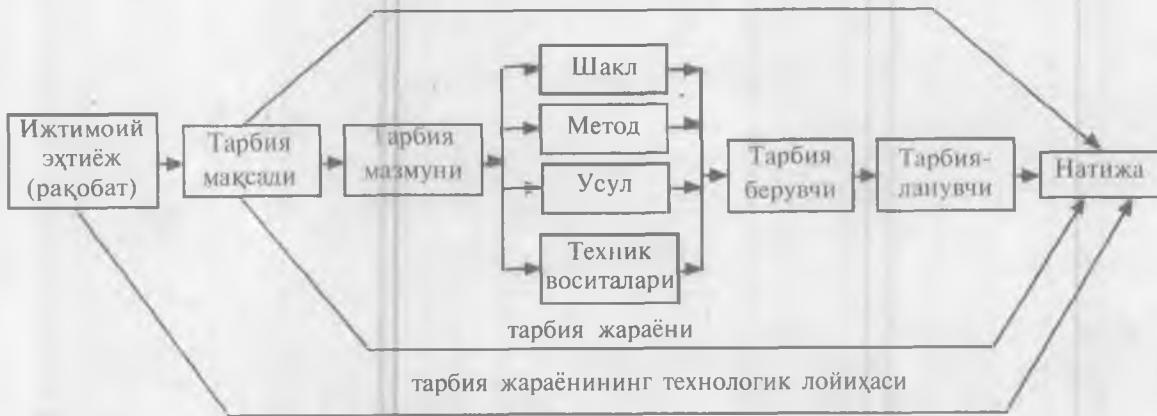
6-шакл. Педагогик технологиянинг таркибий унсурлари

Юқоридаги фикрларга мувофиқ таълим технологиясининг таркибий тузилмаси тасвирла қўйидагича намоён бўлади (7–шакл).

Бизга яхши маълумки, тарбия жараёни узоқ муддатли, мураккаб, узлуксиз бўлиб, у ўзига хос хусусиятларга эга. Гарчи замонавий таълим технологияси ўқувчининг таълим жараёнидаги етакчилик ролини ёқлаётган бўлса-да, тарбия жараёнида тарбияланувчи асосий мавқеини эгаллай олмайди. Чунки унда характер, дунёқарааш етарлича шаклланмаган бўлиб, у бу борада тарбиячининг ёрдамига эҳтиёж сезади. Шу боис тарбия технологияси ҳам мантиқий, ҳам таркибий жиҳатдан таълим технологиясидан фарқ қилади (8-шакл).

7-шакл. Таълим технологиясининг таркибий тузилмаси

8-шакл. Тарбия технологиясининг таркибий тузилмаси

Тарбия жараёнининг моҳияти, қонуниятлари ҳамда ўзига хос жиҳатлари хусусидаги мавжуд назарий ва амалий ғояларга, педагогик билимларга таянган ҳолда тарбия технологиясининг таркиби қисмларини қўйидагича белгиладик:

- 1) тарбия жараёнининг умумий лойиҳаси;
- 2) тарбияни ташкил этишга бўлган ижтимоий эҳтиёж (рағбат);
- 3) тарбия мақсади;
- 4) тарбия мазмуни (шакл, метод, усул ва техник воситалар);
- 5) ўқитувчи (тарбиячи) фаолияти;
- 6) ўқувчи (тарбияланувчи) фаолияти;
- 7) тарбия самараси (натижа).

~~Ушбу фикрлар асосида тарбия технологиясининг таркибий тузилмаси тасвирда қўйидагича намоён бўлади.~~

Педагогик технология ўзида қўйидаги хусусиятлашни намоён этади:

1. Педагогик технология педагогик жараённи такомиллаштириш, оптималлаштиришга бўлган ижтимоий эҳтиёжни қондириш омили саналади.

2. Педагогик технология дидактик ҳамда тарбиявий характеристидаги, шунингдек, таълим-тарбия жараёнини самарали, маҳоратли тарзда ташкил этиш борасидаги назарий ҳамда амалий билимлар мажмуи, методологик фан сифатида намоён бўлади.

3. Педагогик технология таълим-тарбия жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи яхлит жараёндир.

4. Педагогик технология йўналтирувчанлик вазифасини бажаради, яъни, у шахсни ривожлантириш, тарбиялаш, шакллантириш учун хизмат қиласади.

5. Педагогик технология — шахсийлик хусусиятига эга бўлиб, муайян технологияларни таълим-тарбия жараённада қўллашга нисбатан ягона, қатъий, меъёрий (стандарт) талаблар қўйилмайди. Ҳар бир педагог у фаолият юритаётган таълим-тарбия муҳитининг хусусиятлари, мавжуд ички ва ташки шарт-шароитларини инобатга олган ҳолда муайян технологик ёндашувни амалга ошириш имкониятига эга.

6. Педагогик технология ўзида таълим, тарбия ва шахс тараққиёти (камолоти) бирлигини ифода этади.

Педагогик технологиянинг асосий мақсади комил шахсни шакллантириш учун пойдевор бўлган педагогик жараённи такомиллаштириш, инсонпарварлаштириш, ўқувчи нинг мустақиллигини таъминлаш, ўқитиш жараёнида техник воситалар имкониятларидан самарали фойдаланишга эришишдан иборат.

Педагогик технологияни қуллаш жараёнида қуидаги вазифалар ҳал этилади (9-шакл):

9-шакл. Педагогик технологиянинг асосий вазифалари

Мазкур вазифаларнинг ижобий ҳал этилиши қуйидаги шартларга амал қилинишига боғлик;

1. Мавжуд шарт-шароитларни инобатга олган ҳолда фаолиятни ташкил этиш.

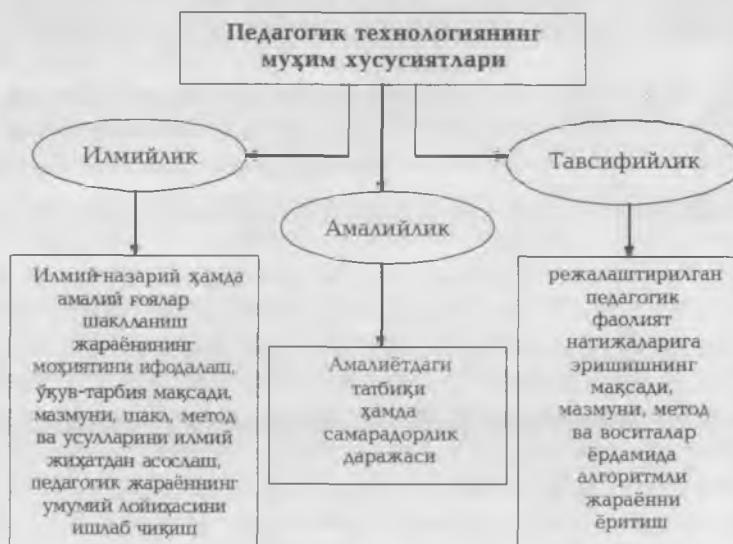
2. Ўқувчи (тарбияланувчи)ларнинг ёш, физиологик, психологияк ҳамда шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш.

3. Таълим (тарбия) жараёнини демократлаштириш ва инсонларварлаштириш.

4. Ўқувчи (тарбияланувчи)лар фаолиятини объектив назорат қилиш ва баҳолаш.

5. Хусусий фанларни ўқитиш жараёнида имкон қадар, албатта, самарали равиша техник воситалар имкониятидан кенг фойдаланиш.

Педагогик технология ўзида қуйидаги хусусиятларни намоён этади (10-шакл):

10-шакл. Педагогик технологиянинг ўзига
хос муҳим хусусиятлари

Педагогик технологиянинг назарий асослари умум-педагогик, хусусий-методик ҳамда локал (модул) билим-

ларга асосланади. Шу боис педагогик ходимлар, шунингдек, бўлгуси ўқитувчилар ўз фаолиятларида педагогик технологиядан фойдаланишни ўз олдилариға мақсад қилиб кўйган бўлсалар, юқорида қайд этилган билимларни пухта ўзлаштира олишлари лозим. Зеро, педагогик технология пухта ўзлаштирилган педагогик билимларга таянилган ҳолда ташкил этиладиган юксак самарадор педагогик фаолият жараёнидир.

Педагогик технологиянинг назарий гоялари

Таълимнинг глобаллашуви шароитида таълим соҳаси билан жамиятнинг ривожланиб бораётган ижтимоий эҳтиёjlари ўртасида номутаносибликнинг юзага келганлиги кузатилмоқда. Таълим тизими олдига баркамол шахсни шакллантириш, таълим соҳаси билан меҳнат бозори ўртасидаги номутаносибликни қисқартириш ҳамда ахборот технологияларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш каби янги, долзарб вазифалар кўйилмоқда. Мазкур вазифалар педагогик технология назариясини яратиш ва таълим жараёнини пухта лойиҳалашга эришиш заруриятидан келиб чиқади. Қайд этилганидек, педагогик технологиянинг назарий асосларини ишлаб чиқиш долзарб вазифа саналиб, таълим технологияларини яратиш муаммолари буйича олиб бориладиган умумий ва амалий тадқиқотларга кенг йул берган ҳолда ушбу назария моҳиятини тұлақонли акс эттирувчи терминологияни шакллантиришни тақозо этади. Бугунги кунда назарий ва амалий жиҳатдан пухта асосланган умумий ишланмаларнинг мавжуд бўлиши алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, умумий назарий базага эга бўлмасдан туриб, айрим муаммоларни ҳал этиш мумкин эмас.

Педагогик технология назарияси ва уни таълим жараёнида қўллаш муаммоларига бағишланган замонавий тадқиқотлар мазкур назариянинг таълим ривожини таъминлашдаги аҳамиятини чуқур англаб етиш, унинг имкони-

ятларини аниқлаш ва кенг күламли ахборот майдонини эгаллашга ёрдам беради.

Педагогик технология назариясини шакллантириш ва ундан фойдаланиш механизмини билиш таълим жараёнини ривожлантириш ва бошқаришнинг энг самарали шакл ва методларини аниқлаш имконини берадики, бунинг нафақат назарий, балки амалий аҳамияти ҳам бекиёсdir.

Техно-педагогик мазмунда эълон қилинаётган илмий ишлар сонининг тобора ортиб бораётганига қарамай, мавжуд муаммолар етарли даражада тадқиқ этилмаган. Педагогик технологиянинг назарий-методологик асосларини яратиш, унга илмий фан мақомини бериш заруриятини асослаш борасила билдирилган таклифга ҳануз тавсия ёки истак шаклида қаралмоқда.

Таълим назарияси ва амалиётида педагогик технологияларни тадқиқ этиш иши фанлараро (педагогика, психология, методология, педагогик методология, фалсафа, социология ва бошқа фанлар) алоқадорлик ва боғлиқлик асосида ёндашувни талаб этади. Кўрсатиб ўтилган фан йўналишларининг ҳар бирида таълим технологияларининг маълум назарий жиҳатлари ва технологияни таълим жараёнига татбиқ этишда алоҳида ўрин тутувчи қулай шарт-шароитлари бир қадар тўлиқ таҳлил қилинган.

Педагогик технологияларнинг моҳияти, уларни таълим жараёнида қўллаш механизмини таълим фалсафаси ва социологияси контекстидан ташқарида кўриб чиқиш мумкин эмас. Зоро, мазкур фанлар таълимнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва роли, шунингдек, ижтимоий вазифаларини ҳар томонлама таҳлил этади, таълим методологияси муаммоларининг чегарасини кўрсатиб беради.

Таълим соҳаси асосида инсон ҳамда унинг фаолияти турган мустақил ижтимоий институтдир. Шу боис умумий методологиянинг барча унсурлари техникашунослик методологиясининг тизимли, фаолиятли ва мажмуавий ёндашуви ҳамда хусусиятлари, яъни, умумий методоло-

гиянинг унсурларига таянмоғи лозим. Шу билан бирга педагогик технология педагогик жараённинг амал қилиш шаклларидан бири сифатида намоён бўлади. Бинобарин, педагогик технология муаммоларини тадқиқ қилишнинг методологик плани педагогика назарияси методологияси билан тўлдирилиши керак. Техно-педагогик феномен (ҳодиса)ни тадқиқ этиш методологиясини ишлаб чиқиш илгари сурилган илмий тадқиқот муаммосини ҳал этиш доирасида ғоятда долзарб вазифа ҳисобланади.

Педагогик технология назариясига оид муаммоли вазиятни таҳлил қилиш жараёнида шу нарса маълум бўладики, муаммоли вазият қисқа тавсиф орқали ифода этилади. Ушбу ҳолат тадқиқ этилаётган муаммонинг хусусиятларини аниқлаш ва кенгайтирилган ҳамда мантиқан бир-бирига зид келмайдиган предметли блокни шакллантиришга асосли ўтиш имконини беради.

Педагогик технологиянинг методологик асослари умумий методологиянинг асосий тамойиллари тизимида янги ҳодиса сифатида уни диалектик мантиқ ва билиш назариясининг категория ва тамойиллари тизимидағи эвристик имкониятлар даражасига олиб чиқади. Тамойиллар тизими назарий методологик базис сифатида намоён бўлиб, мазкур базис асосида педагогик технологиянинг концептуал моделини қуриш имкониятлари аниқланади.

Таълим мажмуининг концептуал таҳлили қуйидаги хуносаларни чиқариш имконини беради:

- ҳар қандай технология негизида меҳнат фаолияти кўринишидаги ўзаро жамоавий таъсир ётади. Технология меҳнат жараёнининг ўзига сингдирилади. Технологиянинг амалга оширилиш шаклидан қатъий назар, асосий мақсад умумий жараён операцияларининг тавсифи, предмети, воситалари ва якуний натижা билан белгиланади. Бинобарин, педагогик технологиянинг педагогик жараённи амалга ошириш шакли сифатидаги моҳияти педагогик фаолият соҳасида намоён бўлади;

- инсоннинг онги жамоавий ўзаро таъсир инъикосининг идеал шакли ҳамда диалектик қарама-қаршилигини ифода этиб, ўзгаририлган меҳнат сифатида намоён бўлади. Шунга кўра онгни қайта шакллантириш қонуниятларини ижтимоий технологиядан, ушбу қонуниятларини жорий этишнинг асосий шаклларини педагогик технологияга асосланган педагогик амалиётдан излаш тақозо этилади;

- педагогик технология ижтимоий технологиядан ажралиб чиқиб, ўз тараққиётида шартли жамоавий репетициявий (машқлантирувчи) рефлекс босқичини босиб ўтган ҳолда, асосий технологик ўзаро таъсирларни мақсадга мувофиқ тарзда тақрорловчи ҳаракат ва операциялар тизимиға ажратади. Бундан кузатилган мақсад ижтимоий онгни мустаҳкамлаш ва тупланган тажрибани янги авлодларга етказишидан иборат бўлиб, унинг предмети эса идеаллаштирилган тавсифга эга;

- педагогик технология моҳиятининг умумий жиҳатлари, шакл ва мазмуни, қарама-қаршиликлар тизими, миқдорий ва сифат ўзгаришлари диалектикаси, қурилиши, амал қилиши ва ривожланишининг умумий қонун ва қонуниятлари технологиянинг умумфалсафий концепцияси доирасида муваффақиятли равишда кўриб чиқилиши мумкин. Унинг ҳаракат мантиқи моддий ишлаб чиқариш соҳасидаги юқорида кўриб чиқилган қонуниятлар (объектив технология), унинг диалектик қарама-қарши жиҳати бўлган – маънавий ишлаб чиқариш, шунингдек, таълим соҳаси қонуниятларини кўчириш жараёнини акс эттиришдан иборат;

- педагогик технология назарий негизга эга, зеро, асл технология ўзининг мустаҳкам илмий-назарий пойдеворига асосланади. Педагогик технология назариясининг мазмуни ва таркибий тузилмасини шакллантириш жараёни ҳар қандай фаннинг шаклланишида муҳим ўрин тутивчи асосий қонуниятларга бўйсунади. Ижтимоий ишлаб чиқариш соҳаси ривожланган сайин эътибор умумназарий унсурларнинг синтез этилишига қаратилади;

- педагогик технология назариясининг яратилиш ва ривожланиш мантиқи асосий босқичларда умумий технологик назариянинг шаклланишини акс эттирувчи ҳолат сифатида намоён булади. Мазкур ҳолат асоси фикрлаш жараёнининг энг муҳим шакли сифатида хулоса чиқариш имконини берувчи дедуктив ёндашув ҳисобланади;

- педагогик технология назариясининг яратилиши учун “ғишт қўйишнинг” асосий даври педагогик технологиянинг бошланғич “хўжайраси”ни ифода этувчи педагогик жараёнда технологик беш жиҳатнинг моҳиятини очишга ёрдам берувчи, ўзига хос тушунча ва категориялар тизимини акс эттирувчи технологик ўзгариш, технологик восита ҳамда техно-педагогик ўзаро таъсир билан боғлиқdir.

Юқорида баён этилган хулосалардан педагогик технологияни ривожлантиришнинг бошланғич шарт-шароитлари (техно-педагогик феноменни ривожлантиришнинг зарурий шарт-шароитлари ва пойдевори бўлган дастлабки унсурлар ёки бошланғич шакллари), педагогик технология назариясини тараққий эттиришнинг асосий босқичлари ва асосий анъаналарини хусусий-илмий жиҳатдан аниқлашга йўналтирилган педагогик технология генезиси ҳам тасдиқлади. Моллий ишлаб чиқариш технологиясини қарор топтириш ва ривожлантириш жараёнидаги асосий босқичларни аниқлаш, шунингдек, педагогик технология назариясининг келиб чиқишини асослаш мақсадида педагог, психолог, файласуф, иқтисодчи ҳам методолог олимлар томонидан олиб борилаётган ишлар юзасидан ўтказилган таҳлил натижалари қўйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

* одамнинг табиатга кўрсатувчи таъсири жамоавий, мақсадга мувофиқ ва технологик ўзаро таъсир сифатида майдонга чиқади. Ушбу ҳолат технологик восита тузилмасидаги сабабий боғланишларни умумий жараёнда мазкур восита бажарадиган технологик вазифа асосида тушунтирилади. Мавжуд детерминация (сабабий боғланишларни аниқлаш) технологик воситанинг технологик ҳаракатнинг мустасно-

сиз барча босқичларида ривожланишини таъминловчи объектив қонун сифатида намоён эттиради;

- ҳар қандай меҳнат ўзаро узвий боғланган унсурлар: физиологик, ишлаб чиқариш ва моҳиятнан технологик саналувчи унсурлар мажмуасини ифода этади. Моддий ишлаб чиқариш технологиясида бу унсурлар мануфактур ишлаб чиқариш жараёнига қадар алоҳида мустақил қисмларга бўлиб чиқади. Бу ерда ҳунармандчилик фаолияти техникавий базиси, алоҳида олинган ишчининг ҳунармандчилик санъати эса ишлаб чиқаришнинг технологик асоси саналади. Шу боис бундай ишлаб чиқаришнинг кейинги тараққиётида табиий ва ижтимоий тўсиклар билан чегараланади;

- моддий ишлаб чиқариш жараёнида меҳнатнинг технологик унсурини ажратиш мануфактура ривожланиши ниҳоясига етган босқичда амалга оширилади ва ишлаб чиқариш жараёнининг айрим элементар операциялари якунинга етгач намоён бўлади. Алоҳида ишчи томонидан эпчиллик, иқтисод қилиш ва ички ишонч асосида муайян миқдордаги маҳсулотни иш вақти бирлигига тайёрлаш технологик инқилобни таъминлаш учун объектив замин яратадиган технологик қонун бўлиб қолади;

- техник инқилоб моҳияти технологик вазифанинг инсон зиммасидан соқит этилиб, техник восита зиммасига ўтиши билан асосланади. Ишлаб чиқаришнинг барча жараёнларини йўлга қўйиш ҳамда инсоннинг ушбу жараёндаги бевосита иштироки учун сарфланадиган вақт ўргасидаги фарқ ўтиш даврининг ўлчови, кўрсатгичи ҳисобланади. Айни пайтда технологик ҳаракатни ташкил этиш бўйича ҳунармандчилик санъати ўз ўрнини фанга бўшатиб беради. Қайд этилган ўтиш даври техникавий жараёнинг бош йули сифатида майдонга чиқадиган ва хусусий техник-технологик феноменларнинг ички қонуниятларида ўз аксига эга бўлган технологик восита зиммасига инсон томонидан бажарилаётган технологик вазифанинг топширилиш қонуни билан боғлиқдир;

- моддий ишлаб чиқариш технологияси педагогик технологиянинг пайдо булиши ва ривожланишининг бошлангич шарт-шароитлари сифатида намоён бўлади. Тарихий куртак сифатида у биоижтимоий технология тарзида намоён бўлди. Педагогик технология онтологик, ижтимоий-иктисолидий, шунингдек, яратиш, амалга ошириш ва ривожланишига асосланувчи илмий-назарий қонунлар, ижтимоий қонун ва мустақил равишда мавжуд бўлиш шарт-шароитлари сифатида акс этади.

Замонавий таълим-тарбия тизимида педагогик технологиялардан фойдаланиш зарурятининг моҳияти қўидагича (11-шакл).

11-шакл. Замонавий таълим-тарбия жараёнида педагогик технологияларни ҳўллаш зарурятининг моҳияти

Айни пайтда технологик ҳаракат қонуни замирида оддий технологик ўзаро таъсир, технологик вазифаларнинг инсон зиммасидан соқит этилиб, технологик восита зиммасига юқлатилиши қонуни, техно-педагогик феноменинни тадқиқ этиш жараёнида юқорида кўрсатилиб ўтилган структуравий-мантикий элементлар акс этади. Шу нарса аниқландики, техно-педагогик восита билан боғланган, муайян технологик мақсадга бўйсундирилган ва маълум технологик вазифани жорий этишга йўналтирилган фаолият кўриниши педагогик ўзаро таъсир кўриниши саналади. Ўзаро таъсир зарур ҳаракат ёки муайян бошланғич ҳолатда белгиланган (башорат қилинаётган) натижага қараб ўз-ўзидан юзага келадиган ҳаракат асосида намоён булади. Оддий технологик ўзаро таъсир – бу техно-педагогик воситанинг педагогик жараён субъектлари билан бевосита таъсирга кирувчи (бир-бирига ўзаро таъсир ўtkазадиган) технологик қисми даражасидаги ўзаро таъсиридир. Оддий техно-педагогик ўзаро таъсир табиати қуидаги қисмларга бўлинувчи педагогик воситаларни яратишга имкон беради.

Технологик ўзаро таъсир, таълимнинг технологик воситалари ва улар ёрдамида ташкил этилувчи педагогик жараённинг бевоситалик даражаси (технологиялаштириш) борасидаги тасаввур асосида қисқа онтологик-социологик таҳлил ўtkазилди. Таҳлил жараёнида шу нарса маълум бўлдики, ишлаб чиқаришнинг юқори технологик, илмий ва динамик жараёнининг ривожланишидаги объектив анъаналар педагогик жараёнини бир гурӯҳ ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратига асосланган таълим технологиясидан кўп сонли педагогларнинг касб маҳорати ва фаолиятининг мазмунига асосланган таълим технологиясига ўtkазиш заруриятини кун тартибига қўймоқда. Ушбу педагогик жараёнда акцент (ургу)нинг мураккаб кооперация даражасидаги ҳиссий билишдан мантикий билишга томон силжиши, субъект-объект муносабатларидан

субъект-субъект муносабатларига ўтиш ва педагогик жараёнда таълимнинг хилма-хил техника воситаларини кенг қўллашга эришиш билан боғлиқдир.

Педагогик технология назариясининг мазмуни ва таркибий тузилмаси (тузилиши) кўриб чиқилаётган муаммолар мажмууда марказий ўринни эгаллади. Педагогик технологиянинг қуйидаги муҳим белгиларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

предметлилик (педагогик технология назариясига оид барча атама, тушунча, категория ва таъкидлар бир предметли ёки муайян соҳага тааллукли бўлиши керак);

бир—бираға мослик ёки тулиқлик (педагогик технология назариясининг тили, унинг асосий тушунчалари, категориялари, тамойиллари, моделлари ва ҳоказолар);

аниклиник (объект маъносини икки аспектда:

эмперик ва семантик жиҳатдан очиб беради);

текширувчанлик (назариянинг реал объектга

мослик даражасини текширади);

ҳаққонийлик (педагогик технология назариясининг асосий таъкидлари ишончли бўлиши зарур);

тизимлилик (техно-педагогик қонунларни табақалаштирувчи ва мувофиқлаштирувчи алоқалари ёрдамида ягона тизимга бирлаштириш)

Юқорида қайд этилган жиҳатларга таянган ҳолда педагогик технология назарияси моҳиятини очиб бериш мумкин. Дастреб “назария” тушунчасининг маъносини англаб олиш муҳим.

Манбаларда бу тушунча қўйидагича шарҳланади: “Назария (грекча theoreo сўзидан олинган бўлиб, theoria - қараб чиқаман, тадқиқ этаман) кенг маънода – маълум ҳодиса нинг моҳиятини ёритиш ва тушунтиришга йўналтирилган қарашлар, тасаввурлар, ғоялар мажмуи; нисбатан тор ва маҳсус маънода эса – қайд этилаётган назария объекти бўлган фаолият қонуниятлари ва мавжуд алоқалари тўғрисидаги тўлақонли тасаввурни бера оловчи илмий билим-

ларнинг энг юқори, энг тараққий этган ташкилий шакли".

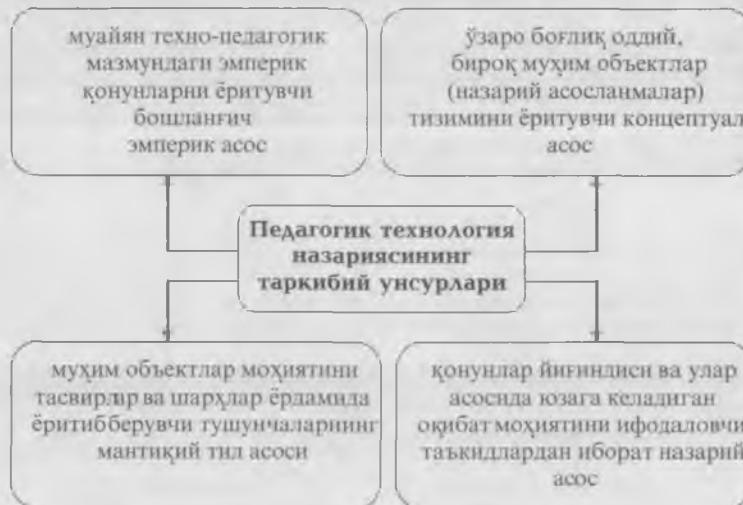
Ушбу таърифга асосланиб, педагогик технология назарияси моҳиятини аниқлашга хизмат қилувчи қуйидаги вариант таклиф этилади:

Педагогик технология назарияси

педагогик фаолият қонуниятлари ва мавжуд алоқаларини тасвирлар ҳамда изоҳлар воситасида илмий, асосли баён этувчи техно-педагогик билимларнинг тизимли шаклидир

Педагогик технология моҳиятини англаб олиш унинг таркибий тузилмаси, вазифаси, назарий тузилмаларини кўриб чиқиш ҳамда бир гурӯҳ таянч тушунча ва катерияларнинг мазмунини тушунишга имкон берали.

Педагогик технология назариясининг таркибий тузилмасида қуйидаги унсурлар ажратиб кўрсатилади ва таҳлил этилади:

Таркибий тузилма таҳлили педагогик технология функциясига аниқлик киритиш ва унинг концептуал моделини қуришга оид ёндашув вариантини асослаш имконини берди. Концептуал ва мантиқий тил асоси, шунингдек,

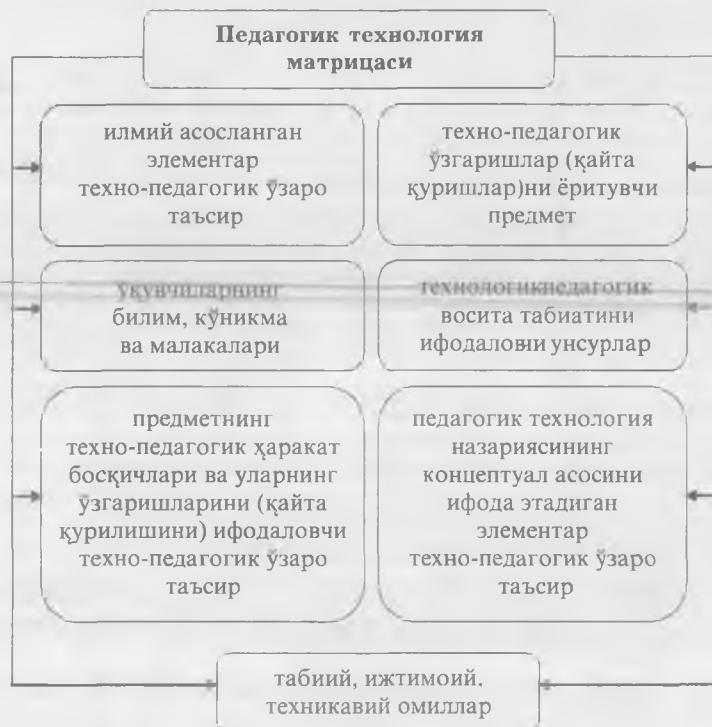
илмий техно-педагогик билимларнинг асосий салмоғи-ни ишлаб чиқишида дедуктив ёндашув ва педагогик тех-нология назариясининг концептуал асосига аниқлик ки-ритиш учун эса индуктив ёндашувдан фойдаланилади.

Назариянинг концептуал асосини ишлаб чиқишига ало-ҳида эътибор берилди. Ушбу асос педагогик технология матрицаси деб аталади.

Педагогик технология матрицаси (техно-педагогик матрица)

*минималдаражада зарур белгилар(назарий асослар)га таянувчи
ранг-бараң, сифатли педагогик технологиялар моделилди*

Педагогик технология матрицаси негизи қуйидаги ун-сурлардан ташкил топади:

Демак, педагогик технология назарияси дедуктив-ху-
лосавий тавсифга эга ва унинг моҳиятини ишонарли, аниқ
ифода этувчи илмий назария сифатида намоён бўлади.

Таълим жараёнига технологик ёндашув мазмуни

Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасида ўткази-
лаётган туб ислоҳотларнинг мазмуни бугунги кунда таъ-
лим жараёнини лойиҳалашга янгича ёндашув билан бой-
иб бормоқда.

Таълимга технологик ёндашув таълим жараёнини аниқ
воситалар ёрдамида самарали бошқариш ва қўйилган ўкув
мақсадларига муваффақиятли эришиш натижаларини ка-
фолатлаиди.

Педагогик технология

вақт тақсимотига мувофиқ дастурланиб, илмий
жиҳатдан асосланган ҳамда кутилган натижага эришишни
таъминловчи педагогик жараённинг барча босқич ва
қисмларининг вазифалари аниқ белгиланган тизим

Таълим технологиялари педагогик фаолиятнинг маълум
соҳасини қамраб олади. Фаолият соҳаси, бир томондан, тан-
ланган технологияга мувофиқ унинг асосини ташкил этувчи
қаторлар тизимини ҳосил қилса, иккинчи томондан, фао-
лиятнинг таркибий қисми сифатида юзага чиқади.

Технологик ёндашув турли соҳаларни концептуал ва
loyiҳали ўзлаштириш, таълимий, педагогик, ижтимоий
фаолият қирраларини очища янги имкониятларни яра-
тади. Жумладан:

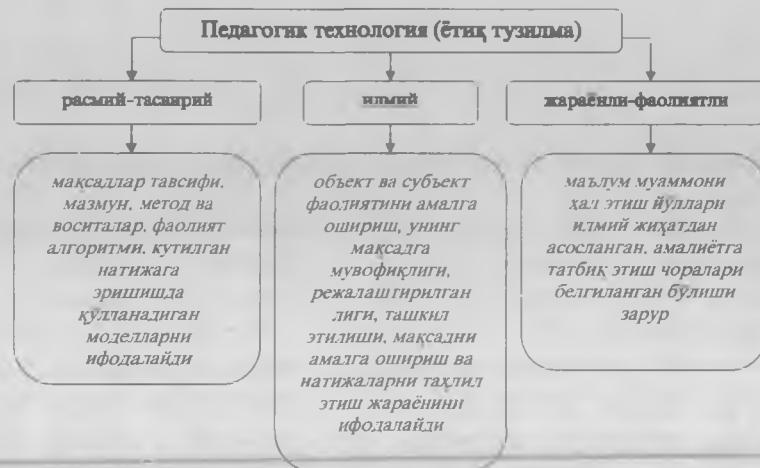
- натижаларни юқори аниқликда қайд этиш ва пе-
дагогик жараённи самарали бошқариш;
- мавжуд амалий тажрибани илмий асосда таҳлил
етиш ва қўллаш;
- таълимий ва ижтимоий-тарбиявий муаммоларни
яхлит ҳал этиш;

- шахс ривожланиши учун қулай шароитни таъминлаш;
- инсониятга нокулай ҳолатларнинг таъсирини камайтириш;
- ресурслардан оқилона фойдаланишни йўлга қўйиш;
- кадрлар тайёрлаш миллий моделига мувофиқ самародор янги технологияларни ишлаб чиқариш ва ижтимоий-педагогик муаммоларни ҳал этиш имконини беради.

Г.К.Селевконинг фикрича, педагогик фаолиятни қамраб олиш соҳасига мувофиқ педагогик технология қўйидаги тўрт гуруҳга ажратилади (вертикал структура):

Педагогик технологиянинг ётиқ (горизонтал) тузилмаси уч асосий нуқтаи назарни ифодалайди:

Таълим жараённега технологик ёндашув тамойиллары турлари ва ишлаб чиқиши босқичлари

Таълимни “технологик” йұналишда қуришнинг умумий мезони унинг аниқ ва пухта үйланған мақсаддағы йұналтирилғанлығы дадир. Мазкур қолатда асосий (умумий) ҳамда жузъий мақсадларни амалға ошириш учун муайян қонуният, жараён, тизим ва унга мөс амаллар мажмуди мавжуд булиши тақозо этилади. Педагогик технологияның воситавиіттік үйнелілігінде унинг кең имконияттарини очиб беради. Бұрында таълимнинг ташкилий жиһатлары, аввалдан, гүёки ташқаридан белгиланған мақсадларға эришиш усули сифатида қаралади. Мөс равища амалға оширилиши талаб этиладиган жараёнлар мөхияттіни таұлтартып этиш, уларни сарапаш үқув фаолиятты мазмунини ҳисобға олмаган қолда йүлгі қуилади.

“Педагогик технология” доирасыда аникланиб олинувчи мақсадларнинг эмпирик таұлтасының берилади. Таълим мақсадлары борасыда олиб борилған таұлтартып эмпирик тавсифда “технологик” ишланмаларнинг дидактикалық жи-

ҳатдан тұлақонлиги бұлмаслигини күрсатади. Умумий дидактик мақсадларнинг “техник” дедукцияси “педагогик технология”нинг дидактик имкониятларини күрсатувлар мүхим жиҳат ҳисобланади.

Таълим мақсадларининг таҳлилий баёнидан ташқари муайян үқув жараёни учун таълим услубларини танлашнинг мүхим шарти сифатида үқувчиларнинг билим дара-жаларини олдиндан ташқислаш, уларнинг күникма ва малакаларини мавжуд меъерий талаблар билан таққослаш эътироф этилади.

Таълим жараёнининг бориши үқувчиларнинг белгиланған мақсад йўлида ҳаракат қилишларини узлуксиз назорат қилишни кўзда тутади. Мазкур жараён технологик таълим тизимининг юқори даражали имкониятларини очиб беради.

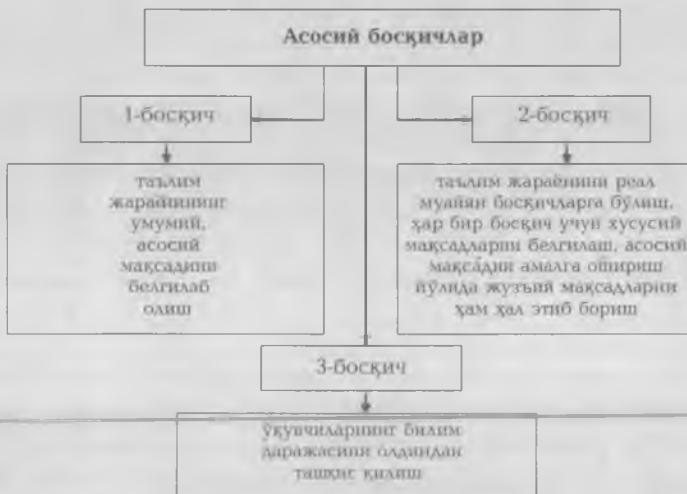
Педагогик технология таълим мақсадига ташкилий-услубий воситалар ёрдамида эришиш мумкинлегини ифодалайди. Агар технологик тизимларда асосий эътибор билимларни узатиш ва үқувчилар томонидан ўзлаштирилган билимлар даражасини аниқлаш мақсадида назоратни йўлга қўйиш борасидаги ҳаракатлар тизимини ишлаб чиқишига йўналтирилган бўлса, услублар мажмуасини танлаш асосан эмпирик асосда амалга оширилади.

Технологик ёндашувнинг яна бир хусусияти бўлган даврий кетма-кетлик педагогик технологиянинг назарий асосларини ёритишига хизмат қиласи ва режалаштирилган стандарт натижаларга эришиш имконини беради.

Таълимнинг тұлалигича стандартлаштиришига йўналтирилганлиги технологик ёндашувга хос бўлиб, у дидактикада таълимнинг асосий жиҳатларидан бири сифатида эътироф этилувчи ва кейинги йилларда бутун жаҳон педагогикасининг тадқиқот обьектига айланган үқитувчи ҳамда үқувчи ўргасида юзага келувчи муносабатлар мазмунини ифодалайди.

Таълим жараёнини лойиҳалашга технологик ёндашув

куйидаги асосий босқичлардан иборат бўлади (12-шакл):

12-шакл. Технологик ёндашув асосида
ўкув жараёнини лойиҳалаш босқичлари

Босқичлар кетма-кетлигининг моҳияти ўқитувчи ҳаралтларининг даврий, такрорланувчанлигини ифодалайди. Босқичларнинг бир-бирига мувофиқ равишда кетма-кет келиши ўқитувчи ҳаракатининг муайян мақсад, аниқ назорат усуслари ҳамда таълим шакли асосида бир неча маротаба такрорланиб бориши ҳисобига ниҳоясига етказилишини англатади.

Бундай ёндашув таълим самарадорлигига эришиш, таълим жараёнининг мазмунини, ўкувчига илмий билимларни турил воситалар ёрдамида етказиб беришни назарда тутади. Умумпедагогик тамойил нуқтаи назаридан таълим натижаси самарали равишда ўзлаштириладиган билим, ўқитувчи ва ўкувчиларнинг биргаликдаги тадқиқотчилик фаолияти, бу борада ортирилган тажриба ҳамда ўкувчиларда ахлоқий-ҳиссий сифатларнинг шаклланганлиги билан белгиланади.

Таълим мақсадлари, баҳолаш мезонлари ҳамда таълимий шароитларни такрорий ҳосил қилиш асосида тарбиявий фаолият жараёнига ҳам педагогик технологияларни са-

марали татбиқ этиш мумкин. Шу тарзда педагогик технологиянинг асл моҳияти намоён бўлади, шунингдек, ўқувва тарбиявий фаолият ўртасидаги тафовут барҳам топади. Таълим технологияси таълим мақсадларини аниқлаштириш, яхлит жараённи қисмларга ажратиш, таълим натижаларини стандартлаштириш, таълим жараёнидаги самарали тескари алоқа, автоматлаштириш имкониятларини такомиллаштириш каби муҳим таълимий муаммоларни ижобий ҳал қилиш имконини беради. Мазкур муаммоларни ҳал этишда мавжуд педагогик (автоматлашган ва автоматлашмаган) тажрибани инобатга олиш, унга нисбатан танқидий муносабатда бўлиш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технологиянинг ривожланиш истиқболлари унинг назарий асосларини танқидий равишда таҳлил қилиш, таълим жараёнига нисбатан самарали ёндашувнинг қарор топиши ҳисобига таъминланади. Яъни, маълум вақт оралиғида педагогик технологиянинг назарий асосларини ўзгартириш билан бирга унинг “муаммо майдони”ни ҳам ўзгартириш мумкин бўлади.

Таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этиш бир қатор дидактик вазифаларни ижобий ҳал этишини тақозо қиласди. Чунончи, дидактик мақсадлар рўйхатини ишлаб чиқиш, уларга мувофиқ равишда таълим жараёнини лойихалаш, таълим жараёнини лойихалашда яхлит жараён ҳамда унинг босқичлари ўртасидаги мувофиқликни таъминлаш, ўқувчилар томонидан ижтимоий тажрибанинг тұлақонли ўзлаштирилиши, барча ўқувчилар билим, күникма ва малакалари даражаларининг тенгглашувига эришиш ва ҳоказолар.

Маълумки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи тамойилларига асосланган бўлиб, ўқувчи шахсини тарбиялашта йўналтирилмоғи лозим. Педагогик технология назариясининг марказида таълим жараёнининг раҳбари, айни вақтда, ушбу жараёнинг ҳам субъекти, ҳам обьекти булган ўқитувчи ва ўқувчилар турадилар. Шундай экан, ушбу субъектлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик, ўзаро мулоқот, уларнинг бир-бирларига нисбатан кўрсатадиган акс

таъсирлари энг замонавий талабларга жавоб беради олиши зарур. Бунинг учун ўқитувчи, энг аввало, таълим-тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан қўйилувчи талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари, йўллари, ўқувчини ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантиришга хизмат қилувчи усуслар, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, ўқувчи шахси фаолиятини туғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, педагогик фаолиятни ташкил этиш жараёнида юзага келувчи муаммо ва келишмовчиликларни биргаликда бартараф этиш, аудиторияда ижодий, ишчанлик мұхитини ҳосил қилиш, ўқувчи фаолиятини аниқ ва туғри баҳолашга имкон берувчи методлар билан куролланган бўлиши лозим.

Педагогик технологиянинг асосий тамойиллари ва уларнинг моҳиятини билиш мазкур жараён борасида аниқ тасаввурга эга бўлишимизга имкон яратади. Шу боис биз қўйида педагогик технологиянинг асосий тамойиллари ва уларнинг моҳияти хусусида сўз юритмоқчимиз.

Педагогик технология умумий дидактик тамойилларга эга бўлиши билан бирга, қўйидаги айнан үзигагина хос бўлган тамойилларга ҳам эгадир (13-шакл):

13-шакл. Педагогик технология тамойиллари

Бир бутунлик, яхлитлик тамойили. Ушбу тамойил икки жиҳатни үзида акс эттиради:

- таълим, тарбия ҳамда шахс камолоти (тараққиёти) бирлиги;

- педагогик технологиянинг муайян, қатъий тизимга эгалиги, “тизимлилик” тушунчаси бу уринда ҳам маълум ўқув фанини ўқитиш жараёнига, ҳам умумий таълим жараёнига хосликни англатади.

Асослилик (фундаментлик) тамойили. Мазкур тамойил фанларнинг урганиш обьекти, ички моҳияти ва хусусиятларига кура турли йўналиш (блок)ларга бўлиб урганиш афзалликларини ифода этади. Ўқув фанлари табиий, ижтимоий ва гуманитар фанлар тарзида туркумлаштирилган. Ҳар бир ўқув фани унинг учун “ядро”, “узак” саналувчи маълумот (ахборот)ларга эга булиб, ушбу маълумот (ахборот)-лар шахс томонидан фанлар асосларининг урганилиши, аниқ мутахассислик бўйича мустақил билим олиш, ўзлаштирилган билимларни кенгайтириб бориш йулида таянч тушунчалар булиб хизмат қиласди.

Бундай моҳиятли ёндашув маълум йўналиш бўйича мутахассисларни тайёрлаш жараёнида фанлараро алоқадорлик хусусиятидан фойдаланиш имконини ҳам беради. Ўқув фанларининг муайян йўналишлар тарзда бириктирилиши шахс хотирасига нисбатан зўриқишини камайтиради, шунингдек, фикрлаш қувватини оширади, тафаккурнинг юзага келшини таъминлайди.

XX асрнинг 80-йилларида таълим жараёнини ташкил этиш

уқувчиларга мавжуд фанлар соҳалари бўйича оз оздан маълумот (билим) беришдан иборат деб талқин этилган бўлса,

90-йилларда ушбу жараённинг ташкил этилиши

ўзлаштирилган билимлар негизида муайян, аниқ фан бўйича янги маълумот (билим)ларга эга бўлиш учун қулай шароитни яратиш жараёни сифатида эътироф этилди.

Моҳиятли ёндашув асослантиришнинг муҳим омили саналади. У, шунингдек, табиий, ижтимоий ва гуманитар фанларни умумлаштириш тарзидаги синергетик ёндашувни ҳам кўзда тутади.

Маданиятни англаш (маданий ҳаётнинг ривожланишига мувофиқлик) тамойили. Мазкур тамойил олмон педагоги А.Дистервег томонидан XIX асрда истеъмолга киритилган бўлиб, бугунги кунга қадар ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Маданиятни англаш тамойили ўқувчиларга ижтимоий жамиятнинг маданий тараққиёти даражасидан келиб чиқиб таълим берилишини назарда тутади. Ўтган асрда таълим самарадорлигини таъминловчи етакчи омил сифатида педагогнинг билим даражаси ва маҳорати эътироф этилган бўлса, бугунги кунда ўқитувчининг билими, салоҳияти ҳамда маҳоратининг юқори даражада бўлиши билангина муваффақиятларни қўлга киритиб бўлмаслиги барчага аён. Мазкур уринда замонавий фан ва техника имкөнниятлари. ҳусусан, компьютер, мультимедиа воситалари, шунингдек, жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиётининг эътиборга олиниши муҳим аҳамият касб этади. Эндиликда биз мутахассисларнинг

«соҳа (ёки йуналиш)ларнинг ўзига хос жиҳатлари, бу борадаги назарий ва амалий билимларни чуқур билишлари, муайян фаолиятларни бажара олишлари, белгиланган муддатда аниқ вазифаларни ҳал этишга улгуришлари ҳамда маъгум ютуқларга эриша олишлари»

га эриша олишимиз лозим.

Таълим мазмунини инсонпарварлаштириш ва инсонийлаштириш тамойили. Тилга олинган ҳар икки тушунча ҳам луғавий жиҳатдан (юононча *humanus* - инсонийлик, *humanitas* - инсоният), бир ўзакка эга бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўзига хос маъноларни ифодалайди. **Инсонпарварлаштириш** таълим муассасаларида үрганиладиган фанлар сирасига ижтимоий фанлар (тарих, маданиятшунослик, социология, психология, филология ва бошқалар)нинг киритилишини, **инсонийлаштириш** тушунчаси эса шахс ва унинг фаолиятига нисбатан ижобий ёндашувни англатади. Бошқача айтганда, **инсонпарварлаштириш** - бу инсон ва жамият ўртасида юзага келувчи муносабатлар жараёнида инсон омили, унинг қадр-қиммати,

шаъни, ор-номуси, ҳуқуқ ва бурчларини ҳурматлашга асосланувчи фаолиятни ташкил этиш жараёни бўлса, инсонийлаштириш “барча шароитлар инсон ва унинг камолоти (тараққиёти) учун” деган фоя асосида ташкил этилувчи фаолият жараёни саналади.

Таълим жараёнини лойиҳалаштиришда ҳар бир ўқитувчи ушбу тамойилга қатъий амал қилиши лозим ёки ўз мутахассислигига оид муаммоларни ҳал этишда унинг жамият манфаатлари билан уйғун булишига эътибор бериши мақсадга мувофиқдир. Эндиликда педагог ўқувчилар фаолиятини авторитар (якка ҳокимлик) тарзида бошқармай, балки таълимий ҳамкорлик фояларига содиқлик асосида таълим жараёнини инсонийлаштиради ёки бошқача айтсак, таълимни инсонийлаштириш тамойилига амал қилинишини таъминлайди. Ушбу ҳолат ўз навбатида юксак маънавиятли шахснинг шаклланишига олиб келади.

Ўқитиб тадқиқ этиш, тадқиқ этиб ўқитиши тамойили. Ушбу тамойил қуйидаги икки жиҳатни ёритишга хизмат қилади:

- 1) таълим муассасаларининг ҳар бир ўқитувчиси ўз фани соҳасига ўқувчиларни жалб қилган ҳолда тадқиқотларни олиб бориши лозим;
- 2) ўқитувчи таълим технологиясини ишлаб чиқади, уннамалийтга синаб кўради, кузатади ва тузатишлар киритади. Яъни, у таълим жараёнини тадқиқ этади.

Ўқитиши жараёнининг мазкур икки жиҳати муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ўқитувчининг касбий ҳамда педагогик маҳоратини ошириб боришга ва ўқувчиларни бўлажак мутахассислик фаолиятига пухта тайёрлаш учун замин яратади.

Таълимнинг узлуксизлиги тамойили. Мазкур тамойил ўқувчиларнинг касбий сифатларга эга булишлари, мавжуд сифатларнинг ҳаётий фаолият давомида такомиллашиб боришини назарда тутади. Шахсга унинг бутун умри учун асқотиши мумкин бўлган билимларни бериш мумкин эмас, зеро, мавжуд билимлар ҳар беш-үн йил мобайнида ўзга-

риб, мазмунан бойиб боради. Демак, мазкур тамойил ўқитувчининг ўз фаолиятида мустақил таълимни ташкил этишга эътибор бериши, педагог етакчилигини таъминлаган таълимдан ўқувчиларнинг мустақил билим олишлари учун шартшароитлар яратиб беришни ифодалайди.

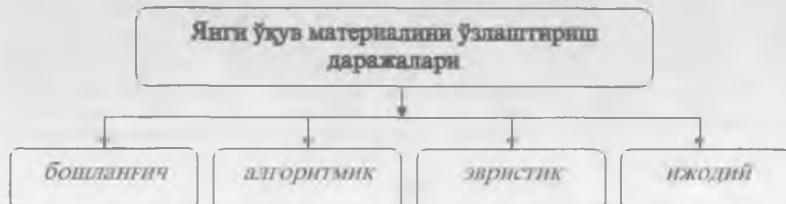
Фаолиятли ёндашув тамойили назария ва амалиётнинг дидактик боғлиқлигига асосланади. Дидактика назариясида билим тушунчаси қўйидаги икки хил маънода изоҳланади:

- a) ўқувчилар ўзлаштириши лозим бўлган билимлар;
- b) улар томонидан ўзлаштирилиб, амалий фаолият жараёнида қўлланиладиган, шахсий тажрибага айланган билимлар.

Билимлар фаолият юритиш жараёнидагина мустаҳкамланади, шу еабабли ўқувчиларда назарий билимларни амалда қўллай олиш иқтидорини тарбиялаш лозим. Амалиётдаги татбиқига эга бўлмаган билимлар тез орада унутилиб юборилади.

Педагогик технологиянинг асосий тамойиллари, яъни, дастлабки қоидалари ана шулардан иборат. Уларга амал қилган ҳолда педагогик фаолиятни ташкил этиш ўқитувчининг педагогик маҳоратини ошиб бориши, ўқувчиларнинг ақлий ва ахлоқий сифатларни эгаллашлари, шунингдек, уларда шахсий тажрибаларнинг ҳосил бўлишига замин яратади.

У ёки бу таълим технологиясининг танланиши режалаштирилган дарсда қайси даражадаги билим ва кўникмаларни ўзлаштириш назарда тутилганлигига боғлиқдир. Юқорида қайд қилинганидек, таълим технологияси доирасида янги ўқув материалини ўзлаштиришнинг қуйидаги даражалари мавжуд:

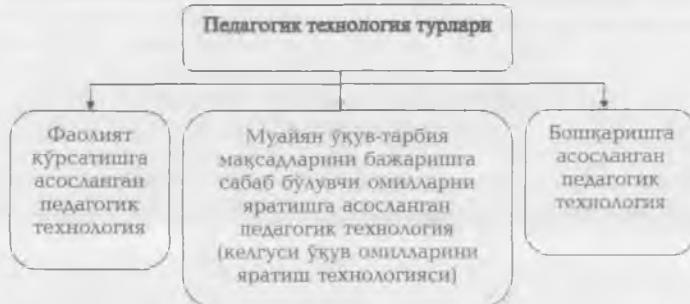
Бошлангич ва алгоритмик характердаги даражалар са-марали билим ва кўникмаларни аниқлаш учун мезон вазифасини ўтайди. Узлаштиришнинг ушбу даражаларини аниқлашга ёрдам берувчи технологик жараённи ижрочи технология деб аташ мумкин. Ўқув материалини эсда сақлаб қолиш ҳамда кўникмаларни ҳосил қилишга йўналтирилган фаолият даражаси ўқувчиларнинг маҳсулдор ва натижавий фаолиятларини ўйғуналаштиришни талаб қилади. Мазкур ҳолат ўқув фаолиятини ташкил этишга муаммоли ривожлантирувчи технологиянинг татбиқ этилиши билан амалга ошади. Ушбу технология асосида таълим жараёнини ташкил этиш ўқувчиларни ўқув материалини рефератлаштириш, уларнинг машгулотларда ўз маърузалари билан қатнашиш, мунозара ҳамда ишchanлик ўйинларида фаол иштирок этишга ўргатиши лозим.

Ўқув фаолияти изланувчан, эвристик характер касб этгандা,

юқори даражадаги муаммоли,
муаммоли-ривожлантирувчи таълим, вазиятларни
таҳдил қилувчи топшириқлар, мустақил ишлар,
муаммоли характердаги топшириқлар, ишchan
ўйинлар каби шакллардан фойдаланиш зарур.

Узлаштиришнинг мазкур даражасини ифода этувчи технологик жараён **эвристик технология** деб аталади.

Таълим жараёнининг дидактик моҳияти қуйидаги педагогик технологияларни ажратишга имкон беради:

Таълим-тарбия жараёни бутун машфулот давомида ўқувчи фаоллиги ва қизиқувчанлигини мунтазам ра-вишда уйғотиб бориш мақсадини кўзда тутади. Ўқув омилларини яратишга асосланган педагогик технология ўқувчиларни тезкорлик билан ўқув ёки ўқув иш-лаб чиқариш фаолиятига жалб қилиш имконини бера-ди. Акс ҳолда, заиф, етарли даражада тушунарли бўлма-ган ёки аниқ натижа кўзланмаган топшириқлар маш-фулотнинг самарасиз якунланишига олиб келади.

Бундай ҳолатлар кўп ҳолларда ўқитувчининг ўқув-чига нисбатан салбий муносабатда бўлишига замин яратади ҳамда ҳол ўқувчининг ортиқча ҳиссиятларга берилиши, ўқув фаолиятига ундовчи рафбатнинг па-сайиши, ўқищдан безиши ҳамда ўқув предмети ва ўқитувчига нисбатан салбий муносабатда бўлишига сабаб бўлади. Ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги муносабат инсонпарварлик мезонлари асосида ташкил эти-либ, нохуш ҳиссиятларни бартараф этишга йўналти-рилиши лозим. Ўқитувчи билан ўқувчи орасидаги му-носабат эришилган ютуқлардан завқланиш, ўқув фа-олиятига нисбатан чанқоқлик билан интилиш ҳамда биргаликдаги ижодий мулоқотга чорлаши керак. Бу эса педагогик таъсирнинг юзага келиши учун зарур бўлган узаро алоқа воситаси – “кўприк”ни ҳосил қиласи. Таъ-лим жараёнида ўқувчи шахсига нисбатан ҳурматсиз-лик билан ёндашилганда кўзда тутилган талабчанлик-ка, айниқса, онгли интизомни ўрнатишга эришиш мумкин эмас.

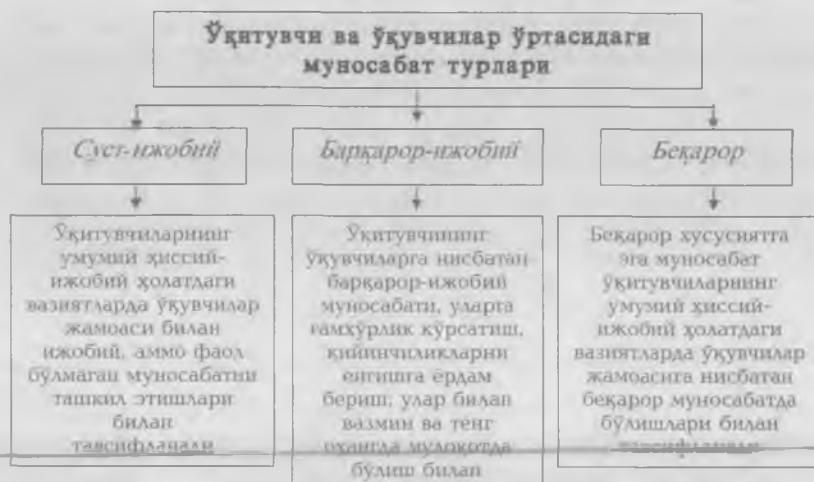
Бошқа бир томондан олиб қараганда, педагогик му-носабатнинг таркибий қисми бўлган мулоқот (ком-муникатив фаолият)ни қуйидаги шаклларда уюшти-риш мумкин:

Таълим-тарбия ишини ташкил этишда ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги ўзаро муносабат ва мулоқотнинг бир неча турлари (стиллари) мавжуд бўлиб, улар қуидаги-лардир (14-шакл):

Ўкув омилларини яратишга асосланган педагогик технология ўқитувчиларнинг ўқувчиларга мулоқот асосида таъсир этиш йўлларини ҳам ўз ичига олади. Кенг тарқалган метод ёки мулоқот таъсирлари қуидагилардан иборат: ишонтириш, исботли натижаларга асосланиш, бевосита ҳамда бильосита таъсир, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўзаро таъсир методлари.

Педагогик технологияни ўкув жараённига фаол татбиқ, этиш ҳисобига таълим жараёнининг рағбати (мотивацияси) кучайтирилиши мумкин. Маълумки, тайёр ҳолда олинган билимлар, одатда, уларни амалиётда қўллашни қийинлаштиради, бу айниқса, аниқ масалаларни ечишда намоён булади. Щунинг учун билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириша ўқувчиларнинг бевосита фаолият кўрсатишлари талаб этилади. Бу муаммонинг ечими бошқарувга асосланган педагогик технологиянинг қўлланиши билан боғлиқdir.

14-шакл. Үқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабат турлари

Педагогик технология турларини танлаш шаклла-наётган билим, күникма ва малакалар, ташкил этилаётган дарслар шакли ва құлланилаётган методлар ҳамда методик усулларнинг хусусиятига боғлиқ. Масалан, ўқувчиларда ижодий тафаккурни ривожлантириш, ўқув материалларига танқидий ёндашиш күникмасини шакллантириш ҳамда маҳсулдор фаолият турларини ташкил этиш билан бир қаторда уларни ривожлантириш учун дарснинг аньанавий шакллари (үйғунаштирилған дарслар) билан биргаликта конференция дарси, ишchan уйин дарслари, интеграллаштирилған (икки компонентли) дарслардан фойдаланиш лозим. Мазкур вазиятда таълим методлари таълим мақсади билан мутаносиб (адекват) булиши керак. Чунончи, билимларни түрли вазиятларда құллашға йұналтирилған топшириқтар, янги шароитда фаолият күрсатышға үндовчи топшириқтарни бажариш, ўзлаштирилған билимлар асосида схемалар тузиш, уларни таснифлаш, қиёслаш, изчил тизимге солиш, умумлаштириш ва бошқалар.

Етарли даражадаги рағбат (мотивация) ҳамда уқувчилар фаолиятини ташкил этиш билан ҳам кўзланган натижаларга эришиш кафолатланмайди. Таълим-тарбия жараёнининг дидактик нуқтаи назардан такомиллашуви фақатгина, ушбу жараённи ташкил этиш ва бошқариш йўлларини тұғри танлаш билан таъминланади. Педагогик технологияни бошқариш ўзида икки йўналишни мужассамлаштиради:

**фаолиятни бошқариш;
уқувчилар жамоасини бошқариш.**

Муайян педагогик технологияни танлаш ўзгарувчан дарс ҳолатининг ўзгаришига имкон беради ҳамда фаолият мақсадига қараб амалга оширилади. Шунингдек, вариантили тарзда дарс ҳолатини ўзgartириш чораларини кўришни тақозо қиласади. Бу эса, ўз навбатида, билиш жараёнини бошқаришга қўйилаётган талаб, шунингдек, ўзлаштириш, мулоқот қилиш, фаолият кўрсатиш босқичларининг хусусияти билан боғлиқдир.

Таълимни ташкил этишга нисбатан инновацион ёндашувлар мазмуни

Замонавий таълимнинг энг муҳим унсурлари қадимдан шаклланиб келсан. Таълим мақсади, мазмуни, шакл, услуга ва воситалари таълим жараёнлари мазмунини таҳлил қилиш учун қўлланиладиган анъанавий категориялар бўлиб ҳисобланади. Айнан шу категориялар маълум предмет, мутахассислик ёки ихтисослик бўйича уқув-тарбиявий жараённи ташкил қилувчи педагог фаолиятининг предмети сифатида юзага чиқади. Қайд этилган педагогик категорияларни мақсадга мувофиқ равишда йўналтирилган педагогик фаолиятнинг қонуният ва мезонларини тизимлаштирувчи омил вазифасини бажаради.

Узок йиллар мобайнида қайд этилган педагогик категориялар жамият ижтимоий талаби даражасидаги мақсадларни рўёбга чиқариш учун етарли бўлиб келган. Муайян даврларда

бир гурух педагоглар томонидан барча даврларда амалга оширилган педагог фаолиятининг даражаси қониқарсиз дея баҳолаганлар. Улар, хусусан, педагогик тушунчаларга берилган таъриф ва тавсифларнинг ноаниқлиги, таълим жараёнларини тавсифловчи баъзи категорияларнинг етишмаслиги, таълим мақсади, мазмуни, шакли, услуби ва ўқитиш воситалари ўртасида ўзаро узвийликнинг мавжуд эмаслиги каби ҳолатларни доимий равишда танқид қилиб келгандар. Улар томонидан “методика” тушунчаси юқори даражадаги субъективликка эга эканлиги таъкидланади. Ҳақиқатда эса таълим натижалари ўқувчининг педагогик жараёнлардан муваффақиятли “утганлиги” билан белгиланади.

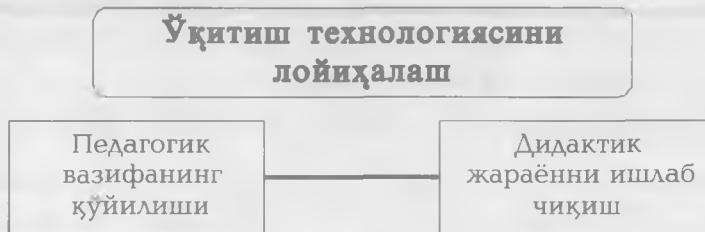
Педагогик жараённинг моҳияти - ўқитувчи ҳамда ўқувчининг биргаликдаги фаолияти мазмунида акс этади, мазкур жараёнда педагог ўқувчига юзага келган қийинчиликларни енгашга ёрдам беради. Педагогик ёрдамнинг асосий моҳияти педагогик жараённинг тавсифи, унинг маълум мақсадга йўналтирилганлиги, шунингдек, шахсни шакллантириш ва тарбиялаш борасида ҳал этиладиган вазифалар билан ифодаланади. Педагог ахборотларни эълон қилиш, курсатиш, эслатиш, тушунча ёки маслаҳат бериш, йўналтириш, ҳаққонийлаштириш, кенгашиш, бартараф этиш, ҳамдардлик қилиш, илҳомлантириш, қизиқиш ва ҳурматни изҳор қилиш, талабчанликни кўллаб-куватлаш каби кўринишларда ёрдам беради.

Замонавий ўқитиш технологиялари - маҳмуавий интеграл (бутин, узвий баглиқ) тизим бўлиб, унда таълим мақсадлари асосида белгиланган кўнкима ва малакалар ўқувчилар томонидан назарий билимларни ўзлаштириш, уларда муайян маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга йўналтирилган педагогик фаолият элементларининг маълум тартибга солинган тўплами сифатида акс этади.

Бу ўринда таълим мақсадларининг белгиланиши (кимга ва нима учун?), мазмунни танлаш ва ишлаб чиқиш (нима?), таълим жараёнларини ташкил қилиш (қандай?),

таълим метод ва воситаларининг белгиланиши (нималар ёрдамида?), шунингдек, ўқитувчилар малака даражаси (ким?), эришилган натижаларни баҳолаш методи (қандай йўл билан?) инобатга олиниши лозим. Келтирилган мезонларнинг мажмуавий тарзда қўлланилиши ўкув жа-раёнининг моҳияти ва технологиясини белгилаб беради.

Таълим технологиясини лойиҳалаш жараёнида педагогик вазифанинг қўйилиши ва уни ҳал этишга алоҳида ётибор берилиши зарур (15-шакл):

15-шакл. Ўқитиш технологиясини войиҳалаш

Педагогик вазифани белгилашда қўйидагиларни инобатга олиш мақсадга мувофиқдир:

таълим мақсадларини таҳдид этиш асосида ўкув предмети мазмунини аниқлаш;
 ўкув предмети ахборот тузилмасини ишлаб чиқиш ва уни ўкув унсурлари тизими кўринишида ифодалаш;
 ўкувчиларнинг ўкув унсурларини ўзлаштириш даражаларини аввалдан белгилаш;
 ўкувчиларнинг дастлабки билим даражасини аниқлаш (бу кўрсаткич ўкув предметининг мазмунини асосланадиган ўкув материалини ўзлаштирганлик даражасидан келиб чиқади);
 моддий база ҳамда таълимнинг ташкилий шаклларига кўйиладиган чегараларни белгилаш.

Педагогик вазифаларнинг ҳал этилишини таъминловчи ўқитиш технологиясини лойиҳалашга қаратилган ўқитувчи фаолиятининг мазмуни метод, шакл ва воситалар асосида шакллантирилади.

Педагог фаолияти мазмунини белгиловчи асосий омиллар:

бошқариш түри;

ахборот алмашиш жараёнининг түри;

ахборотни узатиш воситаларининг типлари ва билиш фаолиятини бошқариши.

Үқитиш жараёнига фаолият нұқтаи назаридан ёндашиб концепциясига асосланиб, уни ташкил этиш қуидаги мантиқий кетма-кетликка асосланиши мүмкін: да-стлаб үқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан күзланған мақсад (ўзлаштириш даражалари), шунингдек, педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра, үқитишнинг мос равишдаги методлари ҳамда үқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш тизими ишлаб чиқлади. Шу асосда үқитиш воситаларининг рўйхати тузилади. Ушбу усул билан ҳосил қилинган метод ва таълим воситаларининг яхлит тизими ташкилий шакллар билан уйғунлаштирилади, яъни, муайян технология ишлаб чиқлади.

Умумлашган педагогик технологиялар маълум психо-педагогик асосларда қурилган “синтетик назария” сифатида қаралади.

Татбиқий педагогик технологиялар олдиндан режалаштирилган натижага эришишга йўналтирилган касбий тайёргарлик жараёнини лойихалаш муаммосини методик жиҳатдан ҳал этишга йўналтирилади.

Бугунги кунда педагогик технологиялар татбиқий асосини шахсий фаолиятли ёндашув, танқидий-ижодий фикрлаш, муаммоларни ҳал этиш, қарор қабул қилиш ва жамоада ҳамкорликни қарор топтиришга оид педагогик технологияларни ишлаб чиқиш эҳтиёжи юзага келмоқда. Айни вақтда таълим муассасалари амалиётидаги педагогик технологиялардан самарали фойдаланилмоқда:

Педагогик технология турлари

Педагогик технология тури	Мақсади	Моҳияти	Механизми
Муаммоли ўқитиш	Ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ҳамда ижодий мустакиллигини ошириш	Ўқувчиларга уларда билимларни узлаштириш борасидаги фаолликни юзага келтиришга хизмат қўйувчи масалаларни мақсадга мувофика, кетма-кет берабир бориш	Тадқиқотчилик методлари, билиш фаолиятига йуналтирилган масала-ларни ечиш
Мужассам-лаштирилган таълим	Шахснинг хисқилиш ҳусусиятларига максимал дараражада яқинлаштирилган таълим жараёни тузилмасини яратиш	Машғулотларни блокларга бириткириш ҳисобига фанларни чукур узлаштиришга эришиш	Ўқувчилар иш қобилияти динамикасини ҳисобга оловчи таълим методлари
Модул таълими	Таълим мазмунини шахснинг индивидуал эҳтиёжлари ва унинг базавий тайёргарлиги дараҷасида мувофиқлаштириш	Ўқувчиларнинг индивидуал ўқув дастури асосида мустақил ишлашлари	Муаммоли ёндашувни амалга оширишнинг индивидуал мароми
Ривожлантирувчи таълим	Шахс ва унинг қобилиятларини ривожлантириш	Ўқув жараёнини шахснинг ички имкониятлари ва уларни рӯёбга чиқаришга йуналтириш	Ўқувчилар фаолиятини турли соҳаларга йуналтириш

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛарНИНГ ТАЪБИКИЙ АСОСЛАРИ

Педагогик технология тури	Мақсади	Моҳияти	Механизми
Дифференциаллашган таълим	Ўқувчиларнинг лаёқати, қизиқиш ва қобилиятларини аниқлаш учун қулай шароитларни яратиш	Турли ўзлаштириш даражалари буйича мажбурий меъёр (стандарт)дан кам бўлмаган ҳажмдаги дастур материалыни ўзлаштириш	Индивидуал таълим методлари
Фаол ўқитиш (мижмуавий таълим)	Ўқувчилар фаолигини юзага келтириш	Бўлажак касбий фаолиятнинг предметли ва ижтимоий мазмунини моделлаштириш	Фаол ўқитиш методлари
Ўйин технологиялари	Билим, куникмава малакаларни ўзлаштиришнинг шахсий фаолият тавсифида бўлишини таъминлаш	Ўқув ахборотларини қайта ишлаш ва ўзлаштиришга йуналтирилган мустақил билиш фаолияти	Ўқувчиларни иходий фаолиятга жалб этишнинг ўйин методлари

Шундай қилиб, аввалдан лойиҳалаштирилган таълим—тарбия жараёнининг педагогик технологияси ўзида методлар тизими, таълим методик усуллари, мақсад, воситалари, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш имкониятлари ҳамда якуний натижаларга эришиш борасидаги мажмуани мужассамлаштиради.

Таълим жараёни яхлит тизим сифатида

Таълим жараёни таълим технологиясининг асосини, ядросини ташкил этади ҳамда таълим мақсади, таълим мазмуни, ўкувчи, таълим шакли, метод, воситалари ва таълим берувчи каби унсурлардан иборат тизим сифатида намоён бўлади. Таркибий унсурлар ӯзаро бирлик ва алоқадорликда таълим жараёнининг умумий моҳиятини ёритишга хизмат қиласди.

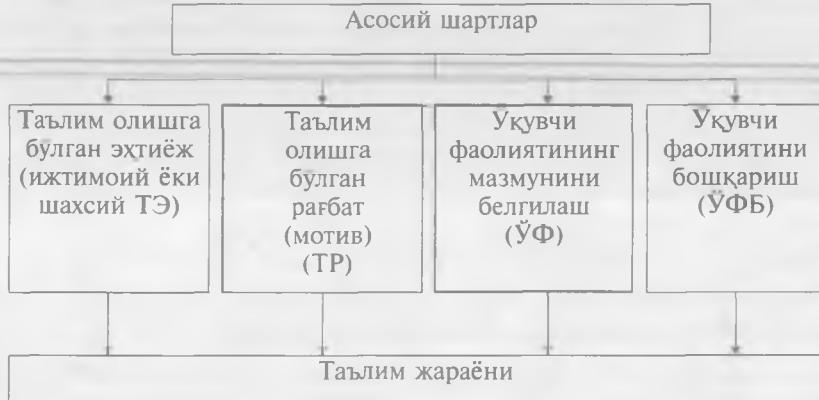
Таълим жараёни бир нечта шартларга мувофиқ ташкил этилади. Улар қуидагилардир:

1) таълим олиш, муайян назарий ҳамда амалий билимларни узлаштиришга булган ижтимоий (ёки шахсий) эҳтиёжларнинг юзага келиши (ТЭ);

2) таълим олиш, муайян назарий ҳамда амалий билимларни узлаштиришга нисбатан рафбатнинг уйғониши (ТР);

3) ўкувчининг ўкув-билиш фаолияти мазмуни (ЎФ)ни белгилаш;

4) ўкувчининг ўкув-билиш фаолиятини бошқариш (ЎФБ)ни йўлга қўйиш омилларининг мавжудлиги (16-шакл):

16-шакл. Таълим жараёнини ташкил этиш шартлари

Таълим технологиясининг функционал тузилмаси бевосита таълим жараёнининг моҳиятини тўлақонли ёритишига хизмат қиласи. Яъни, ушбу тузилма ўзида таълим жараёнининг умумий кўриниши (ташкилий шакли ва ички моҳияти), образини ифода этади. Таълим технологиясининг функционал тузилмасини тасвир орқали қуидагича акс эттиришга ҳаракат қилдик (17-шакл).

17-шакл. Таълим технологиясининг функционал тузилмаси

Бозор муносабатларига асосланган ижтимоий ривожланиш қонуниятларидан бири-ижтимоий рақобатнинг пайдо бўлишидир. Ижтимоий рақобат мавжуд бўлган шароитда мұтадил фаолият юритиш, рақобатга нисбатан

ишchanлик иммунитетини ҳосил қилиш манфаатлар түқнашувида “омон” қолиш, юқори мавқега эга булиш учун имконият яратади. Шу боис фуқароларда таълим олиш, назарий ва амалий билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли ёндашув ҳисси қарор топмоқда.

Бу эса уларда таълим олишга бўлган рағбатни ҳосил қилмоқда. Эндиликда таълим олиш, муайян касб-хунар ёки мутахассислик маълумотларини эгаллаш, бу борада маълум кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳаётий эҳтиёжга айланмоқда. Таълим олишга бўлган рағбат ва унинг мазмуни таълим жараёни муваффақиятининг гарови, кафолати бўла олади.

Таълим олишга бўлган рағбат ўқувчи ҳамда ўқитувчи иштирокидаги ўқув-билиш фаолияти асосининг шаклланишида ҳам муҳим аҳамият касб этади. Яқин ўтмишда ўқувчининг таълим жараёнидаги иштироки назарий билимларни қабул қилиб олувчи ва ўзлаштирилган назарий билимлар, амалий кўникмаларни намойиш этувчи субъект сифатидаги роли билан кифояланган бўлса, таълим технологияси талабларига кура ўқувчи таълим жараёнининг етакчи субъекти, асосий ижро-чиси сифатида куринади. Эндиликда ўқувчи ўқитувчи томонидан узатилаётган аҳборот (билим)ларни қабул қilmайди. Балки таълим берувчининг йўлланмаси, курсатмасига мувофиқ тавсия этилган ўқув манбалари билан мустақил равишда танишиш орқали назарий билимларни ўзлаштиради, ўқитувчининг назорати остида амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилади. Ўқувчи мустақил фаолият юритиш, назарий билимларни ўзлаштириш асосида ўзида фикрни илгари суриш, далиллар келтириш, ўз фикрини ҳимоя қилиш лаёқатини тарбиялай олиши, ўз-ўзини танқид қилиш, ўз-ўзини баҳолаш сифатларини қарор топтира олиши талаб этилади. Давр талаби ўқувчини таълим жараёнининг суст тингловчиси бўлишдан фаол иштирокчисига айлантиришни тақозо этмоқда.

Таълим олувчининг таълим жараёнидаги етакчилик роли қуйидаги педагогик вазифаларни ҳал этиш имконини беради:

ўқувчида билимларни ўзлаштиришга бўлган ички эҳтиёж
(рагбат)ни қарор топтириш;
билимларни ўзлаштиришга нисбатан онгли ёндашувни
хосил қилиш;
уларда мустақил фаолият юритиш кўникмаларини шакл-
лантириш;
уларнинг фаолигини таъминлаш;
ўқувчиларда мустақил фикр юритиш, назарий ва амалий
билимлар моҳиятини таҳтил этиши, улар борасида хулоса-
лар чиқариш, умумлаштириш ҳамда уларни ўз амалий
фаолиятига татбиқ этиши кўникмаларини юзага келти-
риш ва такомиллаштириш;
уз-ўзини назорат қилиш, баҳолаш сифатларини
шакллантириш.

Ўқувчи фаолияти мазмунининг тўлақонли ёритилиши-
да таълим шакли, метод ва воситаларининг аҳамияти катта. Зоро, улар ўқувчининг имкониятларини юзага чиқариш,
билим, кўникма ва малакаларини аслидек, мавжуд дара-
жада ёритиш учун қулай шарт-шароит яратиб беради. Ўз
навбатида ўқувчиларнинг ёш, психологик, физиологик ху-
сусиятлари, билим даражаси, дунёқарашининг қўлами ҳамда
уларнинг фаолиги самарали, илфор, ноанъянавий таълим
шакл, метод ва воситаларини таҳлаш, улардан мақсадга
мувофиқ фойдаланиш учун туртки бўлади.

Таълим жараёнининг мақсади ДТС, ўқув режаси дасту-
ри, шунингдек, дарслик, қўлланмаларда белгилаб берил-
ган муайян мавзу ҳамда фан (ёки курс)нинг ўзига хос жи-
ҳатлари, мавжуд педагогик шарт-шароитлар, ўқувчиларнинг
ёш, психологик хусусиятлари, уларнинг ҳаётий эҳтиёжи ва
қизиқишлиари, таълим берувчининг билим ва малака дара-
жаси, дунёқараши, ижодкорлиги, вазиятни баҳолай ҳамда
унга мувофиқ тезкор ҳаракат қила олиш лаёқати ва ҳоказо
омилларни инобатга олиш асосида белгиланади.

Ўқув жараёнининг мақсади ташҳисли равишда аниқ ва
равшан белгиланмоғи лозим. Таълим мақсадининг бундай
белгиланиши маълум ва амал қилинган вақтда дидактик

жараённи ташкил қилиш ва амалга оширилиш даражаси юзасидан хулоса чиқариш имкониятини яратади.

Мақсаднинг ташҳисли белгиланиши қуйидаги ҳолатлар билан тавсифланади:

шахсда шакллантирилган маънавий-аҳлоҳий сифатлар ҳамда ақлий салоҳият шу даражада аниқ ва равшан тавсифланади;
натижада уларни шахснинг ҳар қандай исталган, мазкур вазиятгача булган вақт оралиғида шакллантирилган сифатларидан осонлик билан фарқлаш мумкин булади;

шахснинг ташҳисланган маънавий-аҳлоҳий ҳамда ақлий сифатларининг шаклланганлик даражасини ҳаққоний назорат қилишига йўналтирилган аниқ усул мавжуд булади;

шахснинг ташҳисланган сифатларини аниқлаш юзасидан олиб борилган назорат натижалари асосида унинг самарадорлигини аниқлаш мумкин булади;

ўлчов мезонлари асосида муайян билим, кўнукма ва малакаларнинг сифатини баҳолаш кўрсаткичлари мавжуд булади.

Таълим жараёнининг мақсади ижтимоий буюртма мазмуни ҳамда ўқувчи шахси моделларининг ўзаро мувофиқлиги асосида кечади.

Босқичли даражада таълим мақсадини шакллантириш долзарб даражадаги мақсад муайян таълимий тайёргарлик босқичлари бўйича тақсимлаб чиқилади. Таълим тизимининг яхлит ҳолда касбга йўналтирилганлиги сабабли ўқувчи шахснинг модели унинг обьекти бўлиб қолади. Таълим жараёнида шахснинг ёш кўрсаткичлари табиий унинг шакллашиб босқичларига мос равишда асосий мақсаддан келиб чиқиб даражаланади.

Тезкор даражада таълим мақсадини шакллантириш мазмуни, таълим жараёнини ташкил этувчи алоҳида фанларни ўрганишдан иборатdir.

Таълим жараёнининг мазмуни таълимнинг умумий мақсадини амалга ошириш, хусусий мақсадларга босқичма-босқич эришиш имкониятини яратади.

Таълим мазмуни таълимий-меъёрий хужжатлар талаблари, ўқув манбалари (ДТС, ўқув режаси, дастур, дарслик ва қўлланмалар)нинг мазмуни, уларда илгари сурилган ғоялар асосида ишлаб чиқилади.

Таълим жараёнининг мазмуни шахсга таълим бериш, уни тарбиялаш ва ривожлантириш каби вазифаларнинг ижобий ҳал этилишини таъминлашга хизмат қиласди.

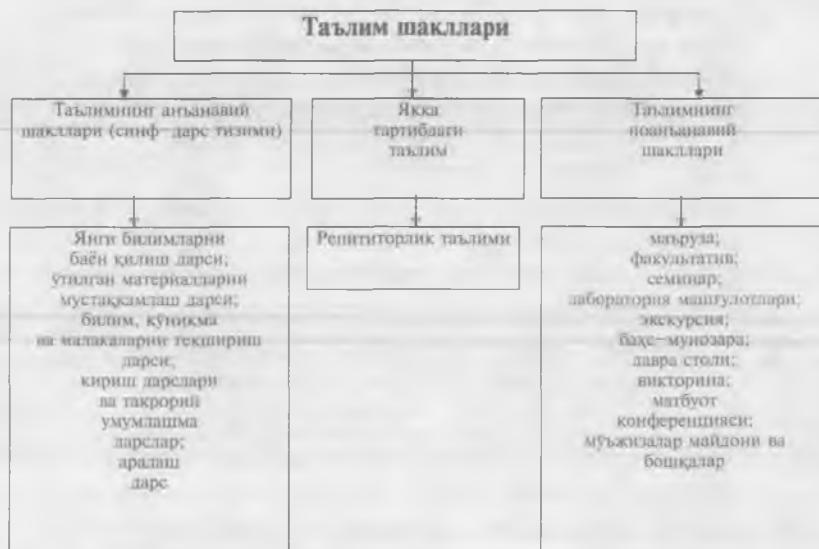
Таълимнинг шакл, метод ва воситалари таълим жараёнининг мазмуни асосида белгиланади.

Таълим муассасалари олдида турган вазифаларни ҳал этиш машғулот (таълим жараёни) мазмуни, таълим шакли, методлари ҳамда воситаларининг самарадорлигига боғлиқ бўлади. Таълим шакли, методлари ва воситалари ўқувчиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш, уларда чуқур билим ва дунёқарашни ҳосил қилишга хизмат қиласди.

Таълим шакли ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган тартибда, муайян мақсадга мувофиқ маълум режимда ташкил этиладиган фаолиятларининг ташқи ифодасидир.

Қадим замонларданоқ жамиятнинг етук кишилари ўқитиш ишини ташкил қилишнинг ижтимоий тараққиёт эҳтиёжларига жавоб берадиган шаклларини топишга уринганлар. Ҳозирги вақтда Республика таълим муассасаларида ўқитишнинг қуйидаги шаклларидан фойдаланилмоқда (18-шакл).

Анъанавий таълим ўзида XVI асрнинг охири ва XVII асрнинг бошларида яшаб ижод этган буюк чех педагоги Ян Амос Коменский (1592-1670 йиллар) томонидан асосланган синф-дарс тизими моҳиятини акс эттиради. Мазкур тизимнинг моҳияти қуйидагилардан иборат:

18-шакл. Таълимни ташкил этиш шакллари

а) үкувчилар ёши ва тайёргарлик даражаларига кура синфлар тарзida гурухланадилар ва умумий ишни бажарадилар;

б) үкув предметининг мазмуни бир қатор бўлим ва мавзуларга, бўлим ва мавзулар эса бир қатор изчил жойлаштирилган қисмларга ажратилиб, улар бирин-кетин, маълум жадвал асосида дарслар кўринишида очиб берилади.

**Синф
ёши ва билими жиҳатидан бир хил бўлган муайян
ўкувчилар гурухи;
дарс**

эса бевосита ўқитувчининг раҳбарлиги ҳамда назорати остида муайян ўкувчилар гурухи билан олиб бориладиган таълим жараёнини англатувчи тушунчалардир.

Дарс – ўкув ишларининг асосий ташкилий шакли ҳисобланади. Синф-дарс тизими куйидаги мазмунга эгадир:

1. Хар қайси синф ёши ва билим даражасига кўра бир хил бўлган ўкувчиларнинг доимий гуруҳига эга бўлади.

2. Дарс жараёни асосан 45 дақиқа (ёки бир академик соат – 80 дақиқа) давом этиб, қатый жадвал асосида олиб борилади.

3. Дарс үқитувчи ва ўкувчиларнинг фаолият бирлигига асосланган бўлиб, бевосита үқитувчи раҳбарлигига жамоа, гуруҳли ва якка тартибда олиб борилади.

4. Дарс машғулоти ўтилаётган ва ўзлаштирилаётган материалнинг мазмунига қараб турли хил методлар ёрдамида олиб борилади ҳамда умумий таълим тизимининг бир қисми сифатида, албатта, тугалланган билим беради ва навбатдаги билимларни ўзлаштириш учун замин яратишга хизмат қиласди.

Бугунги кунда дарсларни ташкил этишга нисбатан куйидаги дидактик талаблар қўйилмоқда:

1. *Дарс мақсади ва вазифаларининг аниқлиги ҳамда педагогик жиҳатдан тұғрилиги.*
2. *Дарснинг таълимий, тарбиявий ва шахсни ривожлантирувчанлик вазифаларининг бирлиги ва узвийлиги.*
3. *Ўқитишининг яхши дарс ва унинг маълум қисмлари, вазифалари ҳамда мазмунига мувофиқ келадиган, ўкувчиларнинг билиш фаолликлари ва мустақил фаолиятларини таъминлашга хизмат қилувчи мақбул методларини танлаш.*
4. *Машғулотларнинг турли шаклари: жамоа, гуруҳли ва якка тартибдаги шакларини мақбул равишда қўшиб олиб бориши.*
5. *Ўқитувчининг раҳбарлик роли билан ўкувчилар фаол билиш фаолиятини бирга олиб бориши.*
6. *Дарсларнинг ўзаро узвий ва диалектикак хусусиятга эга бўлишига эришиш.*
7. *Ўкувчиларнинг ёш ва психологияк хусусиятларини инобатга олиши.*
8. *Дарсда ўкувчиларни ўқитиши ва тарбиялаш учун қулай шарт-шароит яратиши.*
9. *Дарсларни демократик тамошлар асосида ташкил этиши.*
10. *Дарсда ўкувчи эркинлигини таъминлашга эришиш.*

Бугунги кунда таълимни ташкил этиш тизимида якка тартибда таълим олиш ўзига хос ўринга эга бўлиб бормоқда. Якка тартибдаги таълим ўкувчининг қизиқиши, эҳтиёжи, хоҳиши-

га кура муайян фан, предмет юзасидан чукур билим олиш; маътум фан ёки предмет бўйича юзага келган ўзлаштиромчилик ҳолатини бартараф этиш, шунингдек, узоқ вақт соғлиқни сақлаш муассасаларида даволанган ёки тибиёт ходимлари назоратига бўлган ўқувчиларнинг ўқув дастури талабларини бажаришларига кўмаклашиш мақсадида ташкил этилади. Якка тартибда таълим олишнинг асосий куринишларидан бири сифатида репититорлик таълими кенг оммалашмоқда.

Айни вақтда умумий урта таълим мактаблари ҳамда янги турдаги ўқув муассасалари фаолиятида ўқитишининг ноанъ-анавий шаклларининг асосийси сифатида маъruzадан кенг фойдаланилмоқда. Маъруза асосан ижтимоий фанларни ўқитиш жараёнида қўлланилади.

Маъруза ўқувчиларга назарий билимларни вербал (офзаки) етказиб бериш шаклларидан бири бўлиб, маъруза дарсларини ташкил этиш анча мураккаб бўлиб, кўп меҳнат талаб қиласди.

Маъруза дарси тажрибали, юксак даражадаги педагогик маҳоратга эга ўқитувчилар томонидан ташкил этилади. Маърузада фақат фан, ўқув предмети асослари борасида маътумотлар бериб қолмасдан, балки ўқувчиларни ижтимоий-гоявий жиҳатдан тарбиялаб бориш талаб этилади. Маъруза жараёнида асосий эътибор ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, билим ва фаолият малакасини оширишга қаратилади.

Мактаб амалиётида маърузанинг қуйидаги турларидан кенг фойдаланилмоқда:

*маъруза-ҳикоя;
маъруза-сұхбат;
маъруза-мунозара;
оммавий маъруза*

Маърузалар ёзма тайёрланади. Шу боис маърузачи ўқитувчида маъруза мавзуси юзасидан режа ва конспект булиши лозим.

Маърузада ўқув материалининг ўқувчилар томонидан тушунилиши ва қабул қилиниши қуйидаги мезонлар билан аниқланади:

№	Синфлар	Ўқувчилар томонидан қабул қилинувчи материал ҳажми
1.	I синф	20-25 та сўз
2.	II синф	25-30 та сўз
3.	III синф	30-35 та сўз
4.	IV-IX синф	35-50 та сўз
5.	Янги турдаги ўқув муассасаларида	40-45 та сўз

Умумий ўрта таълим мактабларида маъруза умумий 45 дақиқалик бир академик соатдан иборат бўлади. Умумий қонгига мувофиқ маъруза бир дарс давомида охирига етказилмай қолган бўлса, у янги машғулотда давом эттирилади. Ҳар бир мавзу бўйича маъруза материаллари тушунтириб бўлингач, ўқувчилар билан савол-жавоб ўтказилади. Ҳар бир мавзу юзасидан фойдаланиш лозим бўлган адабиётлар рўйхати тақдим этилади.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқув режасига VII синфдан бошлаб факультатив машғулотлар киритилади.

Факультативлар

Ўқувчиларнинг қизиқиш ва хоҳишлиларига кўра муайян фан, предмет юзасидан бериладиган илмий-назарий билимларни чукурлаштириш, уларда амалий қўнималарни ҳосил қилиш мақсадида ташкил этиладиган таълим шаклидир.

Мактаб маъмурияти ҳамда педагогик жамоа олдига ҳар бир ўқувчининг факультативлардан бирини танлаш имкониятига эга бўлишини таъминлаш вазифаси қўйилади, бу кейинчалик унинг учун мажбурий бўлиб қолади. Факультатив машғулотлар ўқувчиларнинг мустақиллиги ҳамда фаоллигини оширишга, уларнинг ақлий қобилияtlарини ривожлантиришга хизмат қиласидиган маҳсус дастур асосида ўтказилади.

Факультатив машғулотларда ўқиладиган маъruzалар амалий машғулотлар билан уйғунлашиб кетади. Бунда ўқувчи-лар адабиётлар билан ишлаш малакасини, мустақил фаолият юритиш кўнникмасини эгаллайдилар, мураккаб бўлмаган тажрибалар ва тадқиқотлар ўтказиш методикасини ўзлаштирадилар, тажриба қурилмалари ва техникани ишлатиш малакасини ҳосил қиласидилар. Факультатив машғулотлар мажбурий фанлар юзасидан бўлган машғулотлар билан мустаҳкам алоқадорликда ташкил этилиши керак.

Кейинги йилларда умумий ўрта таълим мактабларининг юқори синфларида ижтимоий ва гуманитар предметлар бўйича семинар машғулотларини ташкил этиш кенг қўлланилмоқда.

Семинар

ўқитувчи ва ўқувчиларнинг фаол ҳамкорлиги асосида ташкил этилувчи таълим шаклларидан бири булиб, уни ташкил этишдан кўзланган мақсад ўқувчиларнинг мустақил ишларини янада ривожлантириш, айрим мавзулар юзасидан кенг ва чуқур маълумот бера оладиган манбалар устида ишлай олишлари ҳамда шу асосда келажак фаолиятларида зарур адабиётлардан фойдалана олиш кўнникма ва малакаларига эга қилишдан иборатdir.

Семинар машғулоти ўқувчилар томонидан у ёки бу мавзу бўйича маъruzалар тайёрлаш ҳамда уни синф ўқувчилари билан муҳокама қилиш йўли билан олиб борилади.

Семинарларга 2-3 ҳафта тайёргарлик қўрилади. Ўқувчилар адабиётларни ўрганадилар, материал йигадилар, турли кузатишлар ўтказадилар, ўз аҳборотлари юзасидан тезислар тузадилар.

Семинар машғулоти ўқитувчи раҳбарлигига ўтказилади. У ўқувчилар ишини йўналтириб туради, мавзуга оид саволлар юзасидан ташкил этилган муҳокамани якунлайди. Зарур қўшимча мулоҳазаларни билдиради, материални

муайян тизимга солади. Маъруза қилган, муҳокамада қатнашган ўкувчилар фаолиятини баҳолаб боради.

Семинар машғулоти ўкувчилар эътиборини дарсга жалб этиш, уларнинг қизиқишини орттириш, уларни мустақил ишлашга, фикрлашга ўргатиш, дарсни фаоллаштириш ҳамда ўкувчилар ақлий қобилияtlарини ўстиришда муҳим ўрин тутади.

Ўқитишининг ноанъанавий шакллари доирасида амалий машғулотлар алоҳида ўрин тутади.

Амалий машғулотлар

маҳсус жиҳозланган хона ёки алоҳида ажратилган тажриба майдонида ташкил этилиб, ўкувчиларда улар томонидан ўзлаштирилган назарий билимларни амалиётда қўллай олиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилишга йўналтирилган таълим шаклидир.

Бундай таълим машғулотлари қуйидаги икки йўналишда ташкил этилади (19-шакл):

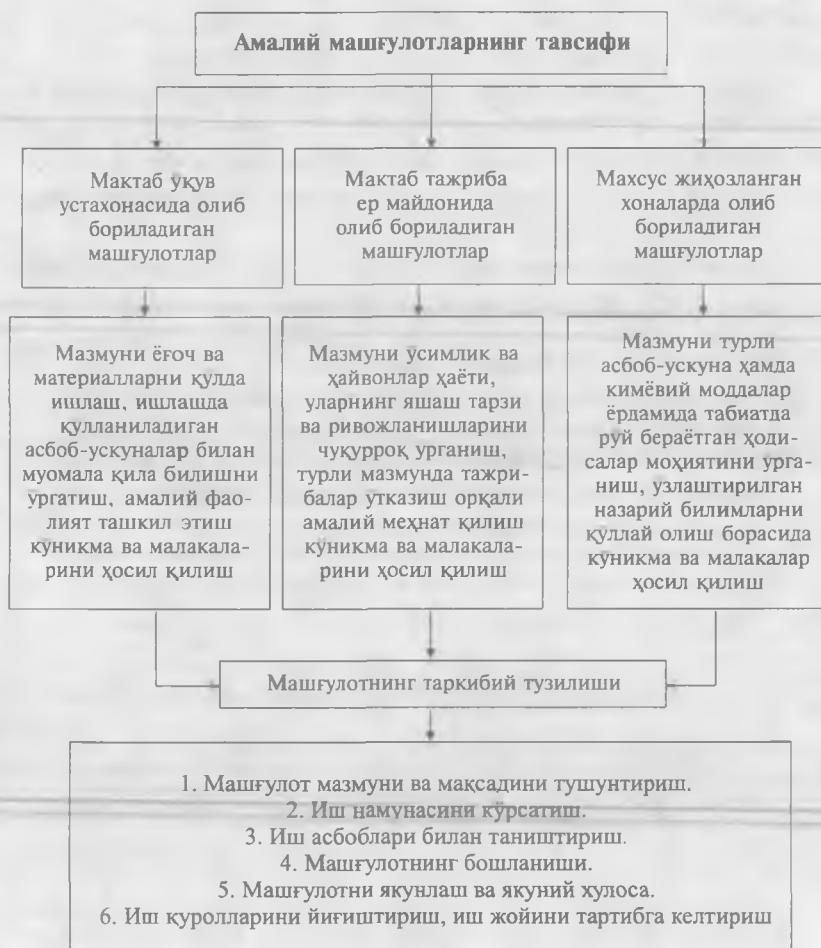
Амалий машғулот турлари

Амалий тажриба
(лаборатория)
машғулотлари

Тарихий-географик
объектлар, музейларга
уюштириладиган экскурсиялар

20-шакл. Амалий машғулот турлари

Умумий ўрта таълим мактабларининг V-IX синфларида олиб бориладиган амалий-тажриба машғулотлари асосан мактаб устахонаси, маҳсус жиҳозланган хоналар ва ўкув тажриба ер майдонида олиб борилади. Бундай машғулотлар ўз хусусиятларига кўра қуйидаги турларга бўлиниди (20-шакл).

21-шакл. Амалий машгулотларнинг турлари ва уларнинг тавсифи

Ноанъанавий дарс шаклларидан бири экскурсия ҳисобланади.

Экскурсия
бевосита кузатиш асосида муайян жараён, воқеа-ҳодиса ёки фаолият мазмунини ёритувчи билимларнинг пухта узлаштирилишини таъминловчи таълим шаклидир.

Экскурсиялар синф-дарс тизими, шунингдек, амалий машғулотлардан тубдан фарқ қиласи. Ушбу фарқ қуйидагилардан иборатдир:

ўқитувчи ўтказиладиган барча экскурсияларга раҳбарлик қилиса ҳам, у экскурсия объектарининг барча деталарини яхши билмаслиги мумкин, бундай ҳолларда маҳсус тайёргарликка эга экскурсовод олиб боради; экскурсия муддати турлича бўлиб, доимий ўқув жадвали талабларига амал қилиши талабига бўйсуниш шарт ҳисобланмайди; ўқитувчи ёки экскурсоводнинг раҳбарлик усули ва ўқувчиларнинг фаолияти турлича бўлиши мумкин.

Экскурсия давомида бир ўриндан иккинчи уринга кучиб юрилади. Шу боис ўқувчилардан интизомга қатъий риоя қилиши талаб этилади. Ўқитувчилар объектни кузтиш жараёнида вақти-вақти билан саволлар берадилар, зарур маълумотларни ёзиб борадилар. Экскурсия якуннада ўқитувчи бугунги кузатганларини аввал ўзлаштирилган материалларга боғлаб суҳбат ўтказади. Шунингдек, экскурсия материаллари асосида баён ёки иншо ёздириш мақсадга мувофиқдир.

Экскурсиялар қуйидаги тўрт йўналишда уюштирилайди (21-шакл):

21-шакл. Экскурсияларнинг йўналиши

Экскурсия жараёни куйидаги таркибий тузилишга эга (22-шакл):

22-шакл. Экскурсиянинг таркибий тузилиши

Таълимнинг ноанъанавий шакли сифатида ташкил этиладиган баҳс-мунозара, давра столи, матбуот конференцияси муайян предметнинг мұхим мавзулари юзасидан ташкил этилиб, үқувчиларда мустақил фикрлаш, үз фикрини илгари суриш, уни асослаш ҳамда ҳимоя қилиш қобилиятыни шакллантириш учун хизмат қиласы. Бу каби дарсларнинг ташкил этилишида мақсаднинг аниқліги, шунингдек, үқитувчиларнинг фаол иштироки мұхим аҳамиятта эга.

Викторина ва мұғжизалар майдони шаклида үтказылаётган дарслар беллашув хусусиятига эга булиб, үқувчиларни фаолликка үндайды.

Таълим жараёнининг мұваффақияти унинг шаклигагина эмас, балки құлланилаётган методлар самарадорлигига ҳам боғлиқдир.

Таълим назариясида үқитиши (таълим) методлари марказий үрин әгаллады.

“Метод” юонча сүз бўлиб “йўл” маъносини англатади. Таълим методи таълим жараённанда үқитувчи ва үқувчиларнинг аниқ мақсадда эришишига қаратилган биргаликдаги фаолиятларининг усулидир.

Таълим методлари үқитишининг үз олдига қўйган мақсадларига эришиш усууллари ҳамда үқув материалини на-

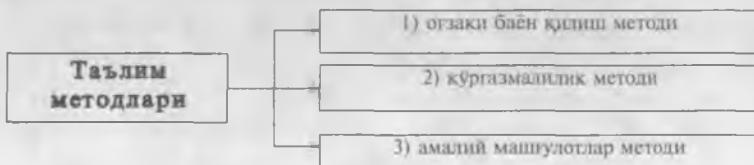
зарий ва амалий жиҳатдан йўналаштириш йўлларини англатади.

Ўқитиш методлари таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг қандай бўлиши, ўқитиш жараёни қандай ташкил этиш ва олиб бориш кераклигини ҳамда шу жараёнда ўқувчилар қандай иш-ҳаракатларни бажаришлари кераклигини белгилаб беради.

Методлар бир қанча асосий гуруҳлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз навбатида кичик гуруҳлар ва уларга кирувчи алоҳида методларга бўлинади. Ўқув-билиш фаолиятининг ташкил этилиши, ўқув ахборотларининг узатилиши, қабул қилиниши, англаб олиниши, ёдда сақланиши, ўзлаштирилган билимларнинг амалиётда қулланилишини таъминлаш, амалий кўнкима ва малакаларни шакллантиришга хизмат қилишига кўра таълим методларини қўйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

*Вербал (ўқув ахборотларини сўз орқали узатиши
ва эшиитиши орқали қабул қилиш методлари ёки оғзаки
методлар - ҳикоя, маъруза, сұхбат ва бошқалар);
ўқув ахборотини кўргазмали узатиши ва кўриши орқали қабул қилиш
методлари (кўргазмали методлар - тасвирий,
намойиш қилиш ва бошқалар);
ўқув ахборотини амалий меҳнат ҳаракатлари орқали бериши
(амалий методлар - машқлар, лаборатория тажрибалари,
меҳнат ҳаракатлари ва бошқалар).*

Юқорида баён этилган фикрларга таянган ҳолда амалиётда кенг қўлланилаётган уч гуруҳ методларини тасвирда шундай ифодалаш мумкин (23-шакл):

23-шакл. Таълим методлари

Оғзаки баён қилиш методи мактаб таълим тизимида энг күп құлланиладыган методлардан бири бўлиб, мазкур методга барча ўкув предметлари бўйича таълимнинг турли босқичларида мурожаат қилиш мумкин.

Ушбу метод баён қилинаётган маълумотларнинг түғридан-түғри ўқитувчининг жонли нутқи орқали идрок қилиниши билан тавсияланади ва ана шу хусусиятига кура таълимнинг бошқа методларидан фарқ қиласди ҳамда 24-шаклда келтирилган 5 турда құлланилади.

24-шакл. Оғзаки баён қилиш методининг турлари

Ҳикоя қилиш ижтимоий-гуманитар предметларни ўқитишида кенг құлланилади.

Ҳикоя қилиш

Ўқитувчи томонидан янги ўтилаёттан мавзуга оид далил.

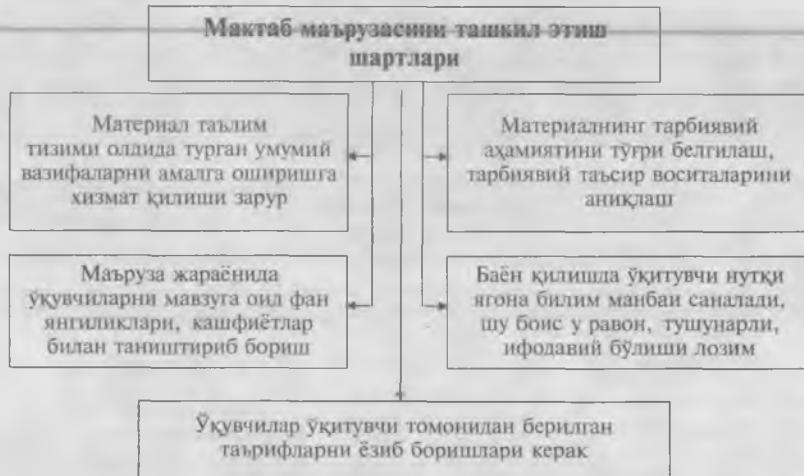
ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилишдир (баён қилиш I-IV синфларда 10-12 дақиқа, V-VII синфларда 15-20 дақиқа, VIII-IX синфларда 30-40 дақиқа бўлиши мумкин)

Ҳикоя қилиш давомида ўкувчилар пассив тингловчи бўлиб қолмасликлари, аксинча, уларнинг фаолликларини ошириш, диққатларини мавзуга жалб этиш, ҳодиса ва воқеалар хусусида фикр юритишлигини таъминлаш мақсадида саволлар бериб бориш, кўргазмали қуроллардан фойдаланишга алоҳида эътибор бериш зарур.

Мактаб маърузаси - бир соатлик машфулот давомида ўрганилаётган мавзунинг ҳақиқий моҳиятини очиб бериш, унда илгари сурилган foялар асосида илмий холосалар чиқариш ва уларни умумлаштириш асосида билимларни муайян изчилликда баён этишдир.

Мактаб маърузаси асосан юқори синфларда қулланилади. Маъруза жараёнида мавзу сидирғасига баён қилинса ҳам, ўкув материалини оғзаки баён қилиш методининг бошқа турлари, хусусан, ҳикоя қилиш ва тушунтиришлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Мактаб маърузаси 25-шаклда келтирилган талаблар асосида ташкил этилади:

25-шакл. Мактаб маърузасини ташкил этиш шартлари

Маъруза жараёнида ўкувчи учун нотаниш бўлган сўз ва ибораларга изоҳ бериб бориш, қоида ва қонунларнинг таърифи содда, ихчам ва тушунарли тарзда ифодаланишига эътибор бериш лозим.

Ўкув материалини тушунтириш ўрганилаётган ҳодиса, қонун, қоида ёки ҳаракатнинг моҳиятини очиб беришга қаратиласди.

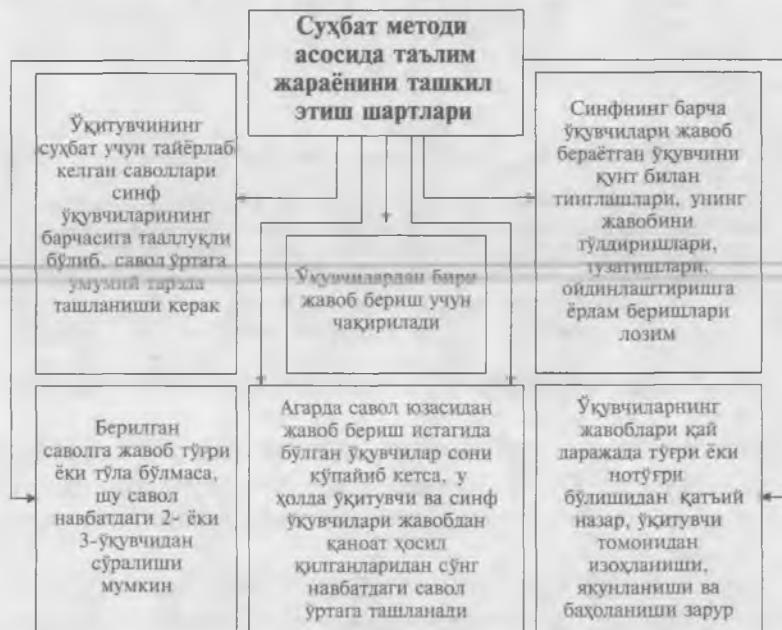
Ўқитувчи муайян бир предметнинг у ёки бу мавзусига

оид қонун, қоидалар қанчалик асосли эканлигини далиллар, мисоллар келтириш йўли билан исботлаб беради.

Суҳбат методи аксарият ҳолатларда савол-жавоб методи деб ҳам юритилади. Чунки, ушбу метод асосида таълим жараёнини ташкил этиш асосан савол-жавоб тарзида олиб борилади. Суҳбат методи ўқувчиларда муайян фаолликни юзага келтиради, шунингдек, берилган саволга жавоб топиш жараёнида ўқувчи фикр юритади, шахсий фикрларини баён этади, уни далиллашга уринади. Бу эса уларда фикрлаш кўникмаларини такомиллаштиради.

Таълим жараёнида ўрганилаётган мавзу юзасидан кириш, асосий ва якунловчи суҳбатлар ҳам қулланилади. Ўқувчилар томонидан янги мавзунинг қай даражада ўзлаштирилганлигини аниқлаш мақсадида ҳам суҳбат ташкил этилади.

Машғулотлар жараёнида ўқитувчи суҳбат методидан фойдаланганда куйидаги шартларга амал қилиши керак (26-шакл):

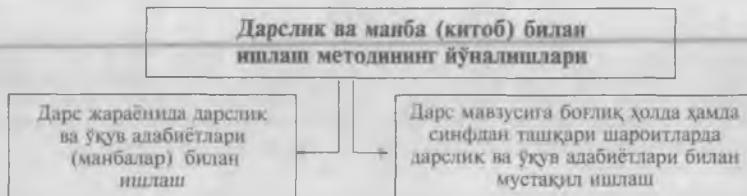

26-шакл. Суҳбат методи асосида таълим жараёнини ташкил этиш шартлари

Дарслик ёки манба (китоб) билан ишлаш - материални оғзаки баён қилиш методининг асосий тuri булиб, мактаб амалиётида муҳим ўрин тутади.

Ўқув адабиётлари билан ишлаш мураккаб психологик жараён саналади. У таълим жараёнида ўқитувчи томонидан баён қилинаётган билимлар, ахборотларни китоб матнidan куриб, онгли идрок қилиш фаолиятини ривожлантиришни назарда тутади. Таълим жараёнида ушбу методдан фойдаланиш ўқувчиларда кичик тадқиқотларни олиб бориш кўникмаларининг шаклланишига ёрдам беради.

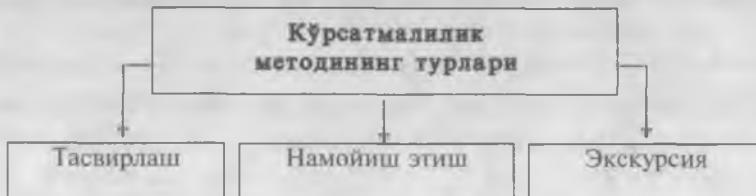
Дарслик ва китоб билан ишлаш икки йўналишда олиб борилади (27-шакл):

27-шакл. Дарслик ва китоб (манба) билан ишлаш методининг йўналишлари

Умумий ўрта таълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларини дарслик ва бошқа ўқув материаллари билан бирга хилма-хил қўшимча адабиёт, илмий ва илмий-оммабоп мақолалар, шунингдек, газета-журнал материалларидан фойдаланишга ўргатиб бориш лозим.

Таълимда кўрсатмалилик методининг қуидаги турларидан фойдаланилади (28-шакл):

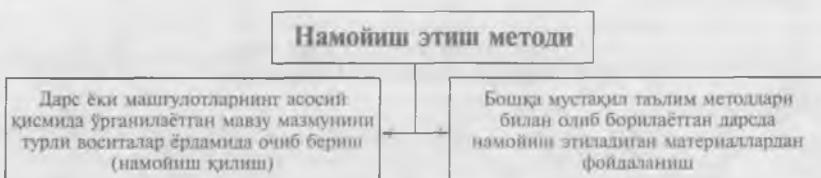

28-шакл. Кўрсатмачилик методининг турлари

Намойиш этиш ҳамда экспкурсия ўқувчиларнинг ўқув материалларини аниқ образлар воситасида бевосита идрок қилишларини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

Намойиш этиш методи ўқитувчи томонидан баён қилинаётган илмий-назарий билимларнинг ўқувчилар томонидан пухта ўзлаштирилиши учун уларнинг сезги органлари - эштиш, куриш, ҳид ва таъм билиш, тери сезгиларининг бир обьектга алоҳида-алоҳида ёки бир неча сезги аъзолари ни бир йўла сафарбар қилишга имкон беради.

Намойиш этиш методи мавзунинг хусусиятига кура куйидаги икки кўринишда қўлланилади (29-шакл):

29-шакл. Намойиш этиш методининг асосий кўринишлари

Таълим жараёнида қўлланиладиган воситалар таълим самарадорлигини таъминлашга хизмат қиласди.

Восита

муайян ўқитиш методи ёки усууллардан мұваффақиятли фойдаланиш учун зарур бўлган ёрдамчи ўқув материалидир.
Таълим воситалари асбоб-ускуналар, лаборатория жиҳозлари, ахборот ва техник воситалар (қурилмалар), курсатмали қуроллар, рамзий белгилар, дарслик, ўқув қўланнамалари, радио, телевидение ва компьютер ва ҳоказолардан иборат.

Таълим жараёнида ўқитиш воситаларидан фойдаланиш - дарс жараёнида табиий ёки тасвирий кўргазмали материаллар (предмет, схема, диаграмма, сурат ва бошқалар; лаборатория ёки намойиш этишга асосланувчи машгулотлар жараёнида қўлланиладиган асбоб-ускуналар, ўқув

куроллари, микроскоп ва бошқа аппаратлар, шунингдек, мавзуга оид далиллар (цитата, таъриф, қоида, формула ва бошқалар)нинг қўлланилишини англатади.

Педагогик технологияларни қўллаш метод ва воситалари

Педагогик технологияни амалга оширишда таълим мазмунига таянган ҳолда маълум метод ва воситалар қўлланилади.

Педагогик технология методларининг қўлланилиши кўйидаги омиллар:

уқитишининг фаол методлари;
педагогик техника ва педагогик ишлаб чиқариш асослари;
таълим жараёнини индивидуаллаштириши;
илгор педагогик тизимларни лойиҳалаш;
таълим жараёнининг самарадорлигини ошириши;
модулли таълим технологиялари;
педагогикада инновацион жараёнлар;
педагогик меҳнатни ташкил этишининг илмий асослари;
педагогик тест ва стандартлар;
уқувчилик ва ўқув муассасалари рейтинги (шунингдек, ўқув режсалари ва дастурлари); ишибилармонлик ўйинлари;
ўйин техникаси ва маданияти услубларига боғлиқ.

Педагогик энциклопедияда изоҳланишича,

Таълим методи

уқитувчи ва ўқувчининг таълим мазмунини ўзлаштиришга қаратилган ўзаро алоқадор, маълум кетма-кетликдаги фаолияти тизимиdir.

Уларнинг ўзига хос белгилари қўйидагилардир:
мақсад, ўқув жараёни субъектининг ўқув материалини ўзлаштириши усувлари ва шакллари.

Таълимнинг фаол методларига хос илк белгилар XIV-XVI асрларда намоён бўлган. Буюк гуманистлар - Ф.Раб-

ле, М.Мантенъ, Ф.Беконлар билимларни тайёр ҳолда узатылған маылумотлар асосида әмас, балки

амалий тажриба, мунозара

орқали мустақил ўзлаштиришни тавсия этгандар.

Кейинчалик таълим методлари Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, Ф.А.Дистервег, Дж.Дьюи, К.Д.Ушинский, П.Ф.Каировлар томонидан ривожлантирилган. Улар дидактикада илфор, яъни,

билимларни мустақил равишда ўзлаштириш

фоясини илмий жиҳатдан асослагандар.

П.П.Блонский, С.Т.Шацкий, П.М.Керженцев, А.К.Гастов, М.М.Рубинштейн ва бошқалар эса таълимнинг суст методларини инкор этиб, таълим жараёнида фаол методлар

тадқиқотчилик, амалий, лаборатория, эвристик ҳамда мантиқий методлар

кабиларни құллашга даъват этишган.

Таълим жараёнида фаол методларни құллаш фояси XIV асрда илмий асосланған бұлсада, у 1950 йиллардагина

“узлуксиз таълим”

тушунчасининг құлланилиши билан ўзининг амалий ифодасига ега бўлди.

Бугунги кунда инновациялардан

муаммоли ва ахборотли маъруза, визуал ўқитиш (икки нафар турли фан ўқитувчилари муайян кетма-кетликда бир мавзу бўйича дарсларни ташкил этадилар) ҳамда матбуот конференцияларидан

фойдаланиш тажрибаси асосида иш курилмоқда.

Фаол таълим методларининг тадқиқотчилари (И.Д.Зверев, М.И.Махмутов, Ю.К.Бабанский) таълим методлари ни қуидаги уч гуруҳга ажратадилар:

Таълим методларининг гуруҳлари:

оғзаки методлар;
кўргазмали методлар;
амалий методлар.

Таълим методлари услублардан таркиб топади. Айни вақтда педагогикада қуидаги фаол метод ва услублар қўлланилмоқда:

1. Микротаълим (ўқув материали бўлимларининг кичик қисмларини маълум кетма-кетликда ишлаб чиқаришга татбиқ этиш). Мазкур таълим тарафдорлари кўп қирраликни дарс кириш қисмининг муҳим элементи сифатида тавсия этадилар.

2. Таълимнинг модул технологияси (баённинг дидактич бирлиги ва тест). Дидактик бирликка қўшиш, кўпайтириш, конспектлаштириш, сана ва сўзларни эсда сақлаб қолиш услублари, тест ўтказиш, оптималлаштириш ва бошқалар киради.

3. Мавзулар мазмунига мувофиқ билимларни мажмулаш (биринчи дарс – ахборотли, иккинчи дарс – муаммоли, учинчи дарс - амалий, тўртинчи дарс - мустаҳкамлаш (тест ўтказиш тарзида)).

4. Илгор воситалар ёрдамида ўқув матнларини қисмларга бўлиб (муайян кетма-кетликда, узлуксиз) ўрганиш.

5. Ишбилармонлик ўйинлари (масалан, “Лабиринт”, “Муаммолар майдони” ва бошқалар)ни қўллаш.

6. Муаммоли таълим методлари (узлаштирилиши зарур бўлган билимлар ҳажмини аниқлаш – муаммолар таҳлили – фанлараро алоқаларни ўрганиш – муаммоларни мустақил ҳал этишга тайёрлаш).

7. Мавжуд муаммоларни ҳал этувчи вазиятли таҳлил (“вазият-тасвир”, “вазият-баҳо”, “вазият-муаммо”, “вазият-машқ”).

8. Педагогик тренинг (тез үқишиң да ёзиши машқи, фикрлаш техникаси, графология, мимика, тақдид да пантомимика услугбларини әгаллаш).

9. Үқувчилар фаолиятины рейтинг асосида баҳолаш.

10. Педагогик квалиметрия (үқувчини ЭХМ воситасида тестдан үтказиш).

11. Дастануры таълим.

12. Үқув предметлари бүйіча яратылған аудиовизуал курс дастанулары асосидағы таълим.

13. Педагог фаолиятины илмий асосда ташкил этиш.

Педагогик технологиялар таълим воситаларини бир вақттинг үзіда бир неча йұналишларда құллаш имконини беради. Айни вақтда “Аппарат—матнлар” тизими (видеокитоблар, үқув дисклари, мусиқали альбомлар да бошқалар)дан оммавий равищда фойдаланылмоқда.

Таълим лойихаларини яратыш педагог-технолог да методистларнинг касбий маҳоратларини оширишга ёрдам беради.

“Буюртма → восита → услуб → ёндашув → таълим тури” тизими кинопроектор, үқув магнитофони, радио да телевидение, лингофон хонаси, автоматлаштырылған таълим тизимлари, мультимедиа да гиперматнли таълим турларининг интеллектуал тизими ёрдамида үзлаштырилади.

Яңги таълим турларининг шаклланиш сабаблари ҳамда илғор үқув воситаларининг самарадорлыгини үрганиш улар уртасида узаро бирлик мавжудлигини курсатди. Бу бирлик мөхияти нұқтаи назаридан қуйидаги механизмга асосланады:

**Яңги таълим турлари да илғор үқув воситалари
үртасидағы үзаро бирлик механизми:**

ижстимои заруриятнинг юзага келиши;

таълим тизимиге жамият томонидан ижстимои

буюртманиң берилеші;

илғор үқув воситаларининг яратилиши;

илғор үқув воситаларини құллаш технология

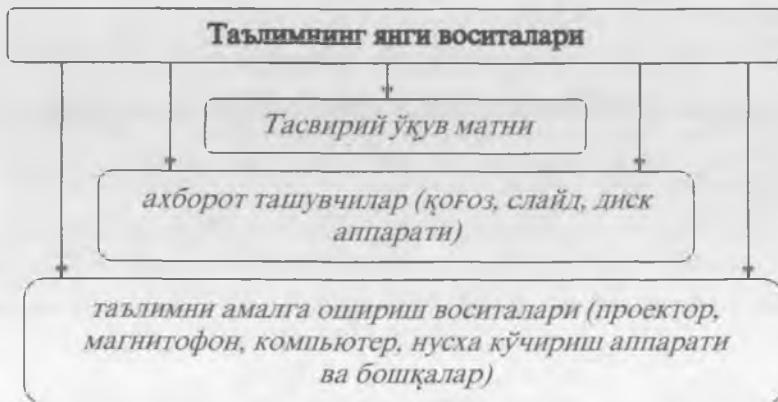
(усул)ларининг асосланиши;

таълим тамойиллари (яңғы дидактик қоидалар) тизимининг яратилиши.

Сўнгги йилларда амалиётда К.Керр томонидан тавсия этилган қўйидаги фаол таълим методлари самарали қўлланилмоқда:

Таълимнинг янги воситалари қўйидагилардан иборат:

Демак, педагогик технологиялар таълим воситаларининг янги авлоди ва турлари сифатида намоён бўлади.

Таълим муассасаларининг ижтимоий-иқтисодий ресурслари бир-биридан фарқ қиласди. Шу боис барча таълим муассасаларида ўқув жараёнига илфор педагогик технологияларни татбиқ этишга бир вақтда эришиш мумкин эмас. Бу йўлда ижобий натижаларни қўлга киритиш қўйидаги шароитларнинг мавжудлигини тақозо этади:

- 1) ишга яроқли воситалар ва нотулиқ аппарат қисмларини таъмирлаш;
- 2) янги таълим технологияларини ишлаб чиқиши ва турли фан йўналишлари бўйича яратилган ўқув матнларини таржима қилиш қобилиятига эга бўлган маҳоратли педагог-технологларни тайёрлаш;
- 3) таълимнинг техник воситаларидан фойдаланиш жараёнида педагоглар дуч келаётган кийинчиликлар, шунингдек, “фаолиятсиз фикрлаш” сабабларини ўрганиш ва бартараф этишга эришиш.

К.Р.Брансон (АҚШнинг Флорида университетидаги Педагогик технология маркази директори) педагогик технология назарияси шаклланишининг тарихий асосини шундай белгилайди: ибтидоий жамоа тузумининг ilk даврларида билимларни етказиб беришда оғзаки усуллар кенг қўлланилган. Бу усул қўйидаги турт элементни ўзида мужассамлаштирган:

Билим - тажриба – ўқитувчи – ўқувчи

Ушбу парадигма таълимнинг индивидуаллаштирилган шакли деб номланади.

Таълимни жуфтли ёки гуруҳли шаклларда ташкил этиш фояси эса XII асрда илгари сурилган бўлиб, XX асрнинг охирида ушбу фоя негизида қўйидаги:

Билим – тажриба – ўкувчи

модели шаклланди. Бу модел моҳиятини ёритувчи парадигма гурухли деб номланиб, у таълим олувчиларнинг ўқув фаолияти доирасида ўз-ўзини англаш, вақтнинг са-марали ўтишига эришиш, қайта алоқа сифати ва сонини орттириш, дидактик материаллар сифатини яхшилаш, ўз-ўзини бошқариш тизимини кенгайтириш, ривожланган таълим тизимини жорий этиш, янги курсларни лойиҳа-лаш, ўқув режаси мазмунини такомиллаштириш, таълим субъектларининг ўқув имкониятларини орттириш, шунингдек, улар фаолиятини баҳолашда қулай восита-лардан фойдаланишга хизмат қиласди.

Замонавий педагогик технологияга асосланган янги парадигманинг моҳияти интерфаол таълимни кенг кўламда ва мавжуд имкониятлар асосида йўлга қўйишдан иборат. Ўнга кура, ҳар бир таълим олувчи ўқув ахборотларини уч манба:

- 1) ўқитувчи ёрдамида;
- 2) маълумотлар базаси (муайян фан бўйича ёки ўқув доирасида) ёрдамида;
- 3) ўқувчилар гуруҳи (улар билан ўзаро фаолиятни таш-кил этиш) ёрдамида эгаллайди.

Педагогик технология моделида қўйидаги парадигма акс этади:

- 1) муаммони қўйиш;
- 2) кузатиш ва тажриба асосида далиллар тўплаш;
- 3) далилларни шарҳлаш ва илмий фаразларни илгари суриш;
- 4) тестлар ёрдамида, назарий тояларни амалиётга татбиқ этиш йули билан илмий фаразларнинг ҳаққонийлигини текшириш;
- 5) хуоса ва тавсиялар тайёрлаш.

Роберт Томаснинг фикрича (АҚШ, Калифорния университети), педагогик технология элементлари орасида-ги муносабат уни қўллаш соҳасига оид моделда ифодала-ниши мумкин.

Педагогик технология мазмунида:

- бошқарув вазифаси (менежмент);

- жорий этиш (ривожланиш);
- таълим воситаларини ишлаб чиқариш вазифалари акс этади.

Олиб борилған күзатиш ва тадқиқотлар натижасыда шаҳар мактабларида қишлоқ мактабаларига нисбатан замонавий технологияларни құллаш даражаси анча юқори эканлигига гувоҳ булинди.

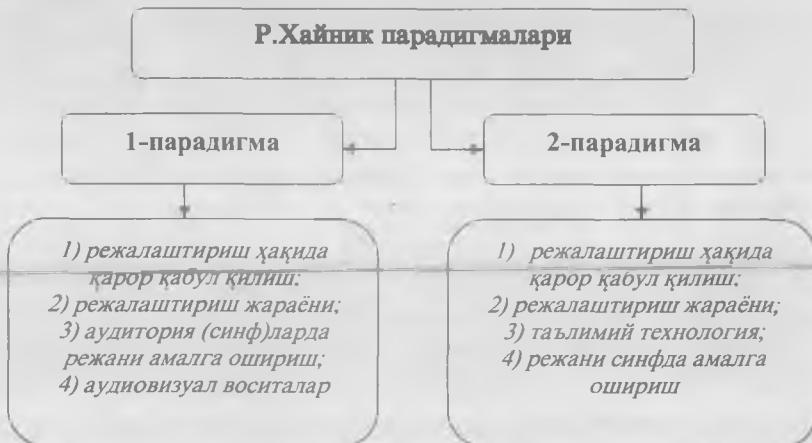
Педагогик технология педагогик жараённи ташкил этишда яхлит таълим ёки маълум таълим доирасыда билимларни пухта лойиҳалашга шароит яратади.

М.Эраут (M.Eraut - Оксфорд, 1985 йил) томонидан яратылған үнта томдан иборат “Халқаро педагогик энциклопедия”да қуйидаги замонавий педагогик технология концепция (парадигма)ларининг мажмую тақдим этилади:

Педагогик технология концепцияларининг амалий аҳамияти

Режалаштириш	Үзлаштириб олиш ва мослашиш	Таълимни ривожлантириш учун
Тавсифлаш ва амалиётта жорий этиш	Таълим учун аҳамиятсиз муҳандислик қурилышларыда құллаш (аудио-визуал таълим)	Замонавий педагогик техника ва педагогик амалиёт (үқитувчи педагог-технолог сифатида)
Истиқбол амалиётини олдиндан кура билиш	Юқори замонавий аппаратларни көңг құллаш, техника ва моделларни ташкил этиш (педагогик келажак)	Тадқиқот ва ривожланишда йирик инвестиция натижаларига эришиш (технологик тадқиқот ва амалий фан)

Тақдим этилган концептуал педагогик технология (парадигма) аудиовизуал таълимнинг янги моделлари (дастурли, мультимедиал ва б.ш.)ни қўллашни тарғиб этади. Тизимли ёндашув доирасида Р.Хайник қўйидаги иккита парадигмани тақдим этади, яъни:

Дж.Брунер томонидан илгари сурилган парадигма моҳияти “Муайян фан маълум билимни етарли даражада тұлиқ шаклда ифода этиши мүмкін”¹.

Бизнинг фикримизча, парадигма моҳияти ўқувчининг ёши ва имконияти мураккаб билимлар мазмунини тушуниши учун етарли бўлади.

Педагогик технология типологияси:

таълимнинг очиқ, масофали, глобал, ҳамкорлик, сиртқи, шаклли ва шаклсиз, форматив ва ҳоказо каби шаклларидан фойдаланиш мумкинлигини курсатади. Ушбу шакллар ривожлантирувчи, дастурли, муаммоли, интенсив, алгоритмлантган, кибернетик, компьютерли, медиа таълим ва бошқа методлар ёрдамида амалга оширилиши мүмкін.

¹ Брунер Дж. Процесс обучения. – М.: Изд-ва ДПН РСФСР, 1962. - с. 50.

Таълим муассасасидан ташқаридан очиқ, масофали, билвосита ва глобал шакллардаги таълим ташкил этилади.

Очиқ ва масофали таълим (сиртқи варианти сифатида) олий маълумотга эга булишни хоҳловчиларнинг истакларини рӯёбга чиқаришда муҳим аҳамият касб этди.

Айни вақтда Америка, Англия ва Канада мамлакатларининг айрим университетларида “уйдан чиқмасдан” таҳсил олиш ва таълимни якунлаганлиги түғрисидаги дипломга эга булиш мумкин. Анъанавий сиртқи таълимдан фарқли равишда бу таълим компьютер хизмати (модем, таълимий видеодастур, тест ва бошқалар)дан фойдаланиш орқали амалга оширилади.

Бугунги кунда жаҳоннинг 30 мамлакатида жойлашган 700 дан ортиқ университет ва коллежларда масофавий таълимни ташкил этишда катта тажриба тўпланган.

Индивидуаллаштирилган таълим табақалаштирилган, очиқ, дастурли, масофавий, автоматлаштирилган ҳамда модулли таълим шаклларида йўлга қўйилиши мумкин.

Масофавий таълим иккинчи мутахассислик ёки учинчи олий таълим олишни хоҳловчилар учун қулай имкониятларни яратади.

Россияда масофавий таълим маркази 1992 йил майда РФ олий мактаб қўмитаси ва Нью-Йорк штати университети ҳамкорлигига ташкил этилди.

Очиқ таълим йўналишларидан бири муқобил таълим фоясидир. Ушбу тизим образини АҚШ ва Англияда К.С.Махмурян тайёрлаган.

Тизим муқобил равишда мактаб ва уй таълимини олиш ўртасидаги фарқларни ёритади.

Муқобил таълимда қўйидаги ҳолатлар илгари сурилади:

1. Эркин мактаблар (уларда 30 нафар ўқувчи, 2 нафар ўқитувчи иштирок этади, асосий эътибор табақалаштирилган таълимнинг ташкил этилишига қаратилади, ўқув фанларининг қайси даврда ва қандай ўқитилишини ўқувчиларнинг ўзлари белгилайдилар).

2. “Очиқ мактаб” (таълим методикасига шаклсиз ёндашув, ўқув материалларининг хилма хиллиги, қизиқишига қараб дарсларни танлаш).

3. “Деворсиз мактаб” (таълим театр, музей, суд зали, кўргазма, лаборатория ҳамда ишлаб чиқариш устахоналарида ташкил этилади, билимларни назорат қилиш эса таълим муассасасида амалга оширилади).

4. “Мактаб ичиди мактаб” (асосий ўқув юкламаси-нинг маълум қисми ҳисобидан ташкил этилган кичик ёки йўлдош мактаблар).

5. Таълим марказлари (касбий (ёки меҳнат) таълими, шунингдек, табиий фанлар (кимё, физика) мутахассиселари бўйича ташкил этилган таълим муассасаси).

6. “Магнит мактаб” (таълим саноат корхоналари ва олий техника таълим муассасалари ҳамкорлигига белгиланган мутахассисликлар бўйича ташкил этилади).

7. “Очиқ университет” (Англияда 1969 йилда катта ёшдагилар учун бакалавр даражасини бериш мақсадида ташкил этилган, уларда ёши 21 дан катта бўлган шахслар таълим оладилар).

8. “Эркин университет” (АҚШ ва Англияда XX асрнинг 60—йилларида ташкил этилган бўлиб, унда истаган шахс бепул таълим дастури бўйича билим олади. Дастурга мувофиқ таълим оловчи имтиҳонларга келмаслиги мумкин, бироқ педагогик ишлаб чиқариш малакаларини эгаллаши шарт. Таълим даври - малака ошириш институтларида бўлгани каби 6-8 ҳафта.

Юқорида баён этилган фикрларга кўра педагогик технология ривожланишининг ифода этувчи концептуал педагоготехнологик гояларини қўйидагича гуруҳлаш мумкин:

**Педагогик технология ривожланишининг
концептуал педагоготехнологик схемаси**

№	Таълим воситалари	Таълим усуллари	Таълимга ендашувлар	Таълим турлари
1.	Мувофиқлаштирилмаган	Гурӯҳли	Тизимсиз	Оғзаки
2.	Мувофиқлаштирилган, мослаштирилмаган	Жуфт-гурӯҳли	Технологик	Аудио-визуалли
3.	Машиналаштирилган, мослаштирилган	Индивидуал-гурӯҳли	Тизимли	Дастурли
4.	Интерфаол	Индивидуал, автоматлаштирилган	Кўпқиррали	Мульти-медиал
5.	Интеллектуал	Индивидуал, автоматлаштирилган, оммавий	Гиперматнли	Гипермедиали

Педагогик технологиялар татбиқи

Маълумки, ҳар қандай технология таълимнинг янги мазмунини шакллантирувчи таълим тамойилларига асосланади ва таълим олувчи шахсини тарбиялаш, унда меҳнат ва муайян йўналишларда касбий қўнилмаларни ҳосил қилишга йўналтирилади. Таълим жараёнининг фаол субъектлари ўқитувчи ва ўкувчилар бўлиб, уларнинг ҳамкорлик-

даги фаолиятлари муйян мавзу (ёки фанлар асослари) бўйича кам куч ва вақт сарфланган ҳолда назарий ва амалий билимларни чукур ўзлаштириш имконини берувчи жараённинг умумий моҳиятини тавсифлайди.

Ўқитувчининг фаол, самарали фаолият кўрсатишига йўналтирилган таълим жараёнинг методик ишланмасидан фарқли равишда, таълимнинг педагогик технологияси таълим олувчиларга қаратилади, шунингдек, уларнинг шахсий ва ўқитувчи билан биргаликдаги фаолиятини ҳисобга олган ҳолда ўқув материалини ўзлаштиришга шароит яратади. Педагогик технологиянинг етакчи муаммоси талаба шахсини ривожлантириш орқали таълим мақсадига эришишни таъминлашдан иборатdir.

Педагогик технология турини танлаш дарс ва машғулотда қайси даражадаги билим ва қўнималарни ўзлаштиришни назарда тутилганига боғлиқdir.

Таълим-тарбия жараёни бутун машғулот давомида ўқувчиларнинг фаоллиги ва қизиқувчанлигини мунтазам равишида ривожлантириб бориш мақсадини кўзда тутади, ўқув омилларини яратишга асосланган педагогик технология талabalарни ўқув ёки ўқув ишлаб чиқариш фаолиятига тезкор жалб қилиш имконини беради. Акс ҳолда, заиф, етарли даражада тушунарли бўлмаган ёки аниқ натижани кўзланмаган топшириқлар машғулотнинг самарасиз якунланишига олиб келади.

Бундай ҳолатлар аксарият вазиятларда ўқитувчининг ўқувчига нисбатан салбий муносабатда булишига шароит яратади. Натижада ўқувчи ортиқча ҳиссиётларга берилади, уни билим олишга ундовчи рафбат пасаяди, ўқишидан “кўнгли совийди” ҳамда ўқув предмети ва ўқитувчига нисбатан салбий муносабатда бўла бошлайди. Ўқитувчи ва талаба орасидаги муносабат инсонпарварлик мезонлари асосида ташкил этилиб, нохуш ҳиссиётларни барта-раф этишга йўналтирилиши лозим. Ўқитувчи билан талаба орасидаги муносабат эришилган ютуқлардан завқла-

ниш, үқув фаолиятига масъулиятли ёндашиш ҳамда үзаро ҳамкорликда ижодий фаолиятни йўлга қўйишга ундаши керак. Бу эса педагогик таъсирни ташкил этиш учун зарур бўлган үзаро алоқа воситаси, “кўприк”ни вужудга келтиради.

Педагогик муносабатнинг таркибий қисми бўлган мулоқот (коммуникатив фаолият) жараёни қўйидаги босқичларда йўлга қўйилади:

педагогик жараённи андозалашириш;
 ўқувчилар гурӯҳи билан мулоқотга кириши;
 бевосита мулоқот (коммуникатив ҳамкорлик)ни ташкил этиш;
 ривожлантирувчи педагогик жараёнда мулоқот жараёнини бошқариш;
 педагогик жараёнда мулоқот тизимиға муайян ўзгартиришларни киритиш асосида қайта андозалашириш

Үқув омилларини яратишга асосланган педагогик технология ўқитувчининг ўқувчилар билан мулоқоти асосида таъсир этишни ҳам ўз ичига олади. Кенг тарқалган мулоқот ёки таъсир методлари қўйидагилардан иборат:

ишонтириш;
 исботли натижаларга асосланиш;
 бевосита ҳамда бивосита таъсир,
 ўз-ўзини тарбиялаш;
 ўзаро таъсир методлари.

Педагогик технологияни үқув жараёнига фаол татбиқ этиш ҳисобига таълим жараёни рағбати (мотивацияси) қучайтирилиши мумкин. Маялумки, тайёр ҳолда олинган билимларни амалиётда қўллаш қийин. Бу, айниқса, табиий фанлар бўйича топшириқларни бажаришда намоён бўлади. Шунинг учун билим, кўнікма ва малакаларни ўзлаштиришда ўқувчиларнинг бевосита фаолият кўрсатишлари ҳамда ўқитувчи томонидан бошқарувга асослан-

ган педагогик технологияни құллаш талаб этилади.

Педагогик технология турларини танлаш шаклланадаётган билим, күникма ва малакалар, ташкил этилаётган дарсларнинг шакли, құлланилаётган методлар ва методик усулларнинг хусусиятига боғлиқ. Масалан, үқувчиларда ижодий тафаккурни ривожлантириш, үқув материаларига танқидий ёндашиш күникмасини шакллантириш ҳамда маҳсулдор фаолият турларини ташкил этиш билан бир қаторда анъанавий дарс шакллари билан бирга конференция дарси, ишchanлик үйинлари, интеграл (икки компонентли) дарслардан фойдаланиш лозим. Мазкур вазиятта таълим методлари таълим мақсади (билимларни турли вазиятларда құллашга йұналтирилған топшириктер, янги шароитда фаолият курсатишига ундовчи топшириктернің бажариш, үзлаштирилған билимлар асосыда схемалар тузиш, уларни таснифлаш, қиёслаш, изчил ти зимга солиши, умумлаштириш ва бошқалар) билан мутносиб булиши керак.

Етарли даражадаги рағбат ва үқувчилар фаолиятини самарали ташкил этиш билан ҳам күзланған натижаларға эришилмайди. Педагогик жараённинг самараси бу жа раённи ташкил этиш ва бошқариш йүлларини тұғри танлаш билан таъминланади.

Педагогик технологияни бошқариш үзіда қуйидаги икки йуналишни мужассамлаштиради:

- 1) фаолиятни бошқариш;
- 2) үқувчилар жамоасини бошқариш.

Муайян педагогик технологияни танлаш дарс ҳолатини үзгартырғыштың вариантлы чораларини күришни тақозо қилади.

Юқорида таъкидланғанидек, педагогик технология шахсни ривожлантиришга имкон беради.

Ривожлантирувчи таълим технологиясининг етакчи тамойиллари:

инкорпорация (*тизимли фаолият кўрсатиш*) - турли фанларга оид билимларни умумлаштириши;

мосланувчанлик - таълим шакли, методи ва усувларининг турли таълим муассасаларида қулланувчанлиги;

үйғунлик - муайян ўқув предметига оид ўқув материали мазмунининг шахсни ривожлантириши шакл, методи ва усувлари билан үйғуллiği;

яратувчанлик - турли таълим муассасалари педагогларининг педагогик технологияларни яратиш имкониятлари;

табиийликка асосланиш - генетик ва ижтимоий жиҳатларга мувофиқ ўқувчиларнинг ўзига хос, шахсий хусусиятиарни ҳисобга олиш.

Маълумки, таълим-тарбия жараёни ўзида учта ўзаро алоқадор учлик - таълим, тарбия ва шахс ривожланишини акс эттиради. Мазкур учликни таълим жараёнига баробар татбиқ қилиш модул технологияларини қўллашни осонлаштиради.

Модул технологияларининг афзалтикларидан бири таълим мазмунини тартибга солишdir.

Ушбу технология моҳиятига кўра мавжуд ахборотларнинг ўкувчилар фаолиятини Давлат таълим стандартлари доирасида етарли даражада муваффақиятли амалга ошириш имконини берадиганлари танлаб олинади.

Модул технологиясининг моҳияти таълим жараёнини модуллар (ўқув предмети ва унинг бўлимлари мазмунини тартибга солиш, таълимнинг муайян босқичидан бошлаб бўлинмайдиган касбий фаолиятни мантиқан туғалланган қисмларга ажратиш) асосида лойиҳалаштиришдан иборатdir. Сунгра ажратилган ҳар бир модул бўйича

шу модулнинг ўзигагина таалтуқли бўлган фаолият мазмуни ва тъсири доираси белгиланади. Модул технологияси мақсадини рӯёбга чиқариш учун модул босқичмабосқич амалга оширилади. Ушбу жараёнда содир этилаётган ҳар ҳаракат (қўйилаётган қадам) ўқув элементи сифатида қаралади.

Ўқув элементи ўз ичига қуидагиларни қамраб олади:

фаолиятнинг аниқ элементларини ўргатиш билан боғлиқ бўлган назарий ва амалий аҳборотлар, таълим учун зарур бўлган фаолиятни таъминловчи материаллар ҳақидаги маълумотлар, мақсадлар идентификацияси (таълим оловчиларни ҳаракатлантирувчи мақсадлар), ўқув материаллари, ўқув шароитини назорат қилиши инструментлари (ўқувчиларнинг кўзланган натижаларга эришишлари учун зарур бўлган шарт—шароитлар, тестлар, мақсад эталони ва бошқалар).

Таълим технологияси жараёнининг умумий мақсади қуидаги даражаларда ойдинлашади:

1. Таълим муассасасининг мақсади ҳамда ўқитувчи ва унинг методик фаолияти идентификацияси.
2. Ўқув предмети (бўлим)нинг мақсади, ўқитувчи ва унинг методик фаолияти идентификацияси.
3. Модул (ўқув элементи) мақсади ва ўқитувчининг ўқувчилар билан ҳамкорликдаги фаолияти модули, унинг ташҳис қилинадиган охирги натижалари.

Режалаштиришнинг анъанавий методларидан таълим технологиясига ўтиш кенг кўламдаги ишларни амалга оширишни тақозо қиласди. Жумладан, методик мажмуулар яратиш, таълим жараёнини дидактик, методик ва ташкилий жиҳатдан таъминлаш назарда тутилади. Модул тех-

нологиясини ишлаб чиқиш тартиби қўйидаги кетма-кетликдан иборат босқичларни ўз ичига олади (30-шакл):

30-шакл. Модул технологиясининг асосий тамоиллари

Педагогик технологияни ишлаб чиқишинг **аналитик** босқичида Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллый дастури” ва кадрлар тайёрлашнинг Миллий модели, ўкув предметлари бўйича яратилган Давлат таълим стандартлари, уларда илгари сурилган foялар асосида чиқариладиган хulosалар, ёш авлодни баркамол шахс этиб шакллантиришга йўналтирилган таълим мазмуни ҳамда маълум машғулотнинг умумий, аниқ мақсадига эришиш учун таълимнинг ташкилий шаклини танлаш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишнинг **концептуал-педагогик** босқичида таълим концепциялари, таълим тизими босқичларида назарда тутилган асосий foялар, умумий хulosалар ҳисобга олинади. Модулнинг таркибий тузилиши умумий ўрта таълим, академик лицей, касб-хунар коллежи, бакалавриат, магистратура, умуман социумнинг таркиби сифатида ифодаланади. Бу, айниқса, босқичли таълим тизимининг алоҳида элементлари учун характерлидир.

Педагогик технологияни амалиётга татбиқ этишнинг мақсадли босқичида таълим муассасаси (умумий ўрта таъ-

лим муассасаси, академик лицей, касб-хунар колледжи, институт ёки университет)нинг узоқ муддатга мўлжалланган мақсади, таълим соҳалари ва шу блокдаги алоҳида олинган ўқув предмети таркибидаги аниқ бир блок-нинг ифодаланиши ҳисобга олинади.

Педагогик технологияни амалда қўллашнинг мазмунли босқичида таълим соҳалари, муайян блок тизимидағи ўқув предметлари мазмунини танлаш тамойиллари, алоҳида элементлар, яъни, аниқ ўқув идентификацияси ўқув предметлари моҳиятини ёритувчи йирик мавзуларда акс этиши керак.

Педагогик технологияни амалда қўллашнинг жараёнли босқичида ўқитувчининг вазифалари, шунингдек, ўқувчилар томонидан ўқув фаолиятини ташкил этишга йўналтирилган таълим тури, таълим методлари намоён бўлади. Бу жараёнда ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг демократик тамойил, самарали усул, ташкилий шакл ва таълим воситаларининг танланишига алоҳида ургу берилади.

Фаолият нуқтаи назаридан ёндашиш концепциясига асосланиб, ўқитиш жараёнини ташкил этишнинг қуйидаги мантиқий кетма-кетлигини асослаш мумкин: дастлаб ўқув материали мазмунининг тавсифи, уни ўрганишдан кўзланган мақсад (узлаштириш даражалари), шунингдек, педагогик вазифанинг қўйилиш шартлари таҳлил этилади. Сўнгра, таълимнинг самарали методлари ҳамда ўқувчилар билиш фаолиятини бошқариш тизими ишлаб чиқилади, таълим воситаларининг рўйхати тузилади. Ҳосил қилинган метод ва таълим воситаларининг яхлит тизими ташкилий шакллар билан уйғунаштирилади, яъни, муайян технология ишлаб чиқилади.

Умумлашган педагогик технологиялар маълум психо-педагогик асосларда қурилган “синтетик назария” сифатида қаралади. Амалий педагогик технологиялар олдиндан режалаштириган натижага эришиш мақсадида тайёргарлик

жараёнини лойиҳалаш муаммосини методик жиҳатдан ҳал этишга йўналтирилади.

Шундай қилиб, аввалдан лойиҳалаштирилган таълим жараёнининг педагогик технологияси ўзида таълим мақсади, мазмуни, шакл, методлар ва воситалар тизими, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш имкониятлари ҳамда якуний натижага эришишни таъминловчи мажмуани мужассамлаштиради.

Шахсни фаоллаштиришга йўналтирилган таълим технологиялари

Таълимни модернизациялаштириш таълим жараёнида билим, кўникма, малакаларни шакллантириш билангина ҳал бўлиб қолмайди. Ўқувчи шахсининг мустақиллик, ташаббускорлик, жавобгарликни ҳис этиш, танқидий фикрлаш каби сифатлар билан боғлиқ функциялари таълимнинг шахсга йўналтирилган тизими воситасида амалга оширилади.

Бунда ўқувчи таълим тизимига мослаштирилмай, аксинча, таълим тизими турли шахсга хос барча хусусиятлари (эркинликка интилувчанлик, мустақиллик, шахсий фикрларнинг мутлоқ ўзига хос тизимга эга булиши, ўз-ўзини тасдиқлаш эҳтиёжининг мавжудлиги ва бошқалар)ни ҳисобга олган ҳолда, ўқувчига унинг ўзига хослиги (индивидуаллиги)ни ривожлантириш имконини бериш, унинг ўз-ўзини ривожлантириши, намоён этиши учун шароит яратиш лозим. Зоро, ҳар қандай ўқувчи ўзига ва фақат ўзигагина хос тақрорланмас табиати, характер хусусиятини фаоллаштириш ва намойиш этишга интилади.

Таълимда ўқувчи шахсига фаолиятли ёндашув бу тизимнинг концепциясини ташкил этиб, бунда шахс “субъекти” категорияси эркинликка интилиш, ўз-ўзини ривожлантириш, яхлитлик, мустақил ўқиш, ўзлигини намоён этиш ва фаоллаштириш хусусиятлари асосида англашиллади, ўқув жараёни ҳамда унинг таркибий қисмла-

ри - мақсад, мазмун, метод, шакл, усул, воситалар ўқувчи учун шахсан аҳамиятга эга бўлган, унинг шахсий тажрибаси маҳсули сифатида татбиқ этилади.

Таълим-тарбия асосида шахснинг интенсив ривожланиши, моддий-маънавий қадриятларни ўзлаштириши фақат унинг шахсий фаолияти натижасида амалга ошади.

Агар ўқувчи ўқув фаолияти моҳиятини англай олмаса, ўқув мақсадини тан олмайди, ўқитувчи қўйган вазифаларни тушунмайди ва қабул қилмайди, у томонидан содир этиладиган барча хатти-ҳаракатлар мажбурият ва таъзиқ остида содир бўлади, унинг билимлари расмий характерга, педагогнинг фаолияти эса расмиятчилик мазмунига эга бўлади. Билим уларни амалиётга татбиқ этишга қаратилган фаолият натижасидагина шаклланади. Бу дарёлик мазмунидан баъзи илмий маълумотларни шунчаки кўр-кўрона ёдлаб олиш бўлмай, балки ўқувчининг шахсий, субъектив тажрибасига асосланган ҳақиқий билимлар бўлади.

Инсон онги ҳамиша субъектив моҳиятга эгадир. Ўқувчи муайян билимларга нисбатан бефарқ бўлмай, билимлар унинг учун шахсий мазмунга эга бўлсагина пухта ўзлаштирилади. Ўқитувчи бунга ўқувчида ўқув предметига нисбатан қадриятли, ижобий субъектив муносабатни таркиб топтириш натижасида эришади.

Ўқувчининг руҳий хусусиятларини ўрганиш ўзлаштирилаётган билимларнинг ўқувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади. Бу ҳолат образли ифодаланса, индивидуал тафаккурда билимлар субъективлашади, ўзига хос индивидуал жиҳатларга эга бўлади. Тескари жараёнда индивидуал тасаввур ва шахсий фикрлар объектив аҳамият касб этар экан, билимлар турли нуқтаи назарларнинг тўқнашуви, баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўзлаштирилади, бу эса ўқув жараёнини ноанъанавий усулда ташкил этишнинг муҳим шакллари

(баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорлик)ни талаб этади.

Шундай қилиб, фаолият шахс ривожланишининг асосий субстанцияси ҳисобланади. Шахс фаолияти унинг ички ҳиссиётлари билан боғлиқ. Шахс мотив, ҳиссиёт ва шахсий фикр воситасида намоён бўлади.

Ўқитувчи ўз дарсида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилувчи усуслардан фойдаланиб шундай шарт-шароитларни таркиб топтириши лозимки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган обьект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин.

Ўқув материали мазмуни аввал ўқитувчи томонидан ижодий қайта ишланади ва ўқувчини қизиқтирадиган, унинг шахсий тажрибасига мос келадиган, уни фикрлашга ундейдиган жиҳатлар белгиланади.

Бир қарашда зерикарли туолувчи математик ёки географик маълумотлар агар ўқувчи шахсига бевосита таалукли бўлса, унинг ҳаётий ва шахсий тажрибаларига мувофиқ келса, у ҳолда аҳамиятли хусусият касб этади. Ушбу ҳолатда ўқув вазиятлари шахс учун аҳамиятли вазиятга, ўқув ахборотлари ўқувчи учун муҳим ҳодисага айланади. Ўқувчи ўзини ушбу ҳодисанинг ижодкори деб ҳисблай бошлайди.

Математик топшириқлар ўқувчи яшаётган хўжаликда қўлланилаётган рентабеллик, ишлаб чиқариш меҳнати, фойда, кредит каби зарур ҳаётий тушунчаларга асосланниб шакллантирилган бўлса, ўқувчи уларни ўзи учун аҳамиятли билимлар сифатида қабул қиласди. Ўқувчи ўқитувчи билан ҳамкорликда топшириқни ечиш йўлларини излайди, натижада соф математик ўқув мақсадларига эриша боради. Ўқув фаолиятининг табиий ташкиллаштирилиши туфайли ўқувчи фоиз, пропорция, тенглаштириш асосида топшириқларни ечиш кўникмаларини эгаллайди.

Шахсга йўналтирилган ўқув вазиятлари ўқувчи билиш фаолиятини ташкил этиш усул ва методлари билан

узвий боғлиқ. Бу усуллар

муаммоли-изланиш, тадқиқот, диалогик муносабат методлари (диалог, эвристик сұхбат, мунозара, гурұхли иш турлари ва бошқалар)дан иборат.

Шунингдек, үқув машғулотларининг турлари ҳам турличадир. Алоқида эътибор диалогик муносабат ва тадқиқот-изланиш методларига қаратиласи, шунингдек, күргазмали-тасвирий ва репродуктив методлар ҳам рад этилмайди, албатта.

Ноанъанавий дарслар (ўйин-дарс, театрлаштирилган дарс) билан тадқиқот, изланиш машғулотлари, семинарлар кабилар ҳам ташкил этилади.

Бундай машғулотларнинг мазмуни ва мавзуси бевосита шахс фаолиятига ёндашув концепцияси ва тамойилларига мос келиб, улар бола ички дүнёси, тафаккури ва шахсий ҳәетий тажрибасини максимал даражада фаоллаштиришга хизмат қиласи. Бу ўринда үқув фаолиятига рафbat уйғотиш, уни билим әгаллашга йўналтирилса, улар таълимнинг шакл ва усуллари, шахс билими, тажрибаси ва ҳиссиётларининг асосий манбай сифатида намоён бўлади.

Тадқиқот-изланувчанликка йўналтирилган машғулотлар технологиясида марказий ўринни шахсий вазият әгаллайди, у үқувчини имкон қадар кўпроқ топшириқларни бажаришга жалб этиб, индивидуал ёки жамоа булиб топшириқларнинг жавобларини топишга унрайди.

Бундай машғулотларнинг асосий мақсадларидан бири -топшириқ сифатида қўйилган муаммоларга үқувчининг ўзи жавоб топишини таъминлашdir. Үқувчининг жавоблари ўқитувчи ёки ўртоқларининг жавобларига мутлақо ўхшамаса-да, бироқ, үқувчи ўз жавобидан қониқиши ҳосил қилсин, муаммо ечимини шахсан ўзи топа олганидан фурурлана олиши муҳимдир.

Анъанавий таълим моҳиятига кўра ўқитувчи томонидан берилган топшириқ ва саволлар үқувчини ўқитувчи

танлаган, үзи учун эса мутлақо нотаниш тарзда фикрлашга мажбур қылади.

Аксинча, үқитувчи үқувчилар күз үнгіда топшириқни шакллантирап экан, уларни топқырлықка асосланған қизиқарлы ечимлар воситасида ечимни топишиға үндайди. Бундай машғулотларда құлланиладиган методлар үқитувчининг болалар билан ҳамкорлик муносабатларига, үқувчиларнинг үз билимларини үzlари мустақил ривожлантириш, ахборот ва илмий мағлұмотларға танқидий муносабатда булиши, плюрализм ҳамда үзгалар фикрига ҳурмат билан ёндашиш қабиларга асосланади.

Ушбу технологиянинг асосий жиҳати мағлұмотларни етказиши үзлаштиришгина бұлмай, балки үқувчиларда машғулот жараёнида тадқиқот олиб бориш, изланувчанлик күнікмаларини шакллантиришдан иборат. Тадқиқот-изланувчанлик йұналишидаги машғулотларға хос таълим технологияси қуйидаги алгоритмларға бўйсунади:

1. **Рағбатлантирувчи асос** - шахсга йұналтирилған муаммоли вазиятни юзага келтиришга хизмат қылади. Бундай вазиятни яратишида үқитувчининг индивидуал ижодкорлиги катта рол үйнайды. Расм, хотира ёки муайян бир сүз асосида шакллантирилған, үқувчини жалб этадиган, кутилмаган, ута сирли ва албатта, шахсга йұналтирилған машғулотлар - тажриба ишлари, фотосуратлар, картиналар намойиши қабилар бунга мисол була олади.

2. **Моноконструкция** - топшириқ асосида индивидуал ишлеш (масалан, матн, товуш, модел, бүёқ, шеър, лойиха, расм қабилар) натижасида муаммони күриш, гипотеза яратиши, ечимни (муайян йүлни ҳамда ҳал этиш усулини мустақил танлай олиш, хато қилиш ҳуқуқига эгалик қабилар) топишидан иборат.

3. **Социоконструкция** - кичик гурухларда ишлеш. Үнга күра жамоа негизида алоқида жуфтлик кичик гурухлар билан алмашиналади (болалар үzlар хоҳлаб жуфтликка бирлашадилар, үқитувчининг истагига құра ёки стихияли

тарзда гуруҳ таркибида ишлайдилар. Бунда ўқитувчи ўқувчиларга хос психологик хусусиятларни ҳисобга олиши ҳам муҳимдир: масалан, экстро-интровертлик, тафаккур юритиш типлари, лидерлик сифатлари ва ҳ.о.).

4. Ижтимоийлашув. Мустақил таълим олиш жараёнида ўқувчининг бевосита ижтимоийлашиши ҳам юзага келади, бу ҳолат ўз навбатида гуруҳни ижодий изланишга илҳомлантиради. У фаол ҳамкорликда фаолият юритиш, шунингдек, индивидуалликни намоён этиш учун қулай мухитни вужудга келтиради.

5. Маълумотларни билишга интилиш бевосита ўқувчилар етарли билим ва кўникмаларга эга бўлмаган шароитда юзага келади. Ўқувчидар дарслик, луғат, маълумотнома ва бошқа манбалар билан ишташ эҳтиёжи туғилади. Улардан мустақил фойдаланиш, тинимсиз фикрлаш ва изланишга бўлган рагбатнинг уйғониши кузатилади. Анъанавий таълимга кўра кўп ҳолларда ўқувчининг ўзи билимларни хоҳлаб эмас, балки мажбуран ўрганади. Ижодий изланиш, ҳамкорликда ишлаш, фикр алмашиш кабилар ўқувчидаги билимларни ўз хоҳиши ва эҳтиёжидан келиб чиқсан ҳолда ўзлаштиришга имкон беради.

6. Рефлексия (сўнгти босқич) - ўқувчининг шахсий ҳаётий ёндашуви, кечинмалари ва тафаккурида кечаётган ўзгаришларни таҳдил қилиш, ўзининг тафаккур қобилияти, эришашётган ютуқлари, шунингдек, мағлубиятларининг сабабларини билишга интилишдир. Ўқувчи улар тўғрисида муайян хulosаларга эга бўлса, уларни тан олса, ўқитувчи ўқувчининг фикри асосида фаолият юритиш ва янги билимларга йўллашнинг кейинги босқичларини тўғри белгилайди.

Таълимнинг шахсга йўналтирилганлик технологияси анъанавий таълим технологияларидан қуидагиларга кўра фарқ қиласи: “Машгулотнинг асосий мақсади - тафаккур жараёнини ташкил этишдир, билим, кўникма, малакалар - ўқувчи фаолиятининг маҳсули сифатида вужудга келади. Тафаккур жараёнининг куввати билимлар кувватидан юқори

туриб, у шахснинг ўз-узини ривожлантириш унсури тарзida намоён бўлади, ижодий изланишнинг натижаси каби, мазкур жараённинг ўзи ҳам ўта муҳим булиб, айнан у ўқитувчи ва ўқувчини ижодкорлик қувончига, янгилик олишга илҳомлантиради, мустақил изланиш ва ижодий фаолиятни ташкил этишга ундейди. “Ўқитувчи фаолият алгоритмини яратади. Бу эса, уз навбатида, ижодий тафаккур жараёнини, амалий, шахсий фикрлашни, оламнинг инсон томонидан ҳар томонлама, қониқарли идрок этилишини таъминлайди. “Ўқувчининг субъективлиги амалга ошади: билиш усулини мустақил белгилаш, муаммо ечимини топишда ўз дунёқараши, тафаккур тарзидан келиб чиқиш, хато қилиш ҳуқуқига эгалик таъминланади. Бундай машгулотларнинг асосий қоидаси: “узинг билганча бажар, уз лаёкатинг, қизиқишиларинг ва шахсий тажрибангга асослан, ўз хатоингни ўзинг тузат” каби кўрсатмаларда ўз ифодасини топади.

Анъанавий таълим технологиясига асосланган машгулотлар эса аксинча “худди мен каби ёки мендан яхшироқ бажар” қоидасига мувофиқ ташкиллаштирилар эди. “Муаммоли ва шахсий вазиятлар, истисносиз таҳдил ҳамда қаршиликларни енгишга асосланганлиги туфайли ўқувчининг борлигини намоён қиласи, у нималарнидир билгани ҳолда билимлари тўлиқ эмаслиги, ўз-шахсий тажрибасига асосаниши лозимлигини англайди. Мустақил фикрни билдиришга бўлган эҳтиёжни, таълимга нисбатан рағбатни ҳис қиласи. Ўқитувчи ва ўқувчи уртасида шунчаки анъанавий ўзаро алоқадорлик эмас, балки ҳамкорлик муносабати ўрнатилади. Ўқитувчи ўқувчилар билан бирга билиш фаолиятида иштирок этади, топшириқларни бажаради. Одатдаги, кўнишиб қолинган тушунтиришлар ўринини ўзаро ҳамкорлик эгалайди. “Зарур маълумотларни ўқитувчи оз-оздан бериб боради. Бунда ўқувчиларнинг мустақил фикрлашлари учун имконият қолдиришга эътибор қилинади. “Ижодий изланувчаник фаолияти кичик гуруҳларда амалга оширилади. Из-

ланиш натижалари синф ўқувчиларининг барчасига маълум қилинади, барча янги билимларни эгаллаши учун шароит яратилади. Жамоада шахснинг ўз ўрни борлиги ни англаш, тенгдошларининг ўзига хос хусусиятларини хурмат қилиш туйғулари шаклланади. “Анъанавий таълимда ташқаридан кузатилган шахсий фаолиятини қуий даражада баҳолаш ҳодисаси рўй бермайди, шу боис ижобий foяларга таянган ҳолда ишлаш муҳити қарор топади. Бу эса ўқувчида таълим олишга рағбат уйғотибгина қолмай, унда билим олиш, бу йўлда тинимсиз изланиш, меҳнат қилиш зарурлигини англай олиш лаёқатини шакллантиради.

Шахсга йўналтирилган таълим технологиясини кўллашга қадар ҳамда ундан кейин ўқувчиларнинг касбий фаолияти ва ўз ўрниларини англашга оид тасаввурлари ўрганилган вақтда уларнинг қуидаги тасаввурларга эгаликлари аниқланди: назорат даражаси, англанган назорат, касбий фаолликни эришилган ютуқларнинг омили сифатида қабул қилиш, ўз-ўзига ишонч, тушунтириш услуби, таълим олиш усуллари ва бошқалар.

Демак, таълим ҳар бир ўқувчининг қизиқиши ва билиш қобилиятининг ўкув фаолиятини ташкил этиш жараёнida намоён қилиш имкониятини яратади олиши зарур. Бу ҳолат ўқувчининг билиш обьекти ва предмети булган шахсий хусусиятларини аниқлаш асосида, унинг шахс сифатида ривожланишини ва ўз-ўзини ривожлантиришини таъминлади.

II БОБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁННИ ЛОЙИҲАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Педагогик жараённи лойиҳалаш технологиясининг умумий моҳияти

Лойиҳалаш педагогик жараённи ташкил этиш ва унинг муваффақиятли кечишини таъминловчи мӯҳим шартларидан биридир. Педагогик жараённи лойиҳалашда:

- 1) педагогик фаолият мазмунини таҳдил қилиш;
- 2) натижаларни олдиндан кура билиш;
- 3) режалаштирилган фаолиятни амалга ошириш лойиҳасини яратиш каби вазифалар бажарилади.

Бу босқичда ўқитувчининг мустақил, шу билан бирга ўқувчи билан ҳамкорликда ўқув жараённининг мазмуни, воситаларини белгилаш асосида лойиҳалаштирилган фаолияти етакчи ўрин тутади. Демак,

педагогик жараённи лойиҳалаш
лоиҳа → мазмун → фаолият учлиги асосида ташкил
етилувчи педагогик фаолиятнинг умумий моҳиятини яхлит
ифодалашга хизмат қилувчи лойиҳани яратишидир.

Лойиҳалар предмет ва унинг йуналишига кура бир-биридан фарқланади. Лойиҳаларда педагог томонидан кетма-кет амалга оширилувчи ва ташҳиснинг қўйилиши билан якунланувчи таҳдиллий фаолият; олдиндан кура билиш ва лойиҳалаш каби ижодий фаолиятлар намоён бўлади. Ташҳис, олдиндан кура билиш ва лойиҳалаш ҳар қандай педагогик вазифани ҳал этишнинг ажралмас учлиги ҳисобланади. Лойиҳанинг мақсади олдиндан қофозда тақвим-режа, қисқача ёзма баён сифатида акс эттирилади. Стратегик, тактик ва оператив вазифаларнинг самарали ҳал этилиши лойиҳалаш технологиясининг сифатига боғлик.

Педагогик жараённи лойиҳалашда педагогнинг фаолияти, педагогик воситаларни қўллаш мазмуни ва имко-

ниятигина ҳисобга олинмаслиги керак. У асосан алоҳида ўқувчи ва ўқувчилар гуруҳи томонидан ташкил этилувчи фаолият мазмунини ёритиши зарур.

Лойиҳалаш таълимнинг ижтимоий, педагогик мақсадларга таянган ҳолда, педагогик жараённи акс эттирувчи умумий стратегия ҳисобланади. Лойиҳалашда ўкув режаси, дастурлари, дарслер, методик тавсиялар ва бошқа ўкув қулланмалар муҳим манба булиб хизмат қиласди.

Педагогик вазиятни тұлақонлы англаш ҳамда вазифаларнинг аниқ ва түрі белгиланиши педагогик жараённи самарали ҳал этишнинг муҳим шартидир.

Педагогик мақсад педагогик жараённи ташкил этишига тайёрланиш босқичида педагогик вазифа сифатида қабул қилинади. Педагогик фаолиятнинг муваффакияти турли вазифалар моҳиятининг бир йула ёки бирин-кетин Англиянишига боғлик. Педагогик фаолият учун умумий бұлған вазифаларни белгилаб олиш муҳимдир. Сұнгра педагогик жараённинг маълум босқичи моҳиятини аниқ ифодалайдын босқичли вазифалар (алоҳида олинган босқич вазифалари)-ни, ниҳоят хусусий (вазиятли) педагогик вазифаларни аниқ белгилаб олиш мақсадда мувофиқ:

Агар педагогик вазият етарли даражада тұғри англанмаса, у ҳолда педагогик вазифаларни ҳал этиш йүллари ҳам тұғри белгиланмайды. Эндиғина касбий фаолиятни бошлаган үқитувчи тажрибасизлигидан педагогик вазиятни тұғри англаш, вазифаларни тұғри белгилаш малақасига эга бұлмайды. Шу сабабли улар үзларича йұл тутадилар ва педагогик вазифаны дархол ҳал этмоқчи бұладилар, натижада жиіддій хатога йұл қўйлады.

Аммо, айрим ҳолатларда тажрибали педагоглар ҳам педагогик вазиятни тұғри англашга әзтиборсиз қарайдилар. Натижада педагогик фаолиятта номутаносиблик вұждуга келади: педагог үз фаолиятининг педагогик мақсадларнинг ҳал этилишини таъминлай олиш-олмаслигини үйлаб үтирай, үқувчиларни фаоллаштиради, күргазмали қороллардан фойдаланади, билимларни назорат қиласы. Педагогик фаолиятнинг яна бир номутаносиблик томони шундаки, күпчилик педагоглар педагогик вазифаларни иккінчи даражали, функционал, үткинчи вазифаларга алмаштирадилар ва фақат уларгагина үз диққатларини қаратадилар (дарсни ташкил этиш, тадбирлар үтказиш ва ҳоказо - Н.В.Кузьмина).

Педагогик вазифаны англаш мавжуд маълумотларни таҳлил қилиш ва ташқис қўйиш учун асос булиб хизмат қиласы.

Маълумотларнинг таҳлили вазият ўрнини аниқлашдан ташқари, бутун педагогик жараёнда тарбиячи, тарбияланувчи ва улар үртасидаги муносабат ҳамда таълим мазмуни, самарали восита ва педагогик шарт-шароитлар каби асосий таркибий қисмларни аниқлашта йұналтирилган бўлиши лозим.

Маълумотларнинг таҳлили педагогик жараён моҳияти, жамоа ва алоҳида үқувчилар ҳаракатлари ҳолатини аниқ вазиятларда режали үрганиш каби илмий далилларга эга булишга ёрдам беради. Ушбу далиллар амалий фаолият асосини ташкил этади. Мавжул далиллар педагог фаолият жараёнининг кечиши ва кутилган натижанинг

кафолатланишини ташҳислашга имкон беради. Бизнинг назаримизда мазкур ўринда “ташҳис” тушунчасининг моҳиятини ёритиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Ташҳис (грекча *diagnostikos* – тез англаб олиш) дастлаб тиббиётда қўлланилган тушунча ҳисобланиб, касаллик моҳияти ва бемор ҳолати, унинг ҳар томонлама изчили ўрганилишини англатувчи врач холосаси сифатида эътироф этиб келинган.

Сўнгги йилларда “ташҳис” тушунчаси амалий педагогикада ҳам кенг қўлланилмоқда.

Педагогик ташҳис

педагогик жараённи унинг умумий ҳолати
шунингдек, таркибий қисмларини ҳар томонлама,
яхлит текшириш орқали баҳолашдир.

Педагогик ташҳис одатда педагогик жараённинг психологик, субъектив хусусиятларини инобатга олиш (психодиагностик текширув) асосида қўйилади. Психодиагностик текширув ўқувчи шахси ҳамда унинг фаолиятини яхлит ёки маълум жиҳатларини алоҳида қамраб олишга асосланади. Психодиагностик текширув давомийлигига кўра **тезкор** ёки **давомли** бўлиши мумкин:

Педагогик ташҳис

Тезкор ташҳис
ўқувчи ёки ўқувчилар жамоасининг руҳий ҳолатини, шунингдек, уларнинг оғзаки ва ёзма жавобларини таҳлил қилишдан иборат

Давомли ташҳис
ўқув жараённинг умумий ҳолати, ўқувчилар хуқидаги камчиликлар, ўқувчилар жамоаси ёки алоҳида ўқувчининг индивидуал хусусиятлари ва ўқув фаолиятининг мазмунини ўрганишдир

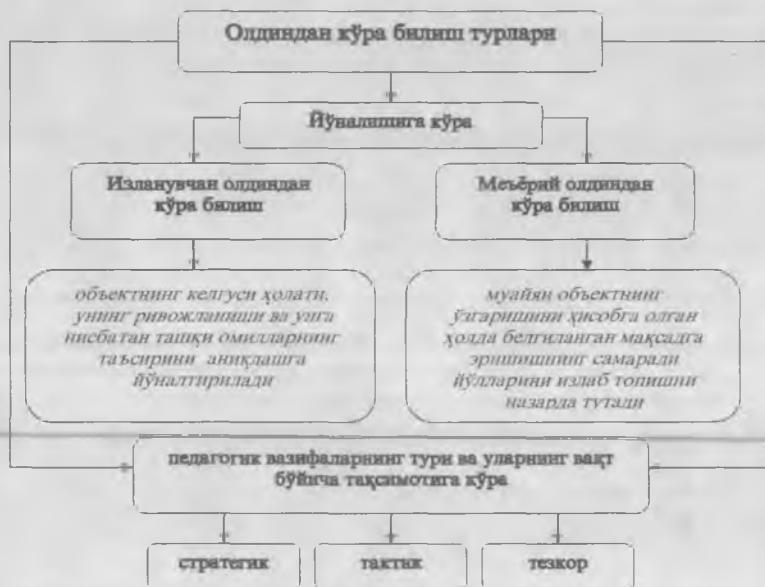
Малакали педагогик ташхиснинг зарурияти ўқитувчиdan ўқувчи шахсини ўрганиш методлари ва маҳсус методикаларни, жамоа, шунингдек, яхлит педагогик жараён хусусиятларини чуқур ўрганишни талаб этади.

Ташхис қўйиш таълим (ёки тарбия) мақсад ва вазифаларини ҳал этишнинг умумий талаби ҳисобланади. У мақсадларнинг аниқлиги, бир хиллиги, уларни бажариш усуслари, ўлчаш ва баҳо бериш билан чамбарчас боғлиқ.

Педагогик ташхис асосини ўқувчи шахсини ҳар томонлама билиш, жамоа сифатида синфнинг хусусиятларини ўрганиш, аниқ педагогик вазиятларда маълумотларни таҳлил этиш каби ҳолатлар ташкил этадики, улар таълим жараёнини лойихалашнинг кейинги муҳим босқичига ўтиш, яъни, педагогик жараённи олдиндан кура билиш имконини яратади. Бу ҳолат педагогик мақсаднинг шаклланишига олиб келади ва мақсад асосида пухта ўйланган педагогик вазифаларни белгилаш имконини беради. Шахснинг ривожланиш даражаси таълим мақсадлари билан уйғун бўлгандагина педагогик мақсадга эришмасликнинг олдини олишга эришилади. Яъни, педагогик мақсад педагогик тизимнинг муҳим омили сифатида муаммоларни муқаррар ҳал этади.

Педагогик олдиндан кура билиш объект ҳақидаги маълумотларни олдиндан ўрганиш жараёни саналади. Бунда объект сифатида синф, ўқувчи, билим, муносабат ва ҳоказолар танланади.

Олдиндан кура билиш методлари турли-туман бўлиб, ўқитувчи уларни мукаммал ўзлаштира олиши керак. Олдиндан кура билиш методлари сирасига моделлаштириш, фараз қилиш, синтезлаш, далиллаш, фикрий тажриба ва бошқалар киради.

Ушбу методлар бир-бирлари билан чамбарчас боғлиқдир. Олдиндан кўра билиш педагогнинг у томонидан педагогик вазифаларни фикран бажарища қўлланиладиган самарали усусларини фараз қилишида намоён бўлади.

Олдиндан кўра билиш қобилияти ўқитувчига хос бўлган муҳим қасбий фазилат ҳисобланади. Гарчи эришиш йўллари мураккаб бўлсада, педагогик фаолият мақсади ҳали амалга ошмаган фаолиятнинг моделлаштирилган натижаси ва педагогик жараён миқдор ва сифат ўзгаришларининг лойиҳаси сифатида акс этади.

Педагогик олдиндан кўра билиш мақсадга интилувчанлик билан боғлиқ ҳолда педагогик вазифаларни аниқлаштиришнинг ва уларни педагогик вазифалар тизимига йўналтиришнинг сунгги натижаси ҳисобланади. Бунда педагогик ташҳисда ифода этилувчи маълумотлар, яъни, шахс ва жамоанинг қўшимча имкониятлари ва тайёргар-

лиги ҳисобга олиниши керак. Илмий жиҳатдан асосланган олдиндан кўра билиш натижа сифатида педагогик вазифани, педагог ва ўқувчи фаолиятининг мазмунини, мотивация ва қисқа муддатда ҳал этилиши зарур бўлган жиҳатларни синтез қиласиди. Педагогик вазифа педагог томонидан, аввало, ўзи учун шакллантирилади, сўнгра эътибор ўқувчиларнинг имкониятларига таянган ҳолда педагогик вазифанинг ҳал этилишига қаратилади.

Малакали педагогнинг вазиятни олдиндан кўра билиши ва мақсадга интилиши таълим жараёнини педагогик лойиҳалашнинг асосини ташкил этади.

Педагогик лойиҳалашда педагогик вазифанинг яхлит ҳолда мазмунан, ташкилий-методик, моддий-техник ҳамда ижтимоий-психологик (ҳиссий, коммуникатив ва ҳ.о.) жиҳатдан ҳал этилишини таъминлаш талаб этилади.

Педагогик жараённи лойиҳалаш босқичида педагог дуч келадиган биринчи муаммо - бу педагогик фаолият мазмунини лойиҳалаш саналади.

Ўқув дастури ёки ўқувчи шахси таълим мазмунини лойиҳалашнинг асоси бўлиб, бу вазиятда ўқитувчи педагогик фаолият, мақсад ва шароитларга мувофиқ ҳолда ўқувчиларга нимани тақдим этиш хусусида мустақил қарор қабул қиласиди. Қарор қабул қилиш жараёнида қуйидагиларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) ўқувчилар тавсия этилаётган маълумотдан нимани ва қандай ҳажмда ўзлаштиришлари зарурлиги;
- 2) ўқувчиларнинг дастлабки тайёргарлик даражаси, уларнинг ўқув маълумотларини қабул қилиш имкониятлари;

3) ўқитувчининг касбий маҳорати, шунингдек, таълим муассасасининг моддий-техник базаси.

Бу ўринда ўқув маълумотларини лойиҳалаш технологияси муҳим ўрин тутади. Унда:

- 1) ўқувчиларга тақдим этиладиган материаллар;
- 2) ўқувчиларга мустақил бажариш учун бериладиган вазифалар;
- 3) ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган маълумот (билим) турлари (Н.В.Кузьмина) ўз аксини топади.

Технологик муносабатла ўқув материали ва унинг тузилиши муаммоси муҳим аҳамият касб этади. Бу муаммони ҳал этишда “дидактик материал” ва “ўқув материали” тушунчалари моҳиятини фарқлай олиш зарур. Г.А.Балл нуқтаи назарига кўра, дидактик материал шундай объектлар тизимидан (яъни, **дидактик материал ↔ объектлар тизими**) иборатки, уларнинг ҳар бири ижтимоий билим ва тажрибадан қелиб чиқиб, моддий ёки моддийлашган модел тарзida қўлланилади.

Ўқув материали материаллар тизимидан (яъни, **ўқув материали ↔ материаллар тизими**) иборат бўлиб, у дидактик материалнинг моддий ёхуд моддийлашган моделларида акс этади ҳамда ўқув фаолиятида ишлатиш учун мўлжалланади.

Модомики, ўқув фаолияти ўқув вазифаларини ҳал этиш жараёни сифатида қаралар экан, табиийки, ўқув вазифаси ўқув материалининг маълум қисмларига мувофиқ тузиб чиқиласди. Шу билан бирга ўқув материалини педагогик жиҳатдан мақсадга эришишга йўналтирилган тизим сифатида эътироф этиш мумкин. Демак, ўқитувчи фаолиятида ўқув вазифалари тизими ўқув материалини лойиҳалаш ва дидактик материални шакллантириш сифатида акс этади.

Тажрибалар таҳлилиниң курсатишича, педагогик жараённи лойиҳалаш мураккаб жараёндир. Мураккаблик педагогик жараённи лойиҳалашда асосан икки омил: чеклов ва курсатмаларни ҳисобга олиш лозимлигига кўринади. Таълим мазмуни илмийлик ва амалий аҳамият таълабларини тўлдириши, ўқув жараёнига ажратилган вақтга мувофиқ ташкил этилиши, шунингдек, таълим мазмуни ва унинг ўқувчилар томонидан қабул қилиниш дарражасининг ўзаро мослиги инобатга олинади. Шу боис вазиятнинг мураккаблиги, ўқув фани асосларини ўзлаштиришдаги қийинчиликларни бартараф этиш йўллари аввалдан аниқлаб олиниши шарт.

Одатда ижобий якуний натижаларга эришишга интилган педагог ўқув дастурида белгиланган мазмун бўйича иш кўради. Шу асосида ўзининг шахсий фаолият дастурини яратади.

Ўқитувчининг шахсий фаолият дастурида ўқувчилар томонидан чуқур ўзлаштирилиши зарур бўлган билимлар, ўқув курсининг асосий таянч тушунчалари, ўқув ахборотларни ўзлаштириш психологияси ҳисобга олиниши лозим.

Демак, педагог лойиҳалаш технологиясини қўллашда ўқувчиларнинг эҳтиёjlари, таълим жараёнининг маълум босқичида дарсга тайёрлаш имконияти, ўқувчиларнинг ўз-ўзини ривожлантириш қобилияtlарини ўстиришни асосиц масалалар сифатида тан олсагина муваффақият қозонади.

Ўқитувчи фаолиятида келажакка мўлжалланган ва тезкор лойиҳалаш турли дарсларда турлича мослаштирилади. Педагог лойиҳалашга киришда хоҳ у дарс, хоҳ у тарбиявий тадбир бўлсин, ҳар бир педагогик вазифанинг яхлит педагогик жараён тизимидағи ўрнини билиши лозим.

Малакали, тизимли моделлаштириш лаёқатига эга педагоглар давомли технологияларни яратса оладилар. Улар муайян шароитга мос (локал) моделлаштиришни амалга ошира олиш лаёқатига эга педагоглардан кескин фарқла-надилар. Бинобарин, иккинчи гуруҳ педагоглари фаолиятида яхлит фан (ёки педагогик жараён) эмас, балки дарс (ёки тарбиявий тадбир) технологияси етакчи ўрин тутади.

Агар педагог фаолияти ўқувчиларнинг талабларини қондириш, яъни, якуний мақсадларга қаратилса, у ҳолда педагог яхлит педагогик жараённи ёки алоҳида дарс ва тарбиявий тадбирларни лойиҳалашда ҳам қийинчиликка дуч келмайди.

Таълим жараёнини лойиҳалаш босқичлари

Ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида таълим жараёнини самарали ташкил этиш, унинг изчилиги ва узлуксизлигини таъминлашга эришиш масалалари етук мутафаккирлар ҳамда илгор педагогларнинг диққат-эъти-борларини жалб этиб келган. Ёш авлод таълим-тарбияси-ни ташкил этишнинг ушбу жиҳатлари ўз даврида Абу Али ибн Сино, Мирзо Улуғбек, Ян Амос Коменский, Дмитрий Константинович Ушинский, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдуқодир Шакурий ва бош-қалар томонидан урганилган.

Ахборотлар алмашинувининг глобаллашуви, шунин-дек, илм-фан, техника ва ишлаб чиқариш соҳаларида рўй бераётган илмий янгиликларнинг сон ва сифат жи-ҳатидан кескин ўсиб бориши ўз-ўзидан ўқувчиларга улар борасида тезкор суръатда ва батафсил матълумотлар бе-ришни кун тартибига қўймоқда. Ушбу талабнинг ижобий равишда қондирилиши, энг аввало, илмий-назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштиришнинг қулай, мақбул шак-ли бўлган таълим жараённида амалга оширилади. Таълим жараёнининг мақсадга мувофиқ, самарали ташкил эти-

лиши ўқув манбалари (ўқув дастури, режаси, дарслик, қўлланмалар) савияси, шунингдек, педагогнинг билим даражаси ва педагогик маҳоратига бевосита боғлиқдир.

Таълим жараёнида янги педагогик технологияларни қўллашда ўқув дастури мазмунининг мукаммаллиги, дарслик ҳамда қўлланмаларнинг замонавий талаблар асосида яратилганлиги, ўқув режаси моҳиятининг назарий ва амалий хусусиятларига кўра ягона мақсадга эришиш учун хизмат қилиши, машғулотларни самарали ташкил этиш имконини берувчи педагогик шарт-шароитларнинг мавжудлиги, ўқитувчи ҳамда ўқувчилар уртасида ижобий, самимий муносабатларнинг қарор топиши каби масалалар инобатга олинади.

Таълим жараёнида педагогик технологияларни муваффақиятли қўллашнинг яна бир омили - бу муайян, яхлит таълимий жараённи олдиндан лойиҳалаш, ўқувчилар томонидан ўзлаштириладиган назарий ва амалий билимлар, кўникум ва малакалар даражасини ташҳислаш ҳамда таълим мақсадининг муваффақиятли натижаланишини аввалдан башоратлай олишдан иборатдир. Айни вақтда педагогик йўналишда фаолият олиб бораётган илмий тадқиқот институтлари, ҳалқ таълими муассасалари ва олий ўқув юртлари олдида ўқув жараёнини лойиҳалашнинг энг мақбул, барча турдаги ўқув муассасаларида шакли, метод ва воситаларидан қатъий назар ташкил этиладиган таълим жараёни учун бирдек хизмат қилувчи андозани яратиш мақсадга мувофиқдир. Бу борада муайян муваффақиятлар ҳам қўлга киритилган, улар тўғрисидаги маълумотларга биз педагогик технология ва унинг моҳиятини очиб берувчи, чунончи, Б.П.Беспалько, М.В.Кларин, В.Сластенин, М.О.Очилов, Н.Саидаҳмедов, К.Зарипов ва бошқалар томонидан яратилган адабиётлар орқали хабардор булишимиз мумкин. Куйида биз юқорида номлари келтирилган педагог олимларнинг назарий қарашларига таянган ҳолда таълим жараёнини лойиҳалаш бора-

сидаги шахсий муроҳазаларимизни баён этмоқчимиз.

Муайян ўкув машғулоти жараёнининг лойиҳасини ишлаб чиқиш қўйидаги босқичлардан иборат бўлади:

1-босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг дастлабки босқичи ўкув предметининг мундарижасидан жой олган мавзу ёки фаолият мазмунига доир манбаларни ўрганиш, чунончи, материалларни йиғиш ва уларнинг foysi (моҳияти) билан танишиб чиқиш, уларда илгари сурилган foяларни умумлаштириш, туркумлаштириш ҳамда яхлитлашдан иборат.

Ўкув предметининг мавзуси ёки фаолият мазмунига доир манбалар моҳиятини ўрганиб чиқиш ўқитувчи учун ўқувчилар эътиборига тақдим этидаётган мавзу (фаолият мазмуни) хусусида уларга батафсил, мукаммал маълумотларни бера олиш, таълимнинг умумий жараёнини тасаввур этиш имконини беради.

2-босқич. Иккинчи босқич ўкув предметининг мавзуси (фаолият мазмуни) юзасидан ягона, умумий мақсадни аниқ белгилаш, умумий мақсад доирасида кичик бўлим (банд)лар бўйича ҳал этилувчи хусусий мақсадларни ҳам белгилаш, таълим мақсадига эришиш йўлда ижобий ҳал этиб борилиши лозим бўлган вазифаларни ишлаб чиқишига йўналтирилади.

Таълим мақсади ва вазифаларининг аниқ, пухта белгилаб олинниши ўқитувчи, шунингдек, ўқувчилар фаолиятини муайян йўналишга солиш, таълим мақсадига эришишда вақтдан унумли фойдаланиш, таълим жараёнида юзага келиши мумкин бўлган дидактик ва тарбиявий муаммоларнинг олдини олиш, мавжуд шарт-шароитлардан оқилона фойдаланишга замин ҳозирлайди. Иккинчи босқич натижаси ўкув предмети (фаолият мазмуни)нинг мавзуси бўйича ягона, умумий ҳамда хусусий мақсадлар, шунингдек, вазифаларни қайд этиш билан тавсифланади.

3-босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг учинчи босқичи таълим мақсади ва вазифаларига таянилган ҳолда,

ўкув жараёнининг мазмунини ишлаб чиқишидан иборатdir.

Таълим жараёни ўкув материали мазмунини ёритишга хизмат қилувчи муайян мавзу (фаолият мазмуни) бўйича назарий ва амалий билимлар мажмумини ифода этиш имконини беради. Таълим мазмунида, шунингдек, ўкувчилар томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган тушунча, кўникма ҳамда малакаларнинг ҳажми ҳам уз ифодасини топа олиши лозим. Зеро, таълим мазмунининг foявий жиҳатдан мукаммаллиги ўкувчилар томонидан муайян билим, кўникма ва малакаларнинг ўзлаштирилиш даражаси билан белгиланади. Учинчи босқич самараси ўкувчилар томонидан маълум тушунчаларнинг ўзлаштирилиши, кўникма ва малакаларнинг шаклланишини таъминловчи шартларнинг ишлаб чиқилганилигига намоён бўлади.

4-босқич. Таълим жараёнини лойихалашнинг энг муҳим босқичи саналган тўртинчи босқичда машғулотнинг шакли, метод ва воситаларини танлаш каби ҳаракатлар амалга оширилади.

Мазкур босқичнинг муҳимлиги шундаки, айнан машғулот шакли, метод ва воситалари таълим жараёнининг муваффақияти таъминланишига олиб келади. Улар ёрдами билангина ўкув предметининг мавзуси (фаолият мазмуни) борасидаги назарий билимлар ўкувчиларга узатилади, ўкувчилар томонидан эса ушбу билимлар қабул қилиб олинади. Муайян машғулот учун энг мақбул деб топилган шакл, метод ва воситаларнинг белгиланиши таълим жараёнининг қарийб 90 фоизлик муваффақиятини кафолатлайди. Янги, замонавий педагогик технологияларнинг асосий моҳияти айнан мана шу босқичда очиб берилади. Ўкувчиларни ижодий изланиш, фаоллик, эркин фикр юритишга йўналтирувчи таълим шакли, метод ва воситаларининг тўғри танланиши машғулотларнинг қизиқарли, баҳс—мунозараларга бой булиши, ижодий тортишувларнинг юзага келишига туртки беради. Мана шу ҳолатдагина ўкувчилар ташаббусни ўз қўлларига олади-

лар, ўқитувчининг зиммасида эса уларнинг фаолиятини маълум йўналишга солиб юбориш, умумий фаолиятни назорат қилиш, мураккаб вазиятларда йўл-йўриқ кўрсатиш, маслаҳатлар бериш ҳамда улар фаолиятини баҳолаш каби вазифалар қолади.

5-босқич. Навбатдаги (бешинчи) босқичда ўқувчилар томонидан билим, кўникма ва малакаларнинг ўзлаштирилиши учун етарли дея белгиланган вақт ҳажми, яъни, муайян мавзу (фаолият мазмуни) юзасидан маълум тушунча, кўникма ва малакаларнинг ўқувчилар томонидан қанча вақт оралиғида ўзлаштирилиши мумкинлиги аниқланади.

6-босқич. Олтингчи босқичда машқ (топшириқ)лар тизими ишлаб чиқилади. Босқич натижаси сифатида ишлаб чиқилган машқ (топшириқ)лар тизимининг самарадор лигига алоҳида аҳамият бериш талаби мазкур босқични, г асосий шарти ҳисобланади.

Мазкур босқичда ишлаб чиқилган машқлар тизимини қўйидаги гурӯҳларга бўлиш мақсадга мувофиқдир:

а) машғулот жараёнида ўқувчилар томонидан ечилиши (ҳал этилиши) лозим бўлган машқлар;

б) дарсдан ташқари шароитларда бажарилиши кўзда тутилган машқлар (уй вазифалари).

Ўқувчилар эътиборига ҳавола этилаётган машқлар бир-бирини тўлдириши, узаро алоқадорлик, боғлиқлик ва энг муҳими эволюцион хусусият касб эта олиши лозим.

7-босқич. Таълим жараёнини лойиҳалаштиришнинг еттинчи босқичида ўқувчиларнинг умумий фаолиятлари ни назорат қилиш ва тест тизимини ишлаб чиқиш каби вазифалар амалга оширилади.

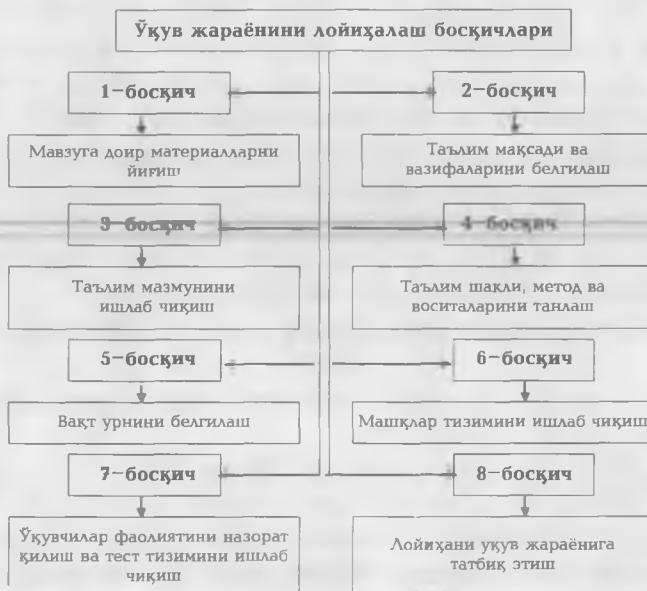
Назарий ва амалий жиҳатдан тўғри бўлган тест тизимининг ишлаб чиқилиши ўқувчиларнинг мавзу (фаолият мазмуни) юзасидан муайян тушунчаларни ўзлаштириш, шунингдек, амалий кўникма ва малакаларни шакллантира олганлик даражаларини аниқ ва холис аниқлай

олиш имконини беради. Тест тизимини ишлаб чиқиша тестларнинг изчил, узвий ҳамда бир-бири билан уйғун бўлишларига аҳамият бериш мақсадга мувофиқдир.

8-босқич. Таълим жараёнини лойиҳалашнинг сунгги босқичи яратилган лойиҳа (андоза)нинг таълим жараёнига татбиқ этилиши, таълим жараёнининг якуний дарражаси (самарадорлиги)ни ўрганиш билан ниҳояланади.

Мазкур босқичда таълим жараёнининг умумий аҳволи, эришилган ютуқ ҳамда йўл қўйилган камчиликлар, уларнинг юзага келиш сабаблари таҳлил этилади, навбатдаги машғулотлар жараёнида содир бўлган камчиликларнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар белгиланади (31-шакл).

Билдирилган фикрлардан англанганидек, ҳар бир босқичда амалга оширилаётган вазифалар ўртасида муайян изчиллик мавжуд бўлиб, у таълим жараёнини самарали ташкил этиш имконини беради.

31-шакл. Ўқув жараёнини лойиҳалаш босқичлари

Таълим жараёнини лойиҳалашда ҳар бир ҳолатнинг пухта бажарилишига эришиш амалий фаолият (ўқув жарайёни)нинг муваффақиятини таъминлашга олиб келади.

Таълим жараёнини лойиҳалаш қонуниятлари ва тамоийиллари

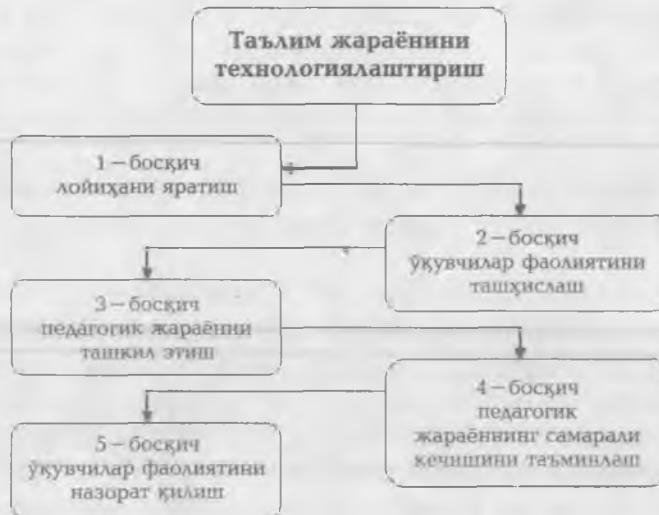
Узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш мақсадида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий йўналишларидан бири таълим жараёнини технологиялаштиришдан иборатлиги таъкидлаб ўтилди. Ушбу жараённинг самарадорлигини таъминлашда қуйидаги шартларнинг бажарилиши мұхим аҳамиятта эга:

- 1) ўқитувчилар томонидан замонавий таълим технологияларининг таълим амалиётида фаол қўлланилиши;
- 2) ривожланган хорижий мамлакатлар таълими амалиётида қўлланилаётган замонавий технологиялардан хабардор булиш.

Таълим жараёнини технологиялаштириш педагогик фаолиятнинг мұхим кўринишларидан бири.

У қуйидаги босқىчларда амалга оширилади:

- лойиҳани яратиш (1);
- ўқувчилар фаолиятини ташхислаш (2);
- педагогик жараённи ташкил этиш (3);
- педагогик жараённинг самарали кечишини таъминлаш (4);
- ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш (5)ни ўз ичиға олади (32-шакл):

32-шакл. Таълим жараёнини технологиялаштириш босқичлари

Педагогик вазифанинг ҳал этилишига ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг мазмуни, воситаларини лойиҳалаш орқали эришади. Замонавий шароитда таълим жараёнини технологиялаштириш уни лойиҳалашга нисбатан янгича ёндашув, яъни, таълим жараёнини технологик структура-сига мувофиқ ёритиш заруратини тақозо этади.

Ўқитувчи касбий фаолиятини ташкил этишда таълим жараёнини лойиҳалаш алоҳида аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқув курсини ўрганиш алоҳида мавзуу ва бўлимларни лойиҳалаш асосида амалга оширилади. Технологик ёндашув нуқтаи назаридан,

Таълим жараёнини лойиҳалаш -
 ўқитувчи касбий фаолиятининг кўриниши бўлиб,
 ўқитувчининг таълим жараёнининг технологик тузилма,
 унинг натижасини тъминловчи метод ва воситалар
 йиғиндиси билан тавсифланади.
 Лойиҳалаш маҳсуди таълим жараёнининг лойиҳаси
 саналади.

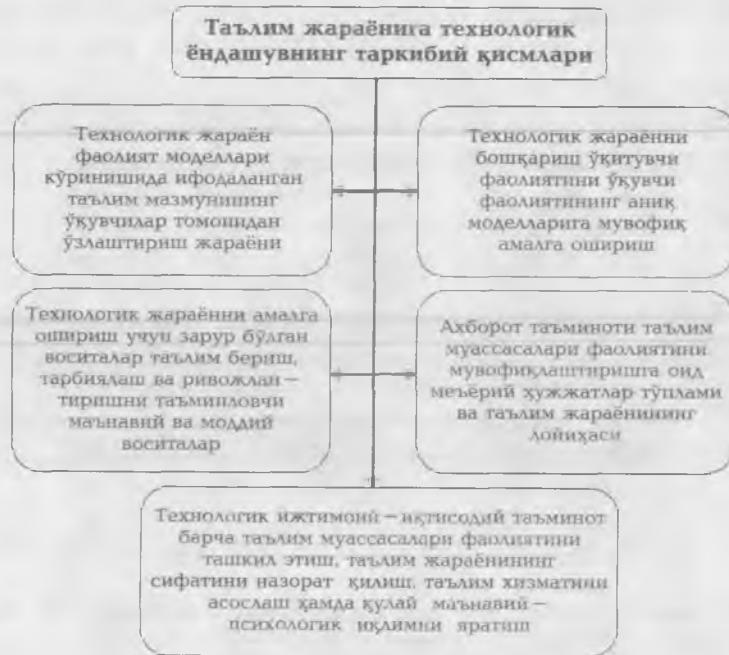
Педагогик амалиёт моҳиятини таҳлил этиш натижасида таълим жараёнини лойиҳалашнинг бир неча қонуниятлари ажратилди, чунончи:

Таълим жараёнини лойиҳалаш қонуниятлари:
таълим жараёнини лойиҳалаш самарадорлиги барча таркибий қисмлар (технологик бошқарув, восита, ахборот, ижтимоий-психологик мұхит)нинг лойиҳада мақсадға мувофиқ ёритилиши асосида таъминланади; таълимнинг технологик воситалари ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда танланади; лойиҳалаш стратегиялари ўқитувчининг индивидуал услугига мувофиқ танланади; лойиҳалаш сипати тескари алоқа (ўқитувчи ва ўқувчи уртасидаги) күләми, лойиҳалаш мазмуни, шунингдек, барча омиллар самарадорлигига боғлиқ.

Умумий ўрта таълим муассасаларида таълим жараёнини лойиҳалаш икки даражада:

- а) ўқитувчи фаолияти даражасида (таълим жараёниниң алоҳида қисмларини лойиҳалаш);
б) таълим менеджери фаолияти даражасида (таълим жараёнини яхлит лойиҳалаш) амалга оширилади.

Таълим жараёнига технологик ёндашув қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига қамраб олади:

Ушбу таркибий қисмларнинг дастлабки тўрттаси ўқитувчи фаолияти ва унинг бошқаруви, бешинчиси эса бевосита ўқитувчи ва мактаб маъмурияти бошқарувини ифодалайти.

Таълим жараёнини лойиҳалаш доирасида ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш муҳим ўрин тутади. Шу боис назорат жараёнини лойиҳалаш ҳам ўқитувчидан алоҳида малакали ёндашувни талаб этади.

Назорат жараёнини лойиҳалаш -
ўқитувчи фаолиятининг кўришишларидан бири ҳамда
таълим жараёни технологик тузилмасининг таркибий
қисми булиб, самарали (кутилган) натижани
таъминловчи метод ва воситалар йиғиндинисини
ўз ичига олади.

Лойиҳалаш педагогик фаолиятнинг мураккаб кўриниши булиб, уни амалга оширишда таълим жараёнининг муҳим қонуниятлари инобатга олиниши зарур. Чунончи:

**таълим соҳасининг жамият тараққиёти учун
хизмат қилиши;**
**ўқувчилар фаолияти тавсифининг таълим
натижаларига боғлиқлиги;**
**ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятлари
билин ўзаро мувофиқ келиши;**
**таълим мақсади, мазмуни, шакл, метод ва
воситаларининг таълим жараёни
самарадорлигини таъминлашга йўналтирилиши
ва ҳ.о.ларни инобатга олини зарур.**

Узлуксиз таълим тизимининг барча турларида таълим жараёнини лойиҳалашда бир қатор тамойилларга таянилади. Айни уринда, дастлаб, “тамойил” тушунчасининг моҳиятини англаб олиш зарур.

Тамойил (lot.princípium - бошланғич, асос) - муайян назария, фан, дунёқараш, ижтимоий-сиёсий тузилма ва ҳоказоларнинг асосий бошланғич ҳолати маъносини Англатади. Бу тушунча, шунингдек, маълум фаолиятнинг етакчи ғоялари, асосий қоидалари сифатида ҳам кенг қулланилади.

Таълим жараёнини лойиҳалашда тамойиллар асосий ёндашув, фаолият тузилмаларини аниқловчи меъёр ҳамда мувофиқлаштирувчи талаблар вазифасини бажаради. Лойиҳалаш тамойиллари нафақат меъёрий, балки тавсифий вазифани ҳам бажариб, фаолият моҳиятини очиб берувчи умумлашма талаблар сифатида тавсифланади.

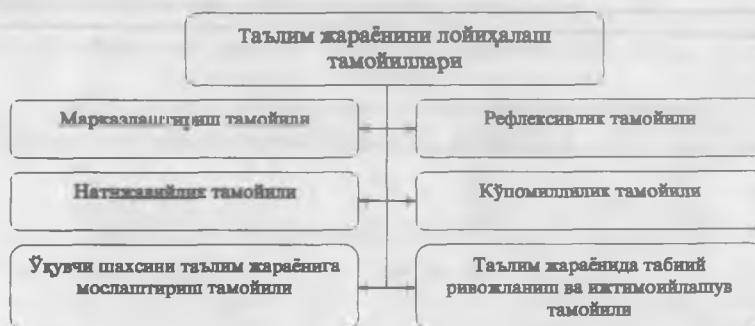
Таълим жараёнини лойиҳалашда нафақат ҳар бир таркибий қисм, балки улар орасидаги алоқалар ҳам моделлаштирилади.

Тизимилик тизимлаштирилувчи элементларни ажра-

тиш ва улар орасидаги алоқаларни ифодалаш орқали таълим жараёнини яхлит ҳолда лойиҳалашга хизмат қилади.

Таълим жараёнини лойиҳалаш қонуниятлари лойиҳалаш тамоийилларининг назарий асосларини ишлаб чиқишига ва педагогик фаолият амалиётида қўллашга замин тайёрлайди.

Таълим жараёнини лойиҳалашнинг асосий тамоийиллари қуидагилардан иборат:

1. Марказлаштириш тамоийли технологик жараёнда ўкувчилар фаолияти моделини лойиҳалашнинг бош элементи сифатида ифодаланади. Таълим жараёни тузилмасида асосий тизимлаштирилувчи таълим мазмуни ва ўкувчи фаолияти технологик жараён ҳисобланиб, унинг мазмунини ўкувчиларнинг ижтимоий тажриба асосларини ўзлаштириб олишга йўналтирилган ўкув фаолияти ташкил этади. Ҳар бир ўкув фани бўйича таълим мазмуни умумий таълим мақсади ва вазифаларига мувофиқ белгиланади. Фаолиятли ёндашув нуқтаи назаридан умумий ўрта таълим мазмунини ташкил этувчи ҳар бир унсур (элемент) субъект фаолиятининг турларидан бирига мувофиқ келиши керак. Субъект фаолиятининг турлари, ўз навбатида, аниқ моделлар йиғиндиси сифатида умумлашган фаолият моделлари орқали ифодаланиши зарур.

Ўқувчилар фаолияти модели тизимлаштирилувчи элемент бўлиб, ўқувчининг яхлит фаолияти мазмунини аниқлашга хизмат қиласди.

Марказлаштириш тамойили лойиҳалашни қуидаги тартибда амалга оширишни талаб этади: фаолият моделларини мақсадга мувофиқ яратиш, шунингдек, уларни ўқувчилар томонидан ўзлаштириш усуллари, воситаларини танлаш (технологик операциялар), ўқув фаолиятини бошқариш усуллари (ўқитувчи фаолияти)ни асослаш.

2. Рефлексивлик тамойили субъектнинг ўзига, шахсий фаолиятига ва билимига баҳо бериши, ўзгаларнинг уҳақидаги фикрлари ва улар ўртасидаги ҳамкорлик фаолиятига оид муносабатларни тавсифлайди. Лойиҳалаш жарайёнида ўқитувчига доимо таълим жараёни, унинг аниқ ва идеал шароитлари, ўқувчиларнинг билишга бўлган эҳтиёжлари, уларни тўлдириш имкониятлари, шахсий сифат ва қобилиятлари, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш имкониятларини инобатга олиш мақсадга мувофиқ. Рефлексивлик тамойили яратиладиган таълим жараёнининг лойиҳасини таълим жараёни иштирокчи - субъектнинг эҳтиёжлари ва имкониятларини таҳлил қилиш асосида узлуксиз тузатиб, тўлдириб боришни талаб этади.

3. Натижавийлик тамойили - педагогик шарт-шароитларнинг қулайлиги, оз вақт ва куч сарфлаш эвазига самарали натижаларга эришишни тавсифлайди. Натижавийлик- ижтимоий тажриба фаолият моделлари мазмани, технологик операциялар, уларни ўзлаштириш, бошқариш услубларини танлаш, ўқув фаолиятининг мувофиқлиги, таълим-тарбия воситалари, технологик жараёнда субъектнинг қисқа вақт ва куч сарфлаши воситасида белгиланган мақсадга эришишни назарда тутиши лозим.

4. Кўпомиллилик тамойили. Ҳар бир таълим жараёни бир қатор объектив ва субъектив омиллар таъсирида амалга

ошади. Улар сирасига ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаёт шароитлари, таълим муассасалари атрофидаги ижтимоий ишлаб чиқариш ва табиий иқлим муҳити, ўқув муассасасининг ўқув-моддий базаси, ўқитувчиларнинг касбий малака даражаси, таълим муассасаси ёки маълум синфдаги маънавий-психологик муҳит, ўқувчиларнинг ўқув имкониятлари, синфнинг интеллектуал салоҳияти, жамоанинг шахслараро муносабатлари киради. Таълим жараёнини лойиҳалашда ўқитувчи ана шу омилларни ҳисобга олиши зарур.

5. Ўқувчи шахсини таълим жараёнига мослаштириш тамойили. Бола мактаб остонасига қадам қўйганидан бошлаб унинг фаолият кўлами (ўз-ўзига хизмат, меҳнат, дам олиш тарзида) кенгаяди. Бу каби фаолият кўнимкалари ни эгаллаши натижасида ижтимоий тажрибага эга бўлиб боради. Шунинг учун таълим жараёнининг самарали бўлиши, уни лойиҳалашда таълим мазмuni ва бошқа фаолият моделлари ҳисобга олиниши, уларни ўқувчилар кундалик ҳаёт фаолиятида эгаллаб бориши таъминланиши зарур.

Айни вақтда умумий таълим муассасаларида шахсни ривожлантириш ва уни ижтимоий ҳаётга мослаштириш муайян қонуниятларга мувофиқ психолог ва социологларнини иштироклари (психопедагогик ташҳис хуносаси) асосида амалга оширилади.

6. Таълим жараёнида табиий ривожланиш ва ижтимоийлашув тамойили. Табиий жараёнлар моҳиятини билиш таълим жараёнини самарали, ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари, сензитив ривожланиш даврлари, ривожланишнинг кейинги босқичига ўтиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш имконини беради. Тамойилнинг мазмуни таълимни ижтимоийлаштириш, ўқувчилар томонидан ижтимоий тажрибанинг индивидуал қонуниятлар асосида ўзлаштирилиши билан изоҳланади.

Ўқитувчи фаолиятини ташкил этишда эътибор бирин-

чи навбатда фаолият усуллари ва жараёнларининг ўзаро мувофиқ бўлишига қаратилади. Бу ҳолат меъёрий талаб сифатида қабул қилинади.

Шахсга йўналтирилган таълим ўқувчига ўқув материалининг мазмунини, вазифа ёки топшириқларни, фаолият усуллари ҳамда услубларини танлаш имтиёзини беради. Танлаш имконияти ўқувчини қарор қабул қилиш, мустақил изланиш ва жавобгарликни ҳис қилишга ундайди. Шу боис ўқув фаолиятининг муқобил моделлари ишлаб чиқиш ва уларни ўқувчига таклиф этиш мақсадга мувофиқ.

Ўқитувчининг вазифаларидан бирни ўқув мақсадига мувофиқ ўқитувчининг ички интилиши, рағбати (мотиви)ни ривожлантиришdir.

Лойиҳалашда ўқувчини ўқув фаолиятига йўналтирувчи усуллар, мустақил таълим шакли, ўз-ўзини ривожлантириш ва ўзини ҳурмат қилиш имкониятларини аниқлаш зарур.

Технологик жараённи бошқаришда ўқитувчининг фаолияти технологик операциялар тарзида ташкил этилади.

Технологик операция -

Ўқув фаолиятининг таркибий қисми булиб, ўқувчи фаолияти ва ўқув материалы мазмунининг ўзаро бирлиги сифатида ўқувчининг таълимнинг муайян босқичидан кейнинги босқич, юқорироқ даражага ўтишини таъминлайди.

Таълим жараёнида кўлланиладиган барча воситалар ўзаро боғлиқ моддий (дарслик, ўқув кўлланмалари, кўргазмали ҳамда намойишли воситалар, лаборатория жиҳозлари ва ҳ.о.лар) ва маънавий (тескари алоқа, ўқитувчи ёки ўқувчи намунаси, хатти-ҳаракатлари, нутқи ва бошқалар) каби гурӯҳларга ажратилади.

Таълим жараёнида ўқитувчи лойиҳасини амалга оширишда унинг шахсий сифатлари, яъни, касбий маҳорати, мотивация, педагогик қобилият, характер, темперамент, руҳий ҳолати, ўз-ўзини англаши ва ҳоказолар на-моён бўлади.

Таълим жараёнини лойиҳалашда ўқитувчи лойиҳачи ва бажарувчи сифатида лойиҳани амалга оширишнинг кулай йўлини танлайди.

Ахборот таъминотини лойиҳалаш тамоиллари таълим жараёни лойиҳасида ахборот таъминотини шакллантиришга хизмат қиласади.

Давлат таълим стандартлари ва ўқув дастурлари ҳам ахборот таъминотини ташкил этувчи воситалардир.

Ижтимоий-иқтисодий таъминотни лойиҳалаш та-мойили иқтисодий мақсадга мувофиқликни таъминлашни англатади. Таълим жараёнини ижтимоий-иқтисодий лойиҳалаш таълим менеджерининг вазифасидир. Барча таълим муассасалари фаолиятини лойиҳалашда таълим жараёни иштирокчилари, жамият ҳамда давлат (ижтимоий буюртма)нинг эҳтиёж ва имкониятларини ҳисобга олиш, уларни тўлдириши зарур.

Таълим жараёнини лойиҳалаш стратегиялари

Д.Джонсон томонидан ишлаб чиқилган лойиҳалаш стратегияси умумлаштирилган лойиҳа бўлиб, ўқитувчи ижодий (loyiҳачилик) фаолиятининг натижаси ҳисобланади. Унинг фикрича,

лоиҳалаш стратегияси
лоиҳачи томонидан режалаштирилган фаолиятнинг техник вазифаларига мувофиқ муайян кетма-кетликда амалга ошириш тизимиdir.

Педагогик фаолиятни лойиҳалашда бир қатор стратегиялар қўлланилади. Ҳар бир стратегия таълим жараёнини лойиҳалашда муайян хусусиятга эга. Ўқитувчи амалий фаолиятида икки ёки бошқа кўплаб стратегия турларидан фойдаланиш имкониятига эга.

Д.Джонсон энг муҳим стратегиялар сифатида қўйидагиларни кўрсатади:

Лойиҳалаш стратегияларини таълим жараёнида қандай қўллаш мумкин?

Лойиҳалашнинг **чизиқли стратегияси** 1-босқич, 2-босқич ва ҳоказо босқичлардан иборат булиб, ҳаракатларнинг биринчидан то ўн бешинчигача кетма-кет, қайтмасдан бажарилишини англатади. Стратегия ўқитувчи томонидан фаолият муайян кетма-кетликда амалга ошириш режалаштирилганда (жумладан, ўқув жараёнини турли шаклда ташкил этиш вариантлари пухта ўйланмасдан қулаги стандарт воситалар қўлланилса) қўлланилади. Бу стратегиянинг умумий моҳияти қўйидагича (33-шакл).

Кўйида “Ўзбекистон Республикаси давлати ва ҳукуқи асослари” (8-синф) фанидан “Миллий истиқбол гояси - мамлакат тараққиётининг асоси” мавзуси бўйича чизиқли стратегия асосида ишланган лойиҳа намунаси келтирлади (34-шакл).

Мавзуга оид маъбалар тизимини аниқлаш:

1. Миллӣ истиқдол гояси: асосий тушунча ва тамойиллар. - Т.: Ўзбекистон, 2000.; 2. Жалолов А. Мустақиллик. Маънавият. Мафкура. - Т.: Ўзбекистон, 1994.; 3. Маънавий, маърифий ва мағкуравий ишлар Концепцияси. - Т.: Маънавият ва маърифат Кенгаши. 2003.; 4. Миллӣ истиқдол гояси: асосий тушунча, тамойиллар ва атамалар (Киска изоҳи тажрибий луғат). - Т.: Янги аср авлоди, 2002.; 5. Норбоев Т. Миллӣ истиқдол гояси: Гулистан ж., 2001. № 3.; 6. Ўқув дарслиги (8-синф).

Тўшланган маълумотларни таҳдид ҳалиш:

- 1-манба: - 9-б.
- 2-манба: - 95-б.
- 3-манба: - 36-б.
- 4-манба: - 111-б.
- 5-манба: - 2-б.
- 6-манба: 143-150-б.

Таълил натижалари (асосий тушунчалар):

миллӣ фоя, миллӣ истиқдол мағкураси, умуминсоний ва миллӣ қадриялар, миллӣ мерос, ўз имкониятларини намоён этиш эркинлиги, ватанпарварлик

Ўқув материали мазмунини белгилаш:
маъбалар асосида миллӣ истиқдол гоясими шакллантириш зарурити, унинг фалсафий маънавий асослари,
асосий тамойилларининг моҳиятини очиб бериш

Ўқув материали мазмунини моделиштириш:

тараққиет, мерос, қадриялар, фоя, асос, мағкура

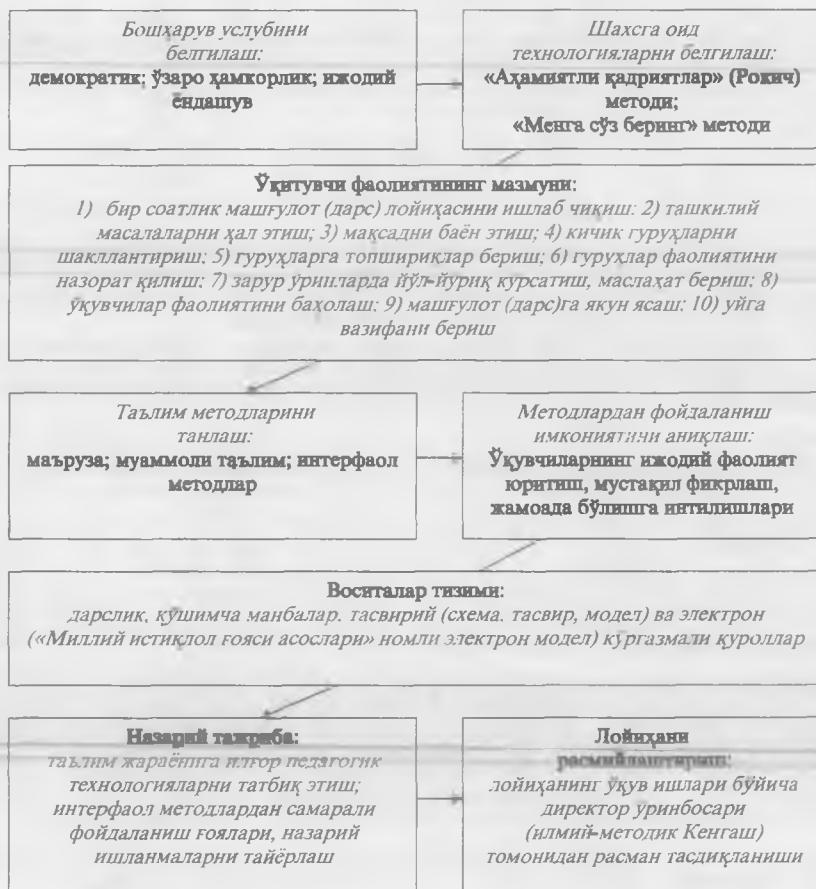
Ўзлаштириш фаолияти модели:

1-босқич: таянч тушунчалар билан танишиш; 2-босқич: тушунчаларнинг моҳиятини ўрганиш; 3-босқич: ўзлаштирилган тушунчаларни мустаҳкамлаш; 4-босқич: тушунчаларнинг ўзлаштирилганлик даражасини намоён этиш; 5-босқич: билимларни назорат қилиш ва баҳолаш

Ўқув-техник воситаларни таниш:
дарслик; қўшимча адабиётлар; тасвирий (схема, тасвир, модел) ва электрон кўргазмали қуроллар; компьютер

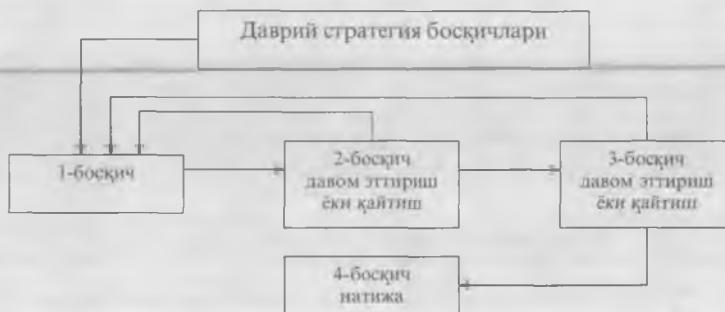
Таълим воситаларидан фойдаланиш услугини аниқлаш:
мавзу матнини ўқиш; қўшимча адабиётларни таҳдид қилиш; кўргазмали қуроллар яратиш

Таълимнинг самарали методлари:
маъруза; муаммоли вазиятни яратиш; «Юмалоқланган қор ўйини»; «Ақлий ҳужум», «Кластер»; тасвирий реферат яратиш

35-шакл. «Ўзбекистон Республикаси давлати ва ҳуқуқи асослари» (8-синф) фанидан «Миллый истиқбол foяси – мамлакат тараққиётининг асоси» мавзуси бўйича чизиқли стратегия асосида ишлиланган лойиҳа

Даврий стратегия. Таълим жараёнини лойиҳалашда даврий стратегия ҳам кўлланилади. Мазкур стратегия ўқитувчи томонидан таълим технологияларининг варианatlари, ўқувчиларнинг ўқув имкониятлари ва бошқа элементлар инобатга олинганда, шунингдек, лойиҳалаш доирасида кейинги босқичга ўтилсагина қўлланилади. Лойиҳалашнинг аввалги босқичига доимий ёки даврий қайтиш мавжуд жараённинг қайтувчанлик хусусиятига эгалигини аngлатади. Бу стратегия фаолиятнинг аввалги босқичига даврий равишда қайтиш орқали амалга оширилади (35-шакл):

35-шакл. Даврий стратегия босқичлари

Куйида “Конституциявий ҳукуқ асослари” фани бўйича (9-синф) “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг мазмуни ва тавсифи” мавзуси мисолида даврий стратегия асосида таълим жараёнини лойиҳалашнинг моҳияти очиб берилади (37-шакл):

Мавзуға оид материалларни тұлпаш өткізу үшін тәжірибелдер:

1. «Конституцияның ұқық ассоциациясы» дарсшысы (9-сынф).
2. Ўзбекистон Республикасының Конституциясы. – Т., Ўзбекистон, 1992. – 46 бет.
3. Ўзбекистон Республикасы Конституциясының үргамасы. – Т.: Шарқ нашримети Баш тауришаты, 2001. – 191 бет.
4. Азизхұжасов А.А., Хусанов О., Азизов Ж. Конституцияның ұқық (Изохан лугат). – Т.: Академия, 2001. – 160 б.

Мавзу мозақтиши өрнекти ассоциацияларни анықташып:

Конституация, суверенитет, иясон ұкуздары, демократия, демократик қылдырылар, нақтымоппай адолат, әлікәро ұқық нормалары, фүқаролық, алғодай қылдырылар, нағаштаршылар

Маккүд үкүв материалларының моделлар күрінішінде афодалаш:

1-мәнбә бүйнеш: 3-параграф – 12-15 беттер; **2-мәнбә бүйнеш:**

Кириш (пreamble); 1-бүлгім: Ассоциацияның табомайлар; 2-бүлгім: Иясон на фүқаролардың ассоциациялары, әркінліктері ва бүрчлары; 3-бүлгім: Жаңыншында шылда; 4-бүлгім: Мамырлық-ұқықтың дағлат күріші; 5-бүлгім: Дағлат қоғамнан тағсылып; 6-бүлгім: Конституацияның үзгартырылыш тартибы; **3-мәнбә бүйнеш:** 21-28 беттер; **4-мәнбә бүйнеш:** Конституация, суверенитет, демократия, фүқаролық кабін сұзандылар

Мавзуға оид материалларни үкүвчиларникің әдестің тажрібесінде мұндоғашшылар:

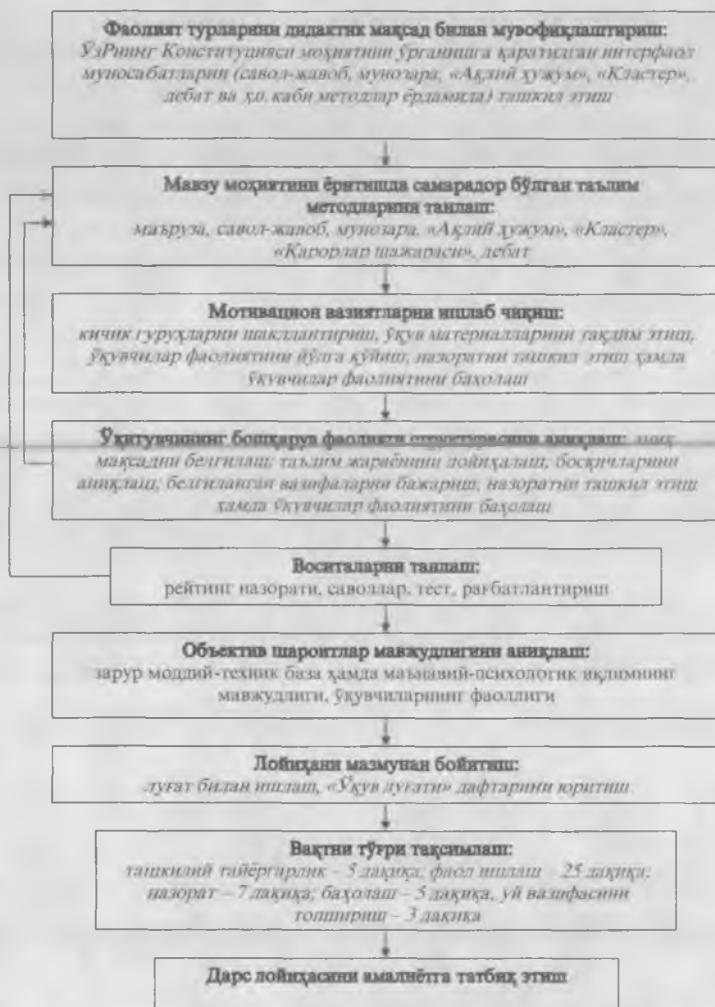
Историабой таптауда болған жаңа болытта қолданылған ғосын-жыныстар; Үкүвчиларның әрқыншыларының мемлекеттік мәдениеттегі рөлдері; Зимманғыздығы бүрчлардың англійсіз? кабін савалдар бүйнеш мүнозарға тапсылышты

Таълим воскеталарының тапталаш:

Ўзбекистон Республикасының Конституациясы, дарслик, үкүв құлшылымасы, лугат, күргазмалық куроллар, шакат, карточкалар, комьюнікатор

Үкүвчилар фасоляттыннан турларының белгіліліктері:

ниғаяттуда (савол-жавоб), гүрухдан (мүнозара, дебат); жамсавын («Ақжайыл ұжум», «Қарорлар шағарасы», «Кластер»)

36-шакл. Даврий стратегия асосидаги «Конституциявий ұкуқ асослари»
фанидан «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг мазмұны ва
тавсифи» мавзуси бүйіча дарс лойиҳасы

Тармоқланган стратегия. У бир қатор жиҳатларига кўра бошқа стратегиялардан фарқ қиласди. Жумладан:

- турли синфларнинг ўзига хос хусусиятини инобатга олиш асосида ўзаро параллел босқичлар таклиф этилади;
- ўқувчиларнинг индивидуал, шунингдек, жамоавий хусусиятларига мувофиқ (масалан, параллел синфлар турли касбга йўналтирилган бўлса) таълим жараёни улар ўртасидаги фарқни инобатга олган ҳолда лойиҳаланади;
- самарали таълим воситаларини танлаш мақсадида танлаш ва рақобатли босқичлар тавсия этилади. Лойиҳалашнинг тармоқланган стратегияси таълим жараёнини лойиҳалашнинг ўзига хос жиҳатларини чизиқли ва даврий стратегияларга нисбатан кенгроқ ёритади, бироқ бу ерда қайтувчанлик элементи етишмайди (37-шакл).

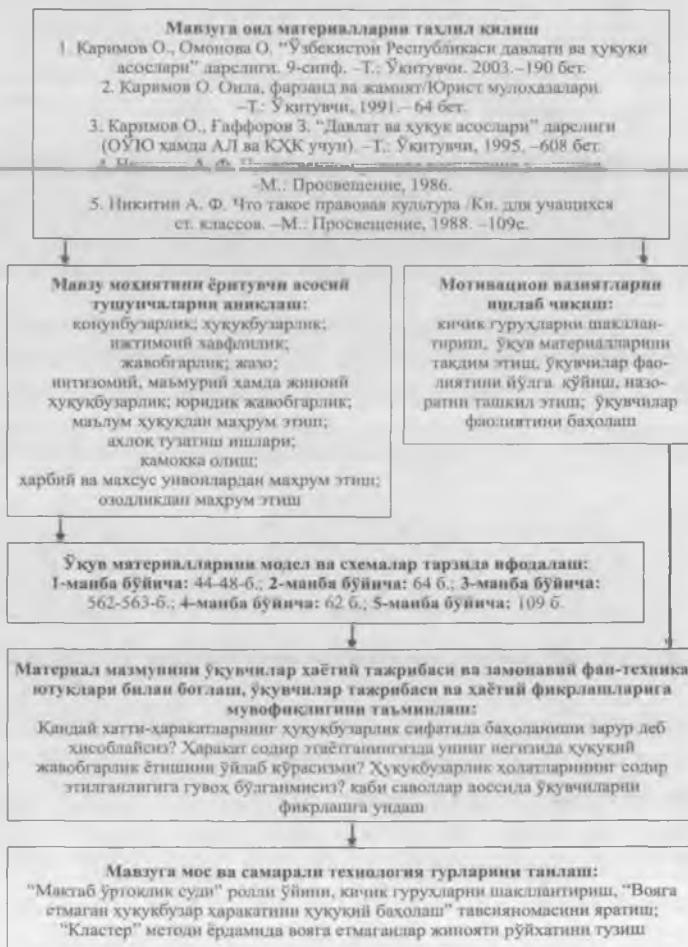

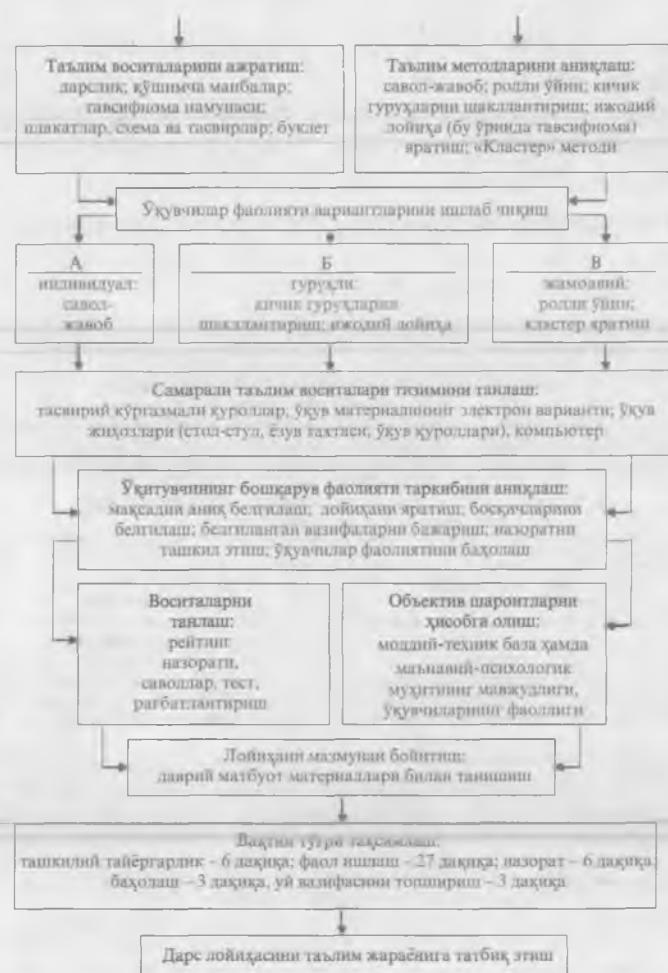
37-шакл. Тармоқланган стратегия схемаси

Тармоқланган стратегия босқичлари орасида 2 а, 2 б, 2 в босқичлар - параллел, 3-босқич саралаш, 4- ва 5-бос-

Қичлар рақобатли, 6-босқич ва ҳоказолар оддий босқичлар ҳисобланади.

Куйида “Ўзбекистон Республикаси давлати ва ҳуқуқи асослари” (8-синф) фанидан “Ҳуқуқбузарлик ва ҳуқуқий жавобгарлик” мавзуси бўйича тармоқланган стратегия асосида ишланган лойиҳа намунаси келтирилади (38-шакл).

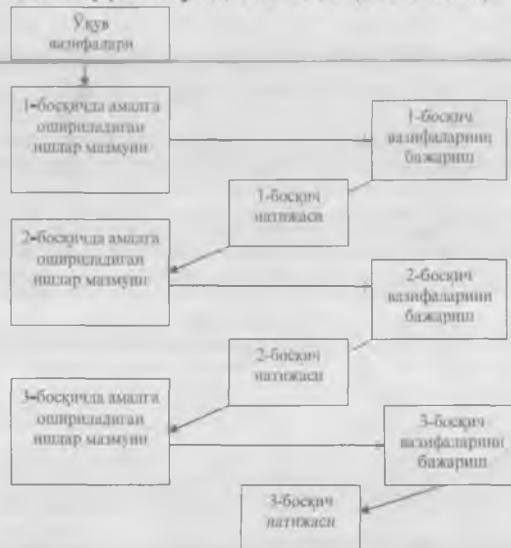
38-шакл. «Уз.Р давлати ва ҳуқуқи асослары» фанидан
«Хуқуқбузарлық ва ҳуқуқий жағобгарлық» мавзусы буйича тармоқланған стратегия
аосидаги дарс лойиҳасы

Мослаштириш стратегиясы. Мазкур стратегия етарли даражада тажрибага эга бўлмасдан туриб, таълим жараёнининг йирик бўллаги (бўлим, курс)ни лойиҳалаштиришда барча вариантлар, қисмларни бирдек қамраб олиш имкони бўлмаган вазиятларда қўлланилади. Ушбу вазиятда лойи-

ҳачи дастлаб маълум мавзулар (ўқув метариалларининг бир қисми)ни, кейин эса иккинчи ва ҳоказо қисмларни муайян кетма-кетликда лойиҳалаштиради. Босқичларни бу тартибда ажратиш шуниси билан қулайки, лойиҳанинг тугалланган қисмини амалиётга татбиқ этиш мумкин бўлади.

Мослаштириш стратегиясини қўллашда ўқитувчи лойиҳалашнинг ҳар бир босқичини дастлабки босқичлар билан боғлаган ҳолда амалга оширади. Бу ҳолат лойиҳалашнинг ўзига хос жиҳатини акс эттиради, шунингдек, саралашнинг узлуксиз давом этишини таъминлайди.

Мослаштириш стратегиясининг моҳияти куйидаги схема асосида яққол ифодаланади (39-шакл):

40-шакл. Мослаштириш стратегиясининг схемаси

Ушбу стратегияга қўра ҳар бир босқичда фаолиятнинг тасдиқлаб борилиши талаб қилинади: аввало, биринчи босқичда фаолият мазмуни аниқланади, кейин бу фаолият амалга оширилади, биринчи босқич натижаларига асосан иккинчи босқич режалаштирилади, иккинчи босқич амалга оширилади ва ҳ.о. Ушбу стратегияни қўллаш учун ҳаракатланиш блоклари кетма-кет кўринишида лойиҳаланади. Жараённи туғрилаш алоҳи-

да босқич сифатида ажратилмайди, у мослаштириш стратегиясининг ички моҳияти ҳисобланади.

Кўйида “Ўзбекистон Республикаси давлати ва ҳукуқи асослари” (8-синф) фанидан “Қонунчиликни таъминлашда ҳукуқни муҳофаза қилиш органларининг роли” мавзуси бўйича мослаштириш стратегия асосида ишланган лойиҳа намунаси келтирилди (40-шакл).

Ўқув вазифалари:

1. Ўқувчиларга ҳукуқни муҳофаза қилиш органлари тўғрисида маълумот берниш.
2. Ўқувчиларни судлар, прокуратура органлари, ички ишлар вазирлиги органлари (дастлабки терлов ва сурнштирув органлари. Миллий ҳафесизлик хизмати), Адлия вазирлиги, нотариат ҳамда адвокатураларнинг фаoliyati билан танишишириш.
3. Ўқувчилар томонидан ҳукуқни муҳофаза қилиш органларининг ижтимоий-ҳукуқий фаoliyatiга тўрги баҳо берилишини таъминлаш. Ўқувчиларда ҳукуқни муҳофаза қилиш органлари хизматидан самарали фойдаланиш кўнинмаларни шакллантириш.

1-босқичда амалга ошириладиган ишлар мазмуни:

Ўқувчилар томонидан «ҳукуқни муҳофаза қилиш органлари», «судлар», «прокуратура органлари», «дастлабки терлов органлари», «сурнштирув органлари», «Миллий ҳафесизлик хизмати –МХХ», «Адлия вазирлиги», «нотариат» ҳамда «адвокатура» тушунчаларининг ўзлаштирилишига эришиш

Босқич вазифаларини ҳал этиши:

1. Кичик гуруҳларни шакллантириш ва «бхбх» методлари ёрдамида мавзуя оид таянч тушунчаларниң моҳиятини ёритувчи карточкалар асосида ишлаш.
2. Лугатлар ёрдамида «Ўқув лугати»га таянч тушунчаларни қайд этиш. Манбалар: Юридик атамалар қомусиёт лугати – Т.: Шарқ нашриёт концерни, 2003. –432 б.; Юридик энциклопедия – Т.: Шарқ нашриёт – матбба концерни, 2001. – 656 б.

1-босқич натижаси:

таянч тушунчаларнинг пухта ўзлаштирилишига эришиниш

2-босқич ишларининг мазмуни:

ўзлаштирилган тушунчаларни мустахкамлаш

Босқич вазифаларини ҳал этиши:

«Бешинчси ортиқча» ва «Кластер» методлари ёрдамида ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган таянч тушунчаларни мустахкамлаш.

3-босқич ишларининг мазмуни:

ўқувчиларнинг фаoliyatiни баҳолаш

2-босқич натижаси:

тушунчаларнинг мустахкамланиши

3-босқич натижаси:

ўқувчиларнинг ўзлаштириши даражаси

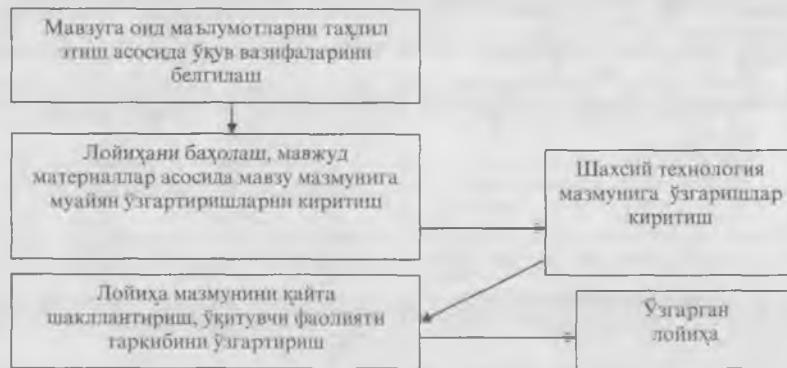
Босқич вазифаларини ҳал этиши:

кичик тест ҳамда блиц–тест ёрдамида гуруҳ за жамоа тарзида ўқувчиларнинг фаoliyatiни баҳолаш

40-шакл. Мослаштириш стратегияси асосида «Ўз.Р давлати ва ҳукуқи асослари» (8-синф) фанидан «Қонунчиликни таъминлашда ҳукуқни муҳофаза қилиш органларининг роли» мавзуси бўйича ишланган дарс лойиҳаси

Ўзгартириш стратегияси ўқитувчи томонидан таълим жараёни лойиҳасининг инвариант қисмини саралаш учун қўлланилади. Бу ўқитувчи аввалги ҳолда қўлланилган технологияни ўзгартириш, лойиҳага аҳамиятга эга бўлмаган ўзгаришлар киритиш, масалан, ўқув вазифалари йифиндисини алмаштириш мақсадида қўлланилади. Демак, ўқитувчи таълим жараёнини лойиҳалашда ҳар сафар дастлабки ва якуний лойиҳалардан фарқли янги лойиҳани яратади. Жараённинг субъектив тавсифи доимий равишда ўзгариб боради. Мазкур вазиятда нафақат ўқувчи фаолиятини педагогик технологиялаштириш, шунингдек, ўқитувчи фаолиятининг инвариант ва вариатив қисмларни ёритувчи лойиҳаларни яратиш мумкин.

Ўзгартириш стратегиясининг умумий моҳияти қўйидаги схемада яққол намоён бўлади (41-шакл):

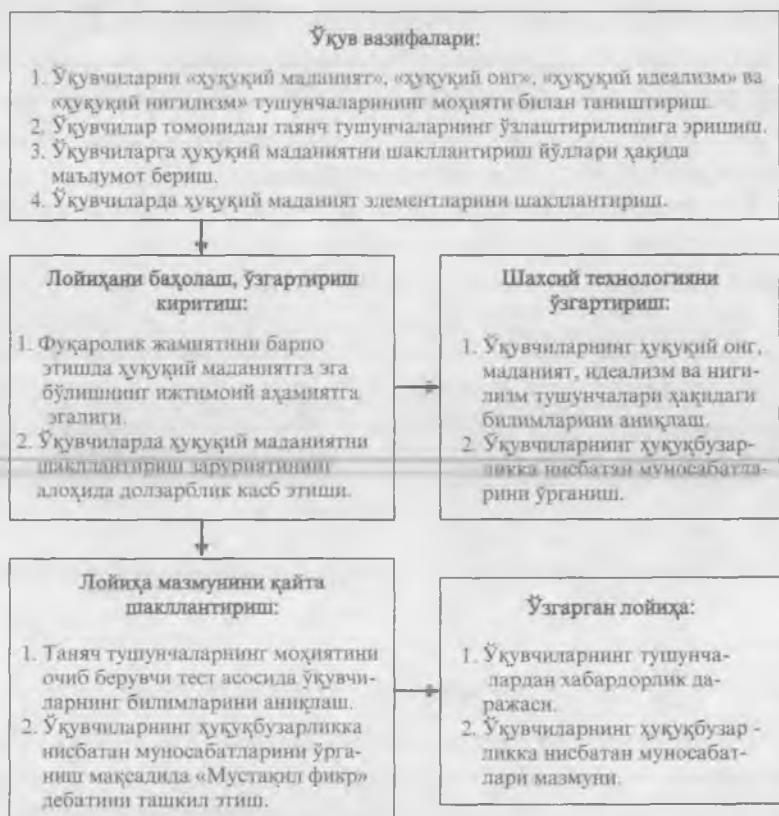

42-шакл. Ўзгартириш стратегиясининг схемаси

Ўзгартириш стратегиясини қўллаш имконияти ўқитувчи таълим жараёни лойиҳаларини ўз фаолиятида қўлланган ва шахсан ўзи ишлаб чиқсан бўлса юзага келади. Таълим мазмунини ўрганишда гурӯҳ ўқувчиларининг ўқув имкониятлари ва шахсий хусусиятларини инобатга олган

ҳолда лойиҳани ўзгартириш мумкин. Ўқитувчи бошқарув фаолиятининг таркибий тузилмаси, таълим жараёни учун зарур моддий воситалар ҳам шунга кўра табиий равишда ўзгарилиши.

Куйида ўзгартириш стратегия асосида “Хукуқшунослик” (10-11 - синфлар) фанидан “Хукуқий маданият ва унинг ҳукуқ ҳамда ахлоқ меъёрлари билан ўзаро алоқадорлиги” мавзуси бўйича ишланган лойиҳа намунаси келтирилади (42-расм).

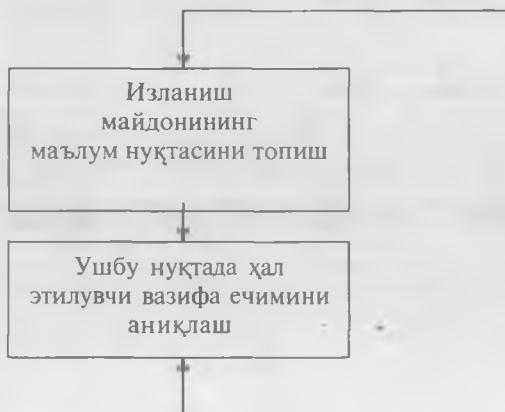

42-шакл. «Хукуқшунослик» (10-11-синфлар) фанидан “Хукуқий маданият ва унинг ҳукуқ ҳамда ахлоқ меъёрлари билан ўзаро алоқадорлиги” мавзуси бўйича ўзгартириш стратегия асосидаги дарс лойиҳаси

Тасодифий изланиш стратегияси бошқа стратегиялардан фарқли равишда фаолият жараёнининг умумий лойиҳасини яхлит кўринишида ифода этмайди. Ҳар қандай ўзгартериш таълим жараёни лойиҳасини зарур уринларда мазмунан бойитишни талаб этади.

Тасодифий изланиш стратегияси фаолият жараёнида янги лойиҳани шакллантиришга имкон беради.

Тасодифий изланиш стратегиясини қўллаш тажрибаси амалий педагогик фаолият (айниқса, педагогика олий ўқув юртлари)да учрайди. Стратегия шартига кўра таълим жараёни илмийлик тамоилига мувофиқ лойиҳаланади. Мазкур стратегияни ўзига хос услублар (масалан, кўргазмали воситалар, ўқитиш дастурининг муайян қисми, методик адабиётлар ёки бошқа ўқитувчилар тажрибаси)дан фойдаланиш истаги юзага келганда қўллаш мумкин. Шунингдек, тасодифий изланиш ўқитувчи ижодий фаолиятининг таркибий қисми ҳам булиши мумкин. Шу билан бирга бу стратегия, албатта, лойиҳалаштирилган таълим жараёнининг бошқа қисмларини тўлдириши зарур (43-шакл).

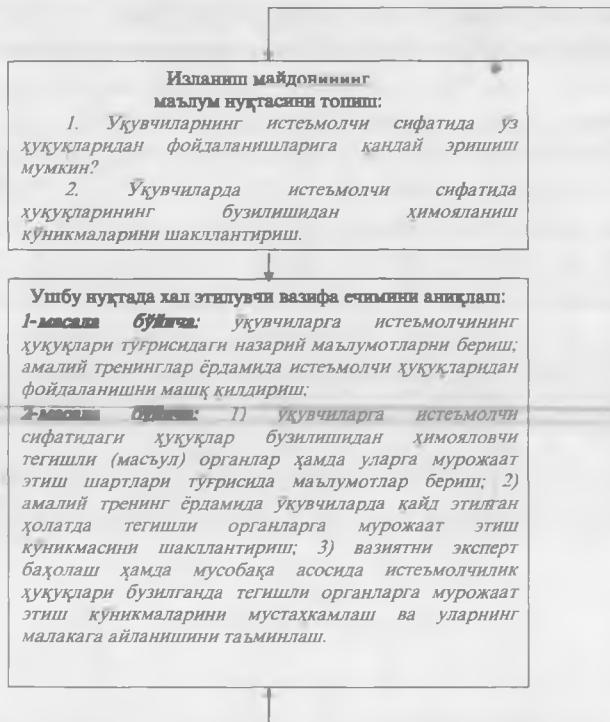

43-шакл. Тасодифий изланишнинг стратегиясининг лойиҳаси

Қуйида тасодифий изланиш стратегияси асосида “Хуқуқшунослик •(10-11 - синфлар) фанидан “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш” мавзуси бўйича ишланган лойиҳа намунаси келтирилади (44-шакл).

Бизнинг фикримизча, технологик ёндашув асосида таълим жараёнини лойиҳалашда қуйидаги вазифалар баъжарилади:

1. Берилган маълумотларни таҳлил этиш, таълим мақсади ва мазмуни (унинг алоҳида қисми), ўқувчиларнинг ўқув имкониятлари, таълим шароити, шунингдек, таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни белгилаш.

44-шакл. Тасодифий изланиш стратегияси асосида «Хуқуқшунослик» (10-11-синфлар) фанидан «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш» мавзуси бўйича ишланган дарс лойиҳаси

2. Аниқланган мақсад ва вазифаларга мувофиқ ўқув материалларини саралаш.
3. Ўқув материали мазмунини ўқувчилар ўзлаштириши учун қулай булган моделлар кўринишида ифодалаш.
4. Лойиҳалаштирилган моделларни ўқувчиларнинг ҳаётий тажрибалари, атроф-муҳитга ҳиссий-қадриятли муносабатлари ва фикрлаш даражасига мувофиқ яратиш.
5. Гносеологик, аксиологик ва креатив технологиялар (таълимнинг технологик воситалари)ни фаол равища қулламаслик.
6. Таълимнинг технологик воситаларини таълим жараёни шароитларидан келиб чиқиб ажратиш.
7. Ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолияти жараёнида уларнинг ўзлаштириш даражасини маълум босқичдан юқорироқ босқичга кутарувчи ҳаракат кетма-кетлигини таъминлайдиган бир неча вариантларни ишлаб чиқиш.
8. Қўлланиладиган вариантларнинг дидактик мақсад билан мувофиқлигини таъминлаш.
9. Ўқувчилар фаолияти структурасининг ҳар бир вариантини педагогик технология мезонлар асосида таққослаш, баҳолаш ва улардан қурайини танлаб олиш.
10. Мотивацион ва шахсни ривожлантириш вазиятларини ишлаб чиқиш, уларни ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолияти таркибий тузилмаси асосида тузиш.
11. Ўқувчилар ўқув-билиш фаолияти таркибий тузилмасига мувофиқ ўқитувчининг бошқариш фаолияти таркибий тузилмасини аниқлаш.
12. Ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги фаолиятини амалга ошириш учун зарур булган кўргазмали қуроллар, тарқатма материаллар, намойиш, лаборатория тажрибалари, аудио ҳамда видеоматериаллар ва ҳоказоларни яратиш.
13. Таълим жараёнида воситаларни қуллашда объектив шароитлар: ижтимоий, ишлаб чиқариш ва таълим муасасасини ўраб турган табиий иқлим, ўқув-моддий база,

шунингдек, мактаб ҳамда муайян синфнинг маънавий-психологик иқълимини ҳисобга олиш.

14. Таълим жараёнининг таркибий тузилмасини белгилашда ўқитувчи шахси, унинг касбий тайёргарлиги ва педагогик ишлаб чиқариш мазмунига таяниб иш қуриш.

15. Таълим жараёнининг ҳар бир босқичи учун белгиланган вақт тақсимоти ва педагогик муҳит (жиҳозларнинг жойлашуви, уқувчиларнинг синф хонасида жойлашиш имкониятлари, ишлаб чиқариш ва ҳ.о.)ни ҳисобга олиш.

16. Таълим жараёнининг лойиҳасини меъёрий хужатларда ёзма ва тасвирий тарзда расмийлаштириш.

Демак, таълим жараёнини лойиҳалашда ўқитувчининг ушбу мақсадга йўналтирилган ҳаракатлари йифиндиси ва беш вариантдан иборат лойиҳалаш стратегиялари ўзига хос аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқитувчи таълим жараёнини лойиҳалашда эътироф этилган стратегиялардан ўзи учун мақбулини танлаши мумкин. Стратегиялардан бирининг танланиши ўқитувчининг касбий тайёргарлиги, шахсий қизиқишлари, шунингдек, мавжуд ҳаётий вазиятларга боғлик.

III БОБ. ТАЪЛИМНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Интерфаол методлар ва уларнинг тавсифи

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган мұхим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичидаги юксак натижаларга эришишdir. Қисқа вақт орасида муйян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шуннингдек, ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма ҳамда малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади.

Педагогик технология ўз моҳиятига кура субъектив хусусиятга эга, яъни, ҳар бир педагог таълим ва тарбия жараёнини ўз имконияти, касбий маҳоратидан келиб чиққан ҳолда ижодий ташкил этиши лозим. Қандай шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этилишидан қатъий назар педагогик технологиялар:

- педагогик фаолият (таълим-тарбия жараёнининг) самарарадорлигини ошириши;
- ўқитувчи ва ўқувчилар уннасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириши;
- ўқувчилар томонидан ўқув предметлари бўйича пухта билимларни эгалланишини таъминлаши;
- ўқувчиларда мустақил, эркин ва ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириши;
- ўқувчиларнинг ўз имкониятларини рӯёбга чиқара олишлари учун зарур шарт-шароитларни яратиши;
- педагогик жараёнда демократик ва инсонпарварлик гояларининг устуворлигига эришишни кафолатлаши зарур.

Педагогик технологиялардан мажбуран фойдаланиш мумкин эмас. Аксинча, тажрибали педагоглар томонидан асосланган ёки улар томонидан қўлланилаётган илфор технологиилардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш билан бирга, уларни ижодий ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда ўқувчиларнинг ўқув ва ижодий фаолликларини оширувчи ҳамда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи педагогик технологииларни қўллаш борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмоқда. Кўйида таълим амалиётида фойдаланилаётган интерфаол методлардан бир нечтасининг моҳияти ва улардан фойдаланиш борасида сўз юритамиз.

“Фикрий хужум” (“Мозговая атака”) методи

Мазкур метод ўқувчиларнинг машғулотлар жараёнидаги фаолликларини таъминлаш, уларни эркин фикр юритишга рафбатлантириш ҳамда бир хил фикрлаш инерциясидан озод этиш, муайян мавзу юзасидан ранг-баранг foяларни тўплаш, шунингдек, ижодий вазифаларни ҳал этиш жараёнининг дастлабки босқичида пайдо бўлган фикрларни енгишга ўргатиш учун хизмат қиласи.

“Фикрий хужум” методи А.Ф.Особорн томонидан тавсия этилган бўлиб, унинг асосий тамойили ва шарти машғулот (баҳс)нинг ҳар бир иштирокчиси томонидан ўртага ташлананаётган фикрга нисбатан танқидни мутлақо таъқиқлаш, ҳар қандай луқма ва ҳазил-мутойибаларни рафбатлантиришдан иборатдир. Бундан кўзланган мақсад ўқувчиларнинг машғулот (баҳс) жараёнидаги эркин иштирокини таъминлашдир. Таълим жараёнида ушбу методдан самарали ва муваффақиятли фойдаланиш ўқитувчининг педагогик маҳорати ва тафаккур кўламининг кенглигига боғлиқ булади.

“Фикрий хужум” методидан фойдаланиш чоғида ўқувчиларнинг сони 15 нафардан ошмаслиги мақсадга мувофиқдир. Ушбу методга асосланган машгулот бир соатга қадар ташкил этилиши мүмкін.

“Ялпи фикрий хужум” методи

Ушбу метод Ж.Дональд Филипс томонидан ишлаб чиқилған булыб, уни бир неча үн (20-60) нафар ўқувчилардан иборат синфларда құллаш мүмкін.

Метод ўқувчилар томонидан янги ғояларнинг уртага ташланиши учун шароит яратып беришга хизмат қиласы. Ҳар бири 5 ёки 6 нафар ўқувчиларни ўз ичита олған гурұхтарға 15 дақықа ичида ижобий ҳал этилиши лозим бұлған түрли хил топшириқ ёки ижодий вазифалар берилади. Топшириқ ва ижодий вазифалар белгиланған вакт ичида ижобий ҳал этилғач, бу ҳақида гурух аъзоларидан бири ахборот беради.

Гурух томонидан берилған ахборот (топшириқ ёки ижодий вазифаның ечими) ўқитувчи ва бошқа гурухлар аъзолари томонидан мұхокама қилинади ва унга баҳо берилади. Машғулот якунида ўқитувчи берилған топшириқ ёки ижодий вазифаларнинг ечимлари орасыда энг яхши ва ўзига хос деб топилған жавобларни әзілон қиласы. Машғулот жараённан гурух аъзоларининг фаолиятлари уларнинг иштироклари даражасына күра бағылаб борилади.

“Фикрларнинг шиддатлы хужуми” методи

Суз юритилаётган метод Е.А.Александров томонидан асосланған ҳамда Г.Я.Буш томонидан қайта ишланған.

Методнинг моҳияти қўйидагичадир:

жамоа орасида муайян топшириқларни бажараётган ҳар бир ўқувчининг шахсий имкониятларини рӯёбга чиқаришга кўмаклашиш; ўқувчиларда маълум жамоа (гурух) томонидан билдирилган фикрга қаршиояни илгари суринша лаёқатини юзага келтиришдан иборатдир.

Юқорида моҳияти баён этилган “Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методини ижтимоий, гуманитар ва табиий йуналишлардаги фанлар юзасидан ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида бирдек муваффақиятли кўллаш мумкин.

Ушбу методдан фойдаланишга асосланган машғулот бир неча босқичда ташкил этилади. Улар қуйидагилардир (45-шакл):

Методдан фойдаланиш босқичлари

1-босқич

Руҳий жихатдан бир-бирига яқин бўлган ўқувчиларни узида биринкирсан ҳамда сон жихатидан тенг бўлган кичик гўрухларни шакллантириш

2-босқич

2-босқич

Гуруҳдагра ҳал этиши учун топширилган вазифа ёки топшириқлар моҳиятидан келиб чиқадиган мақсадларни аниқлаш

Гуруҳлар томонидан муайян тоғларнинг ишлаб чиқилиши (топшириқларнинг ҳал этилиши)

4-босқич

Топшириқларнинг ечимларини муҳокама этиш. уларни тўғри ҳал этилганлигига кўра туркumlарга ажратиш

5-босқич

Топшириқларнинг ечимларини қайта туркумлаштириш, яъни, уларнинг тўғрилиги, ечимни топиш учун сарфланган вақт, ечимларнинг аниғи ва равшан баён этилиши каби мезонлар асосида баҳолаш

6-босқич

Дастлабки босқичларда топшириқларнинг ечимлари юзасидан билдирилган муайян танқидий мулоҳазаларни муҳокама этиши ҳамда улар борасида ягона хуносага келиш

45-шакл. «Фикрларнинг шиддатли ҳужуми» методидан фойдаланиш босқичлари

Методни құллаш жараёнида қуйидаги ҳолаттар юзага келади:

*ұқывчилар томонидан муайян назарий билимларнинг
пухта үзлаштирилишига эришиш;
вақтни иқтисод қилиш;
жар бир ұқывчини фаолликка ундаш;
уларда әркін фикрлаш лаёқатини шакллантириш.*

“6х6х6” методи

Ушбу метод ёрдамида бир вақтнинг үзіда 36 нафар ұқывчини муайян фаолиятта жалб этиш орқали маълум топшириқ ёки масалани ҳал этиш, шунингдек, гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси имкониятларини аниклаш, уларнинг қараашларини билиб олиш мумкин. “6х6х6” методи асосида ташкил этилаётган машғулотда ҳар бирида 6 нафардан иштирокчи бўлган 6 та гуруҳ үқитувчи томонидан ўртага ташланган муаммо (масала)ни муҳокама қилади. Белгиланган вақт ниҳоясига етгач үқитувчи 6 та гуруҳни қайта тузади. Қайтадан шаклланган гуруҳларнинг ҳар бирида аввалги 6 та гуруҳдан биттадан вакил бўлади. Янги шаклланган гуруҳ аъзолари ўз жамоадошларига аввалги гуруҳи томонидан муаммо (масала) ечими сифатида тақдим этилган хulosани баён этиб берадилар ва мазкур ечимларни биргаликда муҳокама қиладилар.

“6х6х6” методининг афзаллик жиҳатлари қуйидагилардир:

*гуруҳларнинг ҳар бир аъзосини фаол булишга ундейди;
улар томонидан шахсий қараашларнинг ифода
етилишини таъминлайди;
гуруҳнинг бошқа аъзоларининг фикрларини тинглай
олиш кунималарини ҳосил қилади;
олиши сурилаётган бир неча фикрни умумлаштира
олиш, шунингдек, ўз фикрини ҳимоя қилишга ўргатади*

Энг муҳими, машғулот иштирокчиларининг ҳар бири қисқа вақт (20 дақиқа) мобайнида ҳам мунозара қатнашчиси, ҳам тингловчи, ҳам маърузачи сифатида фаолият олиб боради.

Ушбу методни 5, 6, 7 ва ҳатто 8 нафар ўқувчидан иборат бўлган бир неча гуруҳларда ҳам қўллаш мумкин. Бироқ йирик гуруҳлар ўртасида “бҳбҳ” методи қўлланилганда вақтни кўпайтиришга тұғри келади. Чунки бундай машғулотларда мунозара учун ҳам, ахборот бериш учун ҳам бирмунча кўп вақт талаб этилади. Сўз юритилаётган метод қўлланилаётган машғулотларда гуруҳлар томонидан бир ёки бир неча мавзу (муаммо)ни муҳокама қилиш имконияти мавжуд.

“бҳбҳ” методидан таълим жараёнида фойдаланиш ўқитувчидан фаоллик, педагогик маҳорат, шунингдек, гуруҳларни мақсадга мувофиқ шакллантира олиш лаёқатига эга бўлишни талаб этиади. Гуруҳларнинг туғри шакллантирилмаслиги топшириқ ёки вазифаларнинг туғри ҳал этилмаслигига сабаб бўлиши мумкин. “бҳбҳ” методи ёрдамида машғулотлар қўйидаги тартибда ташкил этилади:

1. Ўқитувчи машғулот бошланишидан олдин 6 та стол атрофига 6 тадан стул қўйиб чиқади.

2. Ўқувчилар ўқитувчи томонидан 6 та гуруҳга бўлинадилар. Ўқувчиларни гуруҳларга бўлишда ўқитувчи қўйидагича йўл тутиши мумкин: 6 та столнинг ҳар бирига муайян объект (масалан, кема, тўлқин, балиқ, дельфин, кит, акула) сурати чизилган лавҳани қўйиб чиқади. Машғулот иштирокчиларига кема, тўлқин, балиқ, дельфин, кит ҳамда акула сурати тасвирланган (жами 36 та) варақчалардан бирини олиш таклиф этилади. Ҳар бир ўқувчи ўзи танлаган варақчада тасвирланган сурат билан номланувчи стол атрофига қўйилган стулдан жой эгаллайди.

3. Ўқувчилар жойлашиб олганларидан сунг ўқитувчи машғулот мавзусини эълон қиласи ҳамда гуруҳларга муайян топшириқларни беради. Маълум вақт белгиланиб,

мунозара жараёни ташкил этилади.

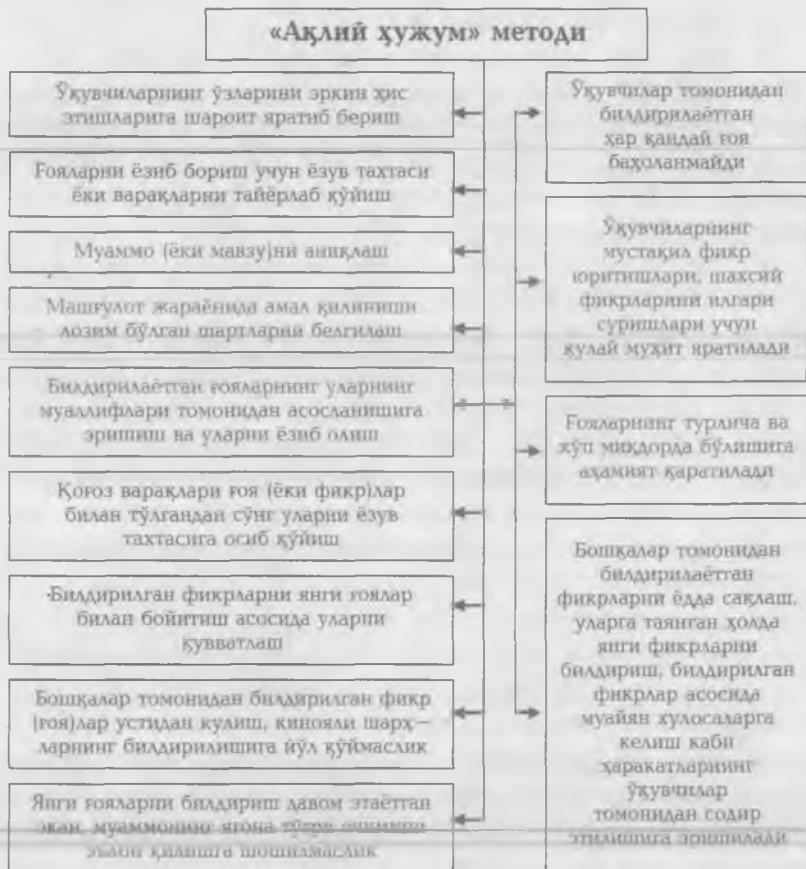
4. Ўқитувчи гуруҳларнинг фаолиятини кузатиб боради, керакли ўринларда гурӯҳ аъзоларига маслаҳатлар беради, йўл-йўриқлар кўрсатади ҳамда гуруҳлар томонидан берилган топшириқларнинг тўгри ҳал этилганлигига ишонч ҳосил қилганидан сўнг гуруҳлардан мунозараларни якунлашларини сўрайди.

5. Мунозара учун белгиланган вақт ниҳоясига етгач, ўқитувчи гуруҳларни қайтадан шакллантиради. Янгидан шаклланган ҳар бир гуруҳда аввалги б та гуруҳнинг ҳар биридан бир нафар вакил булишига алоҳида эътибор қаратилади. Ўқувчилар ўз ўринларини алмаштириб олганларидан сўнг белгиланган вақт ичida гуруҳ аъзолари аввалги гуруҳларига топширилган вазифа ва унинг ечими хусусида гуруҳдошларига сўзлаб берадилар. Шу тартибда янгидан шаклланган гурӯҳ аввалги гуруҳлар томонидан қабул қилинган хulosалар (топшириқ ечимлари)ни муҳокама қиласидилар ва якуний хulosага келадилар.

“Ақлий ҳужум” методи

Мазкур метод муайян мавзу юзасидан берилган муаммоларни ҳал этишда кенг қўлланиладиган метод саналиб, у машғулот иштирокчиларини муаммо хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш ҳамда ўз тасаввурлари ва ғояларидан ижобий фойдаланиш борасида маълум қўнимма ҳамда малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. Бу метод ёрдамида ташкил этилган машғулотлар жараёнида ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча оригинал ечимларни топиш имконияти туғилади. “Ақлий ҳужум” методи танлаб олинган мавзулар доирасида маълум қадриятларни аниқлаш ва уларга муқобил бўлган ғояларни танлаш учун шароит яратади.

Методдан самарали фойдаланиш мақсадида қўйидаги қоидаларга амал қилиш лозим (46-шакл):

46-шакл. «Ақлий ҳужум» методининг асосий қоидалари

Дарс жараёнида “Ақлий ҳужум” методидан фойдаланиша қуйидаги қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

1. Ўқувчиларни муаммо доирасида кенг фикр юритишига ундаш, уларнинг мантиқий фикрларни билдиришларига эришиш.

2. Ҳар бир ўқувчи томонидан билдирилаётган фикрлар рағбатлантирилиб борилади. Билдирилган фикрлар орасидан энг мақбуллари танлаб олинади. Фикрларнинг рағ-

батлантирилиши навбатдаги-янги фикрларнинг туғилишига олиб келади.

3. Ҳар бир ўқувчи ўзининг шахсий фикрларига асослашиши ва уларни ўзгартириши мумкин. Аввал билдирилган фикрларни умумлаштириш, туркумлаштириш ёки уларни ўзгартириш илмий асосланган фикрларнинг шаклланишига замин ҳозирлайди.

4. Машғулот жараёнида ўқувчилар фаолиятини стандарт талаблар асосида назорат қилиш, улар томонидан билдирилаётган фикрларни баҳолашга йўл қўйилмайди. Уларнинг фикрлари баҳоланиб борилса, ўқувчилар дик-қатларини шахсий фикрларини ҳимоя қилишга қарата-дилар, **оқибатда янги фикрлар ияғари сурнамайди**. Методни қўллашдан кўзланган асосий мақсад ўқувчиларни муаммо бўйича кенг фикр юритишга ундаш эканлигини ёдда тутган ҳолда уларнинг фаолиятини баҳолаб боришдан воз кечиш мақсадга мувофиқдир.

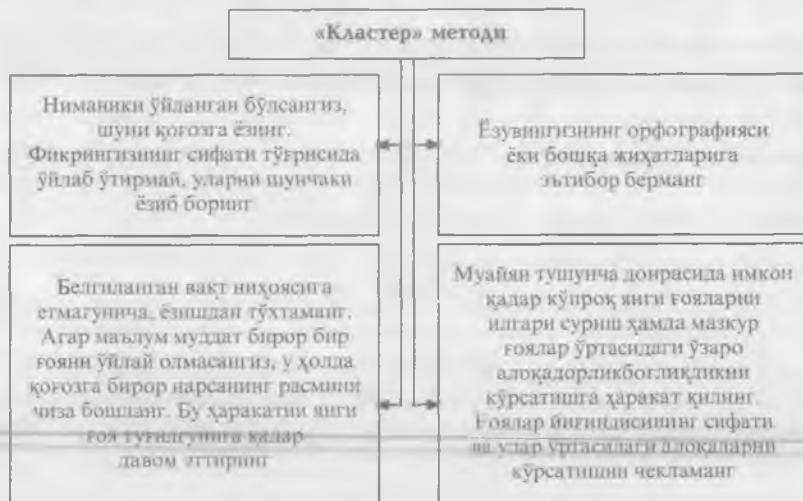
“Кластер” методи

Кластер (гунча, боғлам) методи педагогик, дидактик стратегиянинг муайян шакли бўлиб, у ўқувчиларга ихтиёрий муаммо (мавзу)лар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва шахсий фикрларни бемалол баён этиш учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил foялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини бе-рувчи тузилмани аниқлашни талаб этади. “Кластер” методи аниқ обьектга йуналтирилмаган фикрлаш шакли саналади. Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу метод муайян мавзунинг ўқувчилар томонидан чукур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қиласи.

Стил ва Стил гоясига мувофиқ ишлаб чиқилган “Кла-

стер” методи пухта ўйланган стратегия бўлиб, ундан ўқувчилар билан якка тартибда ёки гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Метод гуруҳ асосида ташкил этилаётган машғулотларда ўқувчилар томонидан билдирилаётган фояларнинг мажмуми тарзида намоён бўлади. Бу эса илгари сурилган фояларни умумлаштириш ва улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

“Кластер” методидан фойдаланишда қуйидаги шартларга риоя қилиш талаб этилади (47 –шакл):

47-шакл. «Кластер» методининг қоидалари

“Қарорлар шажараси” (“Қарорлар қабул қилиш технологияси”) методи

“Қарорлар шажараси” методи муайян фан асослари борасидаги бир қадар мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳдил этиш асосида улар юзасидан муайян хulosаларга келиш, бир муаммо хусусида билдирилаётган бир неча хulosалар ора-

сидан энг мақбул ҳамда тұғрисини топишига йұналтирилген техник ёндашувдир. Ушбу метод, шунингдек, аввалинг вазиятларда қабул қилинган қарор (хулоса)лар мөхиятими яна бир бора таҳлил этиш ва уни мукаммал тушунишга хизмат қиласы.

Гурұх ёки синф үқұвчилари иштирокида құлланиладиган “Қарорлар шажараси” бир неча үн нафар үқұвчиларниң билимлари даражасини аниқлаш, уларниң фикрларини жамлаш ва баҳолаш имконини беради. Таълим жараёнида мазкур методнинг құлланилиши муайян мұаммо юзасидан оқылона қарор қабул қилиш (хулоса келиш)да үқұвчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариант, уларниң мақбул ҳамда номақбул жиҳатларини мұфассал таҳлил этиш имкониятини яратади. Машғулот жараёнида үқұвчилар қуйидаги чизма асосида тузилған жадвални тұлдирадилар (ёки ушбу тартибдаги фаолиятни олиб бориша әзіз тақтасидан фойдаланадилар):

“Қарорлар шажараси” методи қуйидаги шарттар асосида құлланилады:

1. Үқитувчи машғулот бошланишидан олдин мунозара, таҳлил учун мавзуга оид бирор мұаммони белгилайди. Гурұхлар томонидан қабул қилинган хулоса (қарор)-ларни ёзиш учун плакатларни тайёрлайды.

2. Ўқитувчи ўқувчиларни 4 ёки 6 нафар кишилардан иборат гуруҳларга ажратади. Муаммонинг ҳал этилиши, у борада энг мақбул қарорнинг қабул қилиниши учун муайян вақт белгиланади.

3. Қарорни қабул қилиш жараёнида гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси томонидан билдирилаётган варианtlарнинг мақбуллик ҳамда номақбуллик даражалари батафсил муҳокама қилинади. Ҳар бир варианtnинг афзаллик ва но-афзаллик жиҳатлари ёзиб борилади. Билдирилган варианtlар асосида муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилувчи усул хусусида гуруҳ аъзолари бир тухтамга келиб оладилар.

4. Мунозара учун ажратилган вақт ниҳоясига етгач, ҳар бир гуруҳ аъзолари ўз гуруҳи қарори борасида ахборот берадилар. Зарур ҳолларда ўқитувчи раҳбарлигига барча ўқувчилар билдирилган хулоса (қарор)ларни бир-бири билан қиёслайдилар.

Муаммо юзасидан билдирилган қарорлар борасида саволлар туғилгудек бўлса, уларга жавоблар қайтарилиб борилади, ноаниқликларга аниқлик киритилади. Агарда барча гуруҳлар томонидан муаммо юзасидан бир хил қарорга келинган бўлса, ўқитувчи бунинг сабабини изоҳлайди.

“Қарорлар шажараси” методининг ўзига хос жиҳати шундан иборатки, бу метод бевосита маълум лойиҳа асосида қўлланилади. Мазкур лойиҳа қўйидаги кўринишга эга:

«ҚАРОРЛАР ШАЖАРАСИ» методи УМУМИЙ МУАММО					
1-қарор варианти		2-қарор варианти		3-қарор варианти	
Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги
ҚАРОР:					

“Тажриба воситасида үқитиш цикли” (Д. Колб ғояси)

Мазкур метод қуидаги тұрт омил асосынан қорылады (48-шакл):

48-шакл. «Тажриба воситасида үқитиш цикли» методининг асосий омиллари

Юқорида қайд әтилған омилларнинг ҳар бири муайян шиор (ғоя)га асосланады. Чунончы:

- 1) үқувчилар учун машқ (топшириқ)лар мазмунини танқидий үрганиш ва улар устида фикр юритиш имконини берувчи шароитни ярат (рефлектив кузатиш);
- 2) үқувчиларға зарур назарий билимларни бер;
- 3) муаммо юзасидан билдирилған фикрларни умумлаштириш ва хulosala什 учун шароит ярат (абстракт хulosala什 (концептуаллаш));
- 4) үқувчиларға мұкаммал шаклланған, айни вақтда яна бир бор текшириб чиқилиши лозим болған машқ (топшириқ)ларни ишлаб чиқиш имконини бер (фаол тажриба олиб боришта тайёрланиш);
- 5) якуний хulosani шахсий тажрибадан utkaz вa фолиятда undan fойдалан (аник тажриба utkaziш).

“Қора қути” методи

Таълим жараёнида мазкур методни қўллашдан мақсад - ўқувчилар томонидан мавзуни пухта ўзлаштиришга эриши билан бирга уларни фаолликка ундаш, уларда ҳамкорликда ишлаш, маълум вазиятларни бошқариш ҳамда мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Методдан фойдаланишда қуйидаги ҳаракатлар ташкил этилади:

ўқувчилар жуфтликка биритириладилар;
жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи асосий
тушунчалар (таянч сўзлар, саналар, рақамлар, белгилар ва
х.о.)ни карточкаларга қайд этиш вазифаси юкландади;
ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда гуруҳлар
томонидан топшириқнинг бажарилишини текширадилар;
топшириқни тўғри бажарган гуруҳнинг бир аъзоси
ўқитувчи ролини бажаради ва топшириқнинг ечимини
ёзув тахтасига ёзади;
синф ўқувчилари ёзув тахтасида қайд этилган фикрни
шарҳлайдилар (таянч сўзлар, саналар, рақамлар, белгилар
кандай маънони англатишини айтадилар);
тўғри жавоб берган ўқувчи ўқитувчи ролини бажариб,
жуфтликларга мавзу моҳиятини ёритувчи схема, жадвал ёки
тасвир яратишни тоширади ва ўқитувчи ёрдамида
топшириқнинг бажарилишини текширади.

“Бешинчиси (олтинчиси, етгинчиси, ...) ортиқча” методи

Ўқувчиларнинг мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларига эга бўлишларида ушбу метод алоҳида аҳамиятга эга. Уни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

урганилаётган мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар тизимини шакллантириш; ҳосил бўлган тизимдан мавзуга тааллуқли бўлган тўртта (бешта, олтига, ...) ва тааллуқли бўлмаган битта тушунчанинг ўрин олишига эришиш; ўқувчиларга мавзуга тааллуқли бўлмаган тушунчани аниқлаш ва уни тизимдан чиқариш вазифасини топшириш; ўқувчиларни ўз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ундаш (мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида ўқувчилардан тизимда сақланиб қолган тушунчаларга ҳам изоҳ бериб ўтишлари ҳамда улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асослашларини талаб этиш лозим).

Мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасиде и мантиқий боғлиқликни курсата ва асослай олиш ўқувчиларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларини асослай олиш, шунингдек, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини ўзаро таққослаш кўникмаларини ҳам шакллантиради.

“3/3” (“4/4”, “5/5”, ...) методи

Мазкур метод ҳам юқорида қайд этилган методларнинг муқобили ҳисобланиб, ўқувчилардан ўрганилаётган мавзу (ёки бўлим, боб) юзасидан таҳлилий мулоҳаза юритиш, шунингдек, энг муҳим таянч тушунчаларни ифодалай олишни талаб этади. Унга кўра ўқитувчи мавзу (бўлим, боб) юзасидан учта (тўртта, бешта ва ҳоказо) тўғри ва унга тенг нисбатда (учта, тўртта, бешта) бўлган ва ноўрин қўлланилган тушунчалар (қўзлар, белгилар, тасвиirlар ва бошқалар)дан иборат тизимни шакллантиради. Ўқувчилар ушбу тизимдан мавзу (бўлим, боб)га та-

аллуқли бўлмаган тушунчаларни ажратадилар ва ҳаракатларининг моҳиятини изоҳлайдилар.

Методни қўллашда қўйидаги ҳаракатлар ташкил этилади:

ўқитувчи ўзаро тенг нисбатда мавзу (булим, боб)га оид ва оид бўлмаган асосий тушунчалар тизими яратади;
ўқувчилар мавзу (булим, боб)га оид ва оид бўлмаган асосий тушунчаларни аниқлайдилар ва даҳлдор бўлмаган асосий тушунчаларни тизимдан чиқарадилар;
ўқувчилар ўз ҳаракатларининг моҳиятини изоҳлайдилар.

Методдан индивидуал, гуруҳли ва оммавий шаклда ўқувчилар томонидан мавзунинг пухта ўзлаштирилишини таъминлаш ҳамда уларнинг билимларини аниқлаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

“Расмларни тўғри жойлаштир” методи

Кичик гуруҳларда ишлашда ушбу методдан фойдаланиш ҳам ижобий натижаларни кафолатлайди. Методни қўллашда қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

ўқитувчи томонидан ўрганилаётган мавзунинг моҳиятини мантиқий кетма-кетликда ёритишга хизмат қилувчи тушунчаларни ифода этган маҳсус карточкалар мажмуи тайёрланади (ҳар бир карточканинг орқа томонига мавзу моҳиятини ёритувчи «ядро» тушунчанинг биттадан ҳарфи жойлаштирилади ва маҳсус қоплама билан беркитилади);
ҳар бир гуруҳга маҳсус карточкаларнинг алоҳида мажмуси топширилади ва карточкаларни улардаги тушунчаларга асосан мантиқий кетма-кетликда жойлаштириш вазифаси юкланади;
гуруҳлар томонидан топшириқ бажарилиб бўлингач, карточкаларнинг орқа томони ўгирилади ва маҳсус қоплама очилиб, топшириқнинг қай даражада тўғри бажарилганлиги аниқланади.

Агар топшириқ гуруұлар томонидан тұғри бажарылған бұлса, якунай жараёнда карточкалар орқа томонга үтирилганды мавзунинг мөхиятини ёритувчи “ядро” тушунча ҳосил бўлади.

Методдан фойдаланишнинг афзаллиги шундаки, бу жараёнда үқувчиларда мавзуни муайян қисмларга бўлиб үрганиш ва қисмлар ўртасидаги мантиқий боғлиқлик ҳамда алоқадорликни анализ ва синтез асосида аниқлаш кўникмалари ҳосил қилинади.

“Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш” методи

Үқувчилар билан оммавий ва гуруұ шаклида ишлашда ушбу методни қўллаш ниҳоятда қулай. Методдан машгу́лолтар сўнгиди мавзуни мустаҳкамлашга оид тезкор са-вол-жавобни ташкил этишда фойдаланиш мумкин. Метод қўйидаги ҳаракатларни ташкил этиш асосида қўлла-нилади:

ўқитувчи томонидан үрганилаётган мавзунинг мөхиятини мантиқий кетма-кетлиқда ёритишга хизмат қилувчи тушунчаларни ифода этган маҳсус карточкалар мажмую тайёрланади (ҳар бир карточканинг орқа томонига мавзу мөхиятини ёритувчи «ядро» тушунчанинг биттадан ҳарфи жойлаштирилади ва маҳсус қоплама билан беркитилади); ҳар бир гуруұга маҳсус карточкаларнинг алоҳида мажмуси топширилади ва карточкаларни улардаги тушунчаларга асосан мантиқий кетма-кетлиқда жойлаштириш вазифаси юкланди; гуруұлар томонидан топшириқ бажарылаб бўлингач, карточкаларнинг орқа томони үтирилади ва маҳсус қоплама очилиб, топшириқнинг қай даражада тұғри бажарылганлиги аниқланади.

Умумий ўрта таълим мактабларининг VIII синфида “Иқтисодий билим асослари” фани бўйича ташкил этилган машғулот жараёнида “Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш” методини қўллашда ўқувчиларга кўйидаги саволларни бериш мумкин:

1. Инсон эҳтиёжларини қондириш учун унга турли хил неъматлар (ресурслар) зарур бўладими?
2. Ҳаво, сув, қуёш нури ва иссиқлиги, шунингдек, фойдали қазилмаларни инсон кучи билан ҳосил қилиш мумкинми?
3. Инсон меҳнати, у томонидан ташкил этилаётган иқтисодий фаолиятнинг маҳсули маҳсулот деб аталадими?
4. Маҳсулотлар фақатгина моддий неъматлардангина иборатми?
5. Хизмат қўрсатишнинг муайян куриниши маҳсулот була оладими?
6. Моддий неъмат яратмайдиган, бироқ натижаси инсонлар эҳтиёжини қондиришга қаратилган иқтисодий фаолият хизматлар деб аталадими?
7. Маҳсулот ишлаб чиқариш учун иқтисодий ресурслар (хом-ашё, инсоннинг жисмоний ва ақлий кучи, турли механизм, машина ва асбоб—ускуналар, ишлаб чиқариш корхоналари)нинг булиши шартми?
8. Иқтисодий ресурслар миқдорининг “чекланган деб ҳисобланиши” тўғрими?
9. Жамиятда иқтисодий чекланганлик муаммоси мавжудми?
10. Иқтисодий чекланганлик муаммосининг иқтисодиётнинг асосий (бош, етакчи) муаммоси деб ҳисобланиши тўғрими?

“Видеотопишмоқ” методи

Сўнгги йилларда педагогик фаолиятда турли ахборот

воситалар (компьютер, телевидение, радио, нусха күчирувчи қурилма, слайд, видео ва аудио магнитофонлар) ёрдамида таълим жараёни ташкил этилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқитувчилар олдида таълим жараёнида турли ахборот воситаларидан ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш вазифаси турибди. Видеотопишмоқ методидан фойдаланишда қуидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

ўқувчилар эътиборига ўрганилаётган мавзу моҳиятини тасвирий ёритишига ёрдам берувчи изоҳларсиз бир нечта видеолавҳа намойиши этилади;

ўқувчилар ҳар бир лавҳада қандай жараён акс этирилганигини изоҳлайтипар;

жараёнларнинг моҳиятини дафтарларига қайд этадилар;

ўқитувчи томонидан берилган саволларга жавоб қайтарадилар.

“Юмалоқланган қор ўйини” методи

Ушбу метод ҳам мавзуни муайян қисмларга бўлган ҳолда ўзлаштириш имконини беради ҳамда ўқувчиларда гуруҳ ва жуфтликда ишлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиласи. Методни қўллаш жараёнида қуидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

тасвирили карточкалар тайёрланади;

уларнинг орқа томонига мавзуни ўзлаштиришига оид ўн-беш вариантдан иборат топшириқлар ёзилади;

синф ўқувчилари икки ёки уч гуруҳга бўлинадилар (гуруҳларни ҳосил қилишда тасвирили карточкалардан фойдаланилади);

ҳар бир гуруҳ аъзолари бир нечта жуфтликларга биринкириладилар;

ҳар бир жуфтлик бир вариантдаги топшириқни бажаради;

жараён якунида умумий хуносалар чиқарилади.

“Юмалоқланган қор ўйини” методидан муайян бўлим ёки боблар бўйича ўзлаштирилган назарий ва амалий билимларни мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш ниҳоятда қулай.

“Заковатли зукко” методи

Мавжуд билимларни пухта ўзлаштиришда ўқувчиларнинг фикрлаш, тафаккур юритиш лаёқатларига эгаликлари муҳим аҳамиятга эга. “Заковатли зукко” методи ўқувчиларда тезкор фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, уларнинг тафаккур тезликларини аниқлашга ёрдам беради. Метод ўз хоҳишларига кўра шахсий имкониятларини синаб кўриш истагида бўлган ўқувчилар учун қулай имкониятни яратади. Улар ўқитувчи томонидан берилган саволларга қисқа муддатларда тўғри ва аниқ жавоб қайтара олишлари зарур. Саволларнинг мураккаблик даражасига кўра ҳар бир саволга қайтарилган тўғри жавоб учун баллар белгиланади. Якуний балларнинг ўртача арифметик қийматини топиш асосида ўқувчиларнинг тафаккур тезлиги аниқланади.

Балларнинг белгиланиши ўқувчиларнинг шахсий имкониятлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга булишларини таъминлайди.

Метод ўқувчилар билан якка тартибда, гуруҳли ва оммавий ишлашда бирдек қўлланилиши мумкин.

“Қарама-қарши муносабат” методи

Метод ўз моҳиятига кўра ўзлаштирилган билимларни таҳдил ва синтез қилиш асосида асосий ҳамда иккинчи даражали маълумотлар сифатида гуруҳларга ажратиш имконини беради. Методни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

мавзунинг умумий мазмунин ёдга олиниб, унинг аҳамиятини ёритувчи таянч тушунчалар аниқланади;
 улар муайян кетма-кетликда қайд этилади;
 тушунчалар шахсий ёндашув асосида муҳим ва қадар муҳим бўлмаган тушунчалар тарзида гуруҳланади;
 жадвал яратилиб, унинг 1-устунинга муҳим бўлган,
 2-устунинга муҳим бўлмаган тушунчалар ёзилади;
 кичик гуруҳлар асосида шахсий ёндашувлар муҳокама қилинади;
 жамоанинг умумий фикрига кўра якуний хулосани ифода этиувчи жадвал яратилади.

Уқувчилар фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш учун уларнинг эътиборларига қўйидаги жадвалларни тақдим этиш мақсадга мувофиқдир:

1. Якка тартибда ишлаш жараёнида фойдаланиш учун:

Мавзунинг аҳамияти			
№	Муҳим тушунчалар	№	Муҳим бўлмаган тушунчалар
1.		1.	
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
5.		5.	

2. Жамоа асосида ишлаш жараёни учун:

Мавзунинг аҳамияти		
№	Жамиятнинг ижтимоий (иқтисодий, маданий) ҳаётидаги роли (ўрни)	Шахс ҳаётидаги роли (ўрни)
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

“Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим” методи

Ушбу метод ўқувчиларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Методни қўллаш жараёнида ўқувчилар билан гуруҳди ёки оммавий ишлаш мумкин. Гуруҳ шаклида ишлашда машғулот якунида ҳар бир гуруҳ томонидан бажарилган фаолият таҳлил этилади. Гуруҳларнинг фаолиятлари қўйидағи кўринишда ташкил этилиши мумкин:

1) ҳар бир гуруҳ умумий схема асосида ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради ва машғулот якунида гуруҳларнинг муносабатлари лойиҳа бандлари бўйича умумлаштирилади;

2) гуруҳлар умумий схеманинг алоҳида бандлари бўйича ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради.

Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қўйидаги схема асосида ташкил этилади:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

Методдан фойдаланиш уч босқич асосида амалга оширилади, яъни:

1. Ўқувчиларнинг ўрганилиши режалаштирилаётган мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражалари аниқланади.

2. Ўқувчиларнинг мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади.

3. Ўқувчилар мавзуга оид маълумотлар билан батафсил таништириладилар.

Босқичлар бўйича амалга оширилган ҳаракатларнинг тулиқ тафсилоти қўйидагича:

синф ўқувчилари гуруҳларга бириктириладилар;
ўқувчиларнинг янги мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражаси
урганилади;

ўқувчилар томонидан қайд этилган тушунчалар лойиҳанинг
1-бандига ёзин борилади;

ўқувчиларнинг янги мавзу бўйича мавжуд билимларини
бойитишига бўлган эҳтиёжлари урганилади;

ўқувчиларнинг эҳтиёжлари сифатида баён этилган тушунчалар
ложиҳанинг 2-бандига ёзуб қўйилади;

ўқитувчи янги мавзуга оид умумий маълумотлар билан
ўқувчиларни хабардор қиласди;

ўқувчилар ўзлаштирган янги тушунчалар аниқланади;
баён этилган янги тушунчалар лойиҳанинг 3-бандига ёзуб
қўйилади;

машғулот якунида ягона лойиҳа яратилади.

“Зиг-заг” стратегияси (методи)

Метод ўқувчилар билан гуруҳ асосида ишлаш, мавзуни тезкор ва пухта ўзлаштиришга хизмат қиласди. Методнинг афзаллиги қўйидаги жиҳатлар билан белгиланади:

- 1) ўқувчиларда жамоа (ёки гуруҳ) бўлиб ишлаш кўнинмаси шаклланади;
- 2) мавзуни ўзлаштиришга сарфланадиган вақт тежалади.

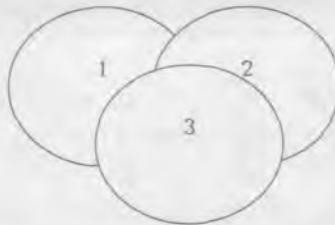
“Зиг-заг” стратегиясини қўллаш жараёнида қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

синф ўкувчилари бир неча (5-7 та) гуруҳга бўлинади:
 янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн ҳам тегишли равища
 5-7 та қисмга ажратилади;
 ҳар бир гуруҳга мавзунинг муайян қисми (1-матн, 2-матн, ... ва
 ҳоказолар) берилади ва уни ўрганиш вазифаси топширилади;
 белтиланган вақт мобайнида гуруҳлар матн устида ишлайдилар;
 вақтни тежаш мақсадида гуруҳ аъзолари орасидан лидерлар
 танланади ва улар ўрганилган матнга оид асосий маълумотларни
 гуруҳдошларига сўзлаб берадилар;
 лидерларнинг фикри гуруҳ аъзолари томонидан
 тўлдирилиши мумкин;
 барча гуруҳлар ўзларига берилган матнни пухта
 ўзлаштирганларидан сўнг матнлар гуруҳлараро алмаштирилади;
 бу босқичда ҳам юқоридаги фаолият тақрорланади;
 шу тахлитда мавзу моҳиятини ёритувчи яхлит матн ўкувчилар
 томонидан ўзлаштирилади.

“Вен диаграммаси” стратегияси (методи)

Ушбу стратегия ўкувчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўнилмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. Стратегия кичик гуруҳларни шакллантириш асосида схема бўйича амалга оширилади.

Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

Стратегия ўкувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билимлар, маълумотлар ёки далилларни

қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ушбу стратегиядан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

Стратегияни қўллаш босқичлари кўйидагилардан иборат:

синф ўқувчилари тўрт гуруҳга булинади;
 ёзув тахтасига топшириқни бажариш моҳиятини акс эттирувчи схема чизилади;
 ҳар бир гуруҳга ўзлаштирилаётган мавзу (бўлим, боб) юзасидан алоҳида топшириқлар берилади;
 топшириқлар бажарилгач, гуруҳ аъзолари орасидан лидерлар танланади;
 лидерлар гуруҳ аъзолари томонидан билдирилган фикрларни умумлаштириб, ёзув тахтасида акс этган диаграммани түлдирадилар.

“Вен диаграммаси” стратегиясини қўллаш жараёнида гуруҳлар томонидан ташкил этилувчи фаолият моҳияти қўйидагичадир (фаолият моҳияти умумий ўрта таълим мактабларининг VII синфида ўқитиладиган “География” фани бўйича “Ўзбекистон табиатининг умумий тавсифи” бўлими юзасидан билимларни ўрганиш асосида очиб берилади):

Гуруҳлар	Диаграмма-нинг тартиб рақами	Топшириқлар мазмуни
1- гуруҳ	1-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги текисликлар
	2-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги тоғлар
	3-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги тоғ оралиқ ботиқлар
2- гуруҳ	1-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги нефт ва газ конлари
	2-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги кўмир конлари
	3-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги мис ва олтин конлари
3- гуруҳ	1-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги дарёлар
	2-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги кўллар
	3-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги сув омборлари
4- гуруҳ	1-диаграмма	Ўзбекистон ҳудудидаги чўллар
	2-диаграмма	Чўл ўсимликлари
	3-диаграмма	Чўл ҳайвонлари

“Инсерт” стратегияси

Стратегия ўзлаштирилиши күзда тутилган янги мавзу буйича үқувчиларнинг муайян тушунчаларга эгаликлигини аниқлаш ва уларда матнга нисбатан таҳдилий ёндашиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиласиди. Стратегияни қўллаш жараёнида қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

кичик гуруҳлар шакллантирилиб, улар номланади;
ҳар бир гуруҳдан ўзлаштирилиши режалаштирилаётган мавзуга оид иккита фикр билдириш суралади:
үқувчилар навбатма-навбат мулоҳазаларни баён этадилар;
баён этилган фикрлар ёзув тахтасига ёзib борилади;
сунгра ўқитувчи янги мавзу моҳиятини ёритувчи матнни гуруҳларга тарқатади;
гуруҳлар матн билан танишиб чиқиб, матн ва ўзлари билдирган фикрларнинг бир-бирига қайдаражада мувофиқ келганligини аниқлайдилар (ўхшашлик ва фарқлар маҳсус белгилар ёрдамида қайд этилади);
гуруҳ аъзолари шахсий қараштарини ифода этадилар ва маҳсус белгилар сони умумлаштирилади;
гуруҳ аъзолари орасидан лидерлар белгиланади;
лидерлар синф жамоасини гуруҳ натижалари билан таништирадилар;
гуруҳларнинг ёндашувлари умумлаштирилиб, якуний хулоса чиқарилади.

Стратегияни қўллашда үқувчилар қўйидаги схемалар буйича фаолиятни ташкил этадилар:

1. Гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар билан матн қиёсий таққосланганда:

Махсус белгилар	Махсус белгиларнинг маъноси
Z	Матнда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топган бўлса
S	Матнда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топмаган бўлса
?	Матн билан танишиш жараёнида саволлар туғилса (тушунмовчиликлар юзага келса)

2. Лидерларнинг ҳисоботидан сўнг гуруҳларнинг натижаларини ўрганиш чоғида:

Махсус белгилар-нинг тартиб рақамллари	Гуруҳларнинг номлари			
	Коперник	Галилей	Гиппократ	Ибн Сино
1.				
2.				
3.				

Стратегия ўқувчиларда мантиқий фикрлаш, шахсий хатолар устида ишлаш кўнималарини шакллантиришга ёрдам беради.

Ролли ҳамда ишбоп ўйинлар

Айни вақтда таълимни ташкил этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлардан самарали фойдаланишга эътибор берилмоқда. Ўйин чоғида маҳсулдор эмас, балки жараёни фаолият ташкил этилганлиги боис ўқувчилар тасвирий вазиятларни яратиш асосида ўзларининг атроф-муҳитга бўлган муносабатларини табиий намоён эта оладилар. Ўйинли фаол фаолият эса уларнинг ижодий имкониятларини ошириб, тафаккурини ривожлантиришга ёрдам беради. Ўқувчиларнинг назарий билимларни амалий кўнимка ва малакаларга айлантириш, уларда таълимий фаолликни юзага келтириш, уларни ижтимоий муносабатлар жараёнига кенг жалб этишда ролли ҳамда ишбоп ўйинлар ўзига хос ўрин тутади.

Ўйин технологиялари таълим самарадорлигини таъминлаш, ўқувчиларда фаолликни юзага келтириш, билим,

кўникма, малакаларни шакллантириш, вақтни қисқартириш, таълимни жадаллаширишга ёрдам беради.

Ўйин жараёнида намоён бўлувчи психологияк хусусиятлар ҳар ўқувчига шахсий имкониятларини намойиш эта олиш имконини беради, уларнинг ижтимоий ҳаётда эгаллаган ўрнини барқарорлаширади, уларда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ҳосил қиласди.

Ўйин технологиялари назарий билимларни мустаҳкамлаб, амалий кўникмаларнинг малакаларга айланишини таъминлаб қолмай. ўқувчиларда муайян ахлоқий, иродавий сифатларни ҳам тарбиялайди.

Педагог ва психолог олимлар - Д.Н.Узнадзе, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, С.А.Шмаков, Г.К.Селевко, П.Я.Гальперин, И.Оллоёрв, А.А.Вербицкий ва бошқалар ўйинга асосланувчи фаолиятнинг моҳияти, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, имкониятлари борасида тадқиқот ишларини олиб борганлар. Айни вақтда биз бу борада зарур назарий ва амалий маълумотларга эгамиз.

Ўйинларни ташкил этиш мақсадлари қуйидагилардир:

таълимий (дидактик) мақсад,
тарбиявий мақсад;
фаолиятни ривожлантиришга йўналтирувчи мақсад;
ижтимоий мақсад.

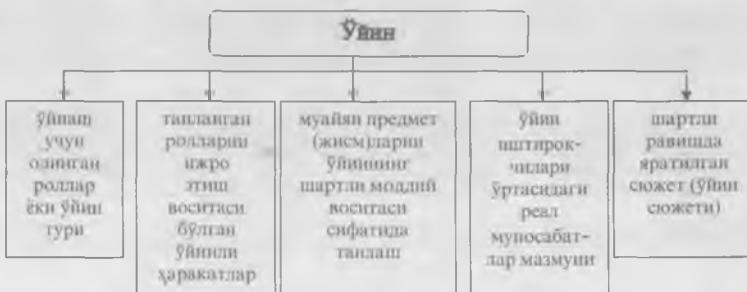
С.Каллаган¹ нинг таъкидлашича, ролли ўйинларнинг муваффақиятли ташкил этилиши учун бир қатор шартларга амал қилиш зарур. Улар қуйидагилардир:

1 Одарённые дети. – Москва: Прогресс, 1991. – 357 с.

жамоа аъзолари ўртасида самимий мухитни қарор топтириш;

ўйин жараёнида қатъий талаблар қўйилишини инкор этиш; ўқитувчи ва ўқувчиларнинг эркин, бемалол, ўзига ишонган ҳолда, хотиржам ҳаракат қилишларига эришиш; синфда қулай шароитнинг мавжуд бўлиши (шовқин даражасини назорат қилиш, ўқувчиларни чалғитувчи ҳаракатларни содир этмаслик); синфда тартиб ва тинчликни сақлаш мақсадида ўқувчиларнинг ўйин фаоллигига таъсир қилмаслик.

Г.К.Селевконинг фикрича, ўйин психопедагогик жарайён саналиб, у қуйидати тузилмага эта бўлади (49-шакл).

49-шакл. Дидактик ўйинларнинг умумий тавсифи

Куйида “Давлат ва **хукуқ** асослари” фанинг ўқитиши жараёнида фойдаланиш мумкин бўлган ўйинлардан бир нечтасининг умумий лойиҳасини келтирамиз.

“Мактаб ўртоқлик суди”

Суднинг асосий вазифаси – мактаб Устави ҳамда ички тартиб-қоидалари, умумжамият ахлоқ ва ҳукуқий меъёрлари талабларини бузган, уларга амал қилишдан бош торган, педагогик назоратдан четда қолган ўқувчилар хат-

ти-ҳаракатларини таҳлил этиш, уларнинг сабабларини ўрганиш, хулосалар ва бундай хатти-ҳаракатларнинг ба-рҳам топишига кўмак берувчи чора-тадбирларни ишлаб чиқишидан иборат.

“Мактаб ўртоқлик суди” фаолиятини узлуксиз олиб бориш мақсадида

оммавий-ахборот воситалари, хусусан, вақтли матбуот нашрлари саҳифаларида бериладиган, вояга етмаган ёшлар ва уларнинг фаолиятлари масаласига тааллуқли бўлган материалларни ўрганиб, уларнинг мазмунини ролли жараённи ҳосил этиш орқали ўқувчиларга намойиш қилиш усулидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Бунинг учун машгулот мавзуи ва мазмунидан четга чиқмаган ҳолда суд жараёни сценарийси ишлаб чиқилади ва ижро этилади. Ҳаётий воқелик тасвир этилган ушбу жараённинг бориши, якунлари хусусидаги хабар “Қонун ва ёшлар” номли маҳсус деворий газета саҳифаларида ёритиб бориш үйин самарасини тұлақонли тасаввур этиш имконини беради.

Суд жараёнининг ташкил этилишида

уқувчилардан иборат суд раиси, судья ва халқ маслаҳатчилари, адвокат ҳамда давлат қораловчиси (прокурор)нинг роли ва уларнинг мұваффақиятли бажарилиши мұхим аҳамияттаға эгадир.

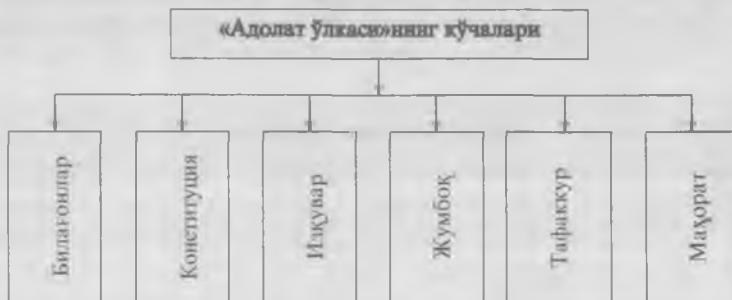
Ролларни бажариш вақтида үйин иштирокчиларининг юридик нутқ ҳамда маданият қоидаларига амал қилишлари ўқитувчи томонидан назорат қилиб борилади, бу ҳолат ўқувчиларда юридик сўз ва ибораларни тұғри құллаш, фикрни тингловчиларга аниқ етказиб бериш, нотикдик маҳоратини шакллантириш имконини берди. Суд ишида ота-

оналар, маҳалла фаоллари, фахрий ёки турдош синфлар, шунингдек, бошқа босқич синфларининг ўқувчилари ҳам кузатувчи сифатида иштирок этишлари мумкин.

“Адолат үлкасига саёҳат”

Ролли йийинлардан яна бири - “Адолат үлкасига саёҳат” деб номланган. Йийиннинг мақсади - ўқувчилар хуқуқий билимларини чуқурлаштириш, уларда хуқуқий идрок ва зеҳнни шакллантириш. Мазкур йийин беллашув тарзida ҳам уюштирилиши мумкин. Унда икки ёки тўртта гурӯҳ иштирок этиб, бир қатор шартларни бажарадилар.

“Адолат үлкаси”да қўйидаги кўчалар мавжуддир (50-шакл):

50-шакл. «Адолат үлкаси»нинг шартли номлар билан номланувчи кўчалари

Йийинни ташкил этиш жараёнида гурӯҳлар мазкур кўчаларда бўлган вақтларида улар номи билан боғлиқ шартларни бажаришлари лозим. Қўйида “Адолат үлкаси”нинг шартли номлар билан номланувчи “кўчалари” ҳамда ушбу кўчалар моҳияти хусусидаги фикрларни ифода этамиз.

Билагонлар кўчаси

Бу ерда ҳар гурӯҳ портретларда тасвирланган ёки ўзлари танлаб олган варақаларда номлари ёзилган давлат, сиёсат

ва ҳукуқ арбобларининг ҳаёти, фаолияти тұғрисида ҳикоя қилиб беришлари керак бўлади. Ўйинда

Аристотел, Платон, Абу Наср Форобий, Бурҳониддин Марғиноний, Амир Темур, Мирзо Улубек, Жалолиддин Давоний, Захириддин Мұхаммад Бобур, Аҳмад Дониш, Файзулла Ҳўжаев, Акмал Икромов, Шароф Рашидов, Жаҳон Обидова, Ҳадиҷа Сулаймонова, Ислом Каримов кабилар тұғрисидаги маълумотларни бериш талааб этилади.

Шунингдек, мазкур “кучада” “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”, “Бола ҳуқуқлари конвенцияси”, БМТ, Гаага суди, Узбекистон Республикасида фаолият юритувчи “Инсон ҳуқуқларини мұхофаза қылувчи омбудсман” тұғрисида маълумотларнинг берилиши каби шартдан ҳам фойдаланиш мумкин.

Конституция кучаси

У ерда ҳар бир гуруҳнинг Узбекистон Республикаси Конституцияси мазмунини қай даражада билишлари ҳамда шарҳлай олишлари аниқланади. Гуруҳ аъзоларининг бу борадаги билимларини аниқлаш Республика Қомуси буйича тузилган саволларга уларнинг берган жавобларини беш балли тизим буйича баҳолаш асосида кечади.

Изқуварлар кучаси

Бу ерда гуруҳларга 8 ёки 10 та юридик сўздан иборат ҳикоя тузиш вазифаси топширилади.

Гуруҳлар ўзларига берилгандың қуйидаги сўзликлар: суд, ўғрилик, жазо муддати, ҳораловчи, ҳукм, суриштириш, қарор, йил ва ҳоказолар ёрдамида шартни бажарышлари мумкин.

Сузликлар беллашув ҳайъати томонидан тақдим этилади. Ёки бошқа мазмундаги шартларни бажаришлари мумкин. Масалан, А. Конан-Дойлнинг «Шерлок Холмс ва доктор Ватсоннинг саргузаштлари» номли асаридан олинган, жиноий хатти-ҳаракатлар сирини очиш борасидаги сюжет берилиши мумкин.

Жумбоқ күчаси

Бу ерда гурухлар эътиборига ҳуқуқий мазмундаги реbus ёки кроссворд (бошқотирмалар)ларни ечиш вазифаси ёки қўйидаги кўринишдаги жадвал мазмунини ёритиш топширилади:

а) Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қўйида берилган бўлим ва бобларининг қандай номланишини айтинг:

1-бўлим I-боб	5-бўлим XXI-боб	3-бўлим XIV-боб
2-бўлим VII- боб	6-бўлим	4-бўлим XVI-боб

б) Қўйида берилган ифодалар қайси юридик ҳужжатларнинг мазмунини ёритмоқда:

Топшириклар		
Ушбу Қонун фуқароларга таълим-тарбия бериш; касб-хунар ўрганишнинг ҳуқуқий асосла-рини белгилайди ҳамда фуқаро-ларнинг билим олишдан иборат конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилган	Ўзбекистон Республикаси умумий ўрта таълим мактаблари ўз фаолиятларида «Таълим тўғрисида»ги Қонунга; шу қонунга мувофиқ қабул қилинадиган бошқа қонунчилик ҳужжатларига ва мазкур Низомга амал килади	Мизлий дастурнинг мақсади аҳолининг барча қатламларининг ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юкори даражадаги ҳуқуқий онга эга булишлари ҳамда ҳуқуқий билимларни кундадлик ҳаётда қўллай олишлари учун ҳуқуқий маданиятни шаклантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратади

Ушбу күчада берилувчи шартларнинг таркиби ҳуқуқий лингвистикадан ҳам иборат бўлиши мумкин. Масалан: берилган қўшимчалар орасида шундай бир мустақил сўзларни ёзиш талаб этилади, натижада юридик атама ёки икки, уч сўздан иборат тизим ҳосил бўлсин:

МУ . . . ЛИК – эркак кишининг исми ёрдамида ҳосил қилинувчи қасд тури (муқобиллик)

ҚО . . . ЛИК – алоқа алмашув воситаси ёрдамида ҳосил қилинувчи жиноят таркиби (қотиллик)

ТАЛ . . . ЧИ – лаҳза, муддат ёрдамида ҳосил қилинувчи жиноят содир этган шахс (талончи)

БОС . . . ЧИ – пичоқ солинувчи маҳсус ниқоб ёрдамида ҳосил қилинадиган жиноятчи номи (босқинчи)

ТАД . . . КОР – саноқ сони ёрдамида ҳосил қилинувчи жисмоний шахс, маълум соҳа эгаси (тадбиркор)

КО . . . ТИВ – санъат тури ёрдамида ҳосил қилинувчи мулкчилик шакли (кооператив)

Тафаккур кўчаси

Бу ерда ҳар бир гурӯҳ «Ўзбекистон давлат ва ҳуқуқи асослари» курси доирасидаги исталган мавзу юзасидан кўрсатмали қурол, жадвал ёки шарҳ тайёрлаши керак бўлади.

Маҳорат кўчаси

Бу ерда ҳар бир гурӯҳ ҳуқуқий мавзудаги шеър, қўшиқ

ижро этиб беришлари керак (мазкур шартда ахлоқий мавзудаги, хусусан, адолат, ҳақиқат, одиллик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, диёнат, виждан каби туйғулар ҳақидағи бадиий асар намуналаридан ҳам фойдаланиш мүмкін).

Ролли үйинлар асосида ташкил этилған беллашувлар үқувчиларда назарий ҳуқуқий билимларни пухта әгаллаш, ҳуқуқий фаолиятни ташкил этиш әхтиёжининг юзага келишига турткы беради.

Демак, үйин технологияларининг шакллари түрлиңдир. Бирок, уларнинг барчаси үз мазмунига күра ягона мақсад сари йұналтирилади. Яъни, улар үқувчиларнинг назарий билимларини чукурлаштириш, кенгайтириш, әгалланған назарий билимларидан амалиётда мустақил ва самарали фойдалана олиш күнікмаларини ҳосил қилиш, уларни ижтимоий-иктисодий муносабатларни үюштиришга тайёрлаш, ижтимоий фаолликни шакллантириш, етук ахлоқий сифатларни таркиб топтириш, тेңран ва соғлом фикр, кенг дүнёқараш әгаси бұлған комил шахсни камол топтиришга хизмат қиласы.

IV БОБ. ХУСУСИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИГА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТАТБИҚ ЭТИШ

Хусусий фанларни ўқитиш жараёнига таълим технологияларини татбиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари

Хусусий фанларни ўқитиш жараёнида янги таълим технологияларини татбиқ этиш хусусий фанлар мазмунини янгилаш, уларнинг асослари борасида ўқувчиларга чукур назарий билимларни бериш, назарий билимлар асосида амалий фаолият кўникма ва малакаларини шакллантириш, такомилаштириш имконини беради. Хусусий фанларни ўқитиш жараёнида янги таълим технологияларидан фойдаланиш шахс камолотини таъминлашта хизмат қилувчи мустақил фикр юритиш, ўз устида ишлаш, фаолиятга нисбатан ижодий ёндашиш каби хислатларнинг ҳам шаклланишига замин яратади. Шу боис биз қўйида хусусий фанларни ўқитиш жараёнида таълим технологияларидан фойдаланиш, уларнинг бу борадаги ички имкониятларини очиб бериш хусусида сўз юритмоқчимиз (ушбу банд мазмуни **ЎзПФИТИ** олимлари томонидан билдирилган таклиф ҳамда фикр-мулоҳазалар асосида ёритилди).

Тарих фанлари бўйича

Ижтимоий-гуманитар фанлар, хусусан, тарих фанларини ўқитиш жараёнида комьютер хизматидан фойдаланиш анъанавий дарс услубларини янги педагогик технологиялар услуби билан қўшиб олиб бориш имкониятини беради.

Компьютердан фойдаланиш асосида фан доирасида ўқувчиларнинг билим савиясини ошириш, кўникма ҳамда малакаларини ҳосил қилиш анча енгил кечади.

Бундан ташқари ўқувчиларга сабоқ беришда уларнинг индивидуал имкониятлари, шунингдек, улар томонидан билимларни ўзлаштириш тезлигини ҳисобга олиш мумкин.

Компьютерга жойлаштирилган тарихий маълумот, хужжат ва манбалар матни ўқувчига мустақил билим олиш

малакасини ҳосил қилишда ёрдам бериши билан бирга тарихий воқеликка мустақил ёндашиш, уларнинг моҳиятини идрок қилиш имкониятини беради.

Компьютернинг техник имкониятларини ҳисобга олиб таълим беришнинг ушбу босқичларини қуидагича дастурлаш мақсадга мувофиқ (51-шакл):

51-шакл. Компьютер воситасида ўқув жараёнини лойиҳалаш

Компьютер имкониятларини эътиборга олган ҳолда дастурлаштиришни қуидаги икки турга ажратиш мумкин:

1. Компьютердан ёрдамчи дастур асосида фойдаланиш (бунда ўқувчи томонидан ўрганилган мавзулар бўйича ўзлаштирган билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакаларнинг даражаси аниқланади).

Мазкур жараёнда ўқувчиларнинг шахсий ривожланишларини инобатга олиш асосида улар томонидан фанлар асосларини ўзлаштириш даражасини маълум гуруҳларга бўлиш, яъни, уларга индивидуал тарзда таълим беришни ташкил этиш мумкин.

2. Ўқувчининг дикқати, хотирасини мустаҳкамлаб, уни шахсий ютуқларни қўлга киритишга рағбатлантириш.

Таълим жараёнига таълим технологиясини жорий этиш ўқитувчидан педагогик фаолиятга нисбатан ижодий ёнда-

шишини талаб этади ҳамда ўқувчиларда мустақил таълим олишга нисбатан эҳтиёжни юзага келтиради.

Технологик ёндашув ўқувчиларга ДТС ва дастур талаблари асосида билим беришни назорат қилишнинг энг қулай воситаларидан биридир.

Айни вақтда республикада фаолият юритаётган таълим муассасаларида рейтинг асосида ўқувчиларнинг билими, кўникма ва малакаларини баҳолаш анъанаси шаклланмоқда. Рейтинг назорати ўзига хос назорат тури булиб, уни таълим жараёнига татбиқ этиш бир қатор шартлар асосида амалга оширилади. Хусусан:

**Рейтинг асосида ўқувчиларнинг билими,
кўникма ва малакаларини баҳолаш шартлари**

<p>Тарихий манбаларни таҳсил ютиш, тарихий воқеа-ҳодисаларнинг мухим белгиларини ажратиш, тарихий түшунчаларни шарҳлаш, уларнинг мөҳиятини очиб бериш</p>	<p>Тарихий ҳодисаларнинг таълимий тартифларни аниқлаш, тарихий харита билан ишлай олиш даёвотига эга булиш</p>
<p>Тарихий даврни ва жараёнларни давр нуктаси наизаридан таҳсил қила билиш</p>	<p>Тарихий воқеа ва ҳодисаларни ўзаро таққослаш, киёслаш</p>
<p>Тарихий материалини оғзаки, ёзма тарзда изчкат блей қўши-ошиб, воқеа ва жараённинг мухим жиҳатларини тасдиқлаш, яхшия юзлаш, ўзниро бериш, шарҳлаш ва ўқказолардан фойдаланинг</p>	<p>Режа-контекст. мансуға сид асосий ҳудоса ва қонсаларни қисқаша ёнб бориш, ёзма манбалар мазмунини (рёзимма, журнала, доносалардан фойдалана олиш</p>
<p>Тарихий воқеа мазмунини очиб берувини мъурзуя еки ёзма иш резасини тузиш</p>	<p>Ахборот, стъруза, рефератлар таъблорларни кичик тарихий асарлар мазмунини ташсил ютиш</p>

52-шакл. Рейтинг асосида ўқувчиларнинг билими, кўникма ва малакаларини баҳолаш шартлари

Предмет бўйича ҳар бир синф ўқувчиларининг билим даражаси, кўникма ва малакаларини баллар асосида баҳолашда “Умумий ўрта таълим мактаблари учун тарихдан Давлат таълим стандартлари” ҳамда тарих фанлари бўйича ўқув дастурларида ифода этилган асосий талабларга риоя этиш инобаттга олинади.

Хусусан, 7-синфда “Жаҳон тарихи” фани бўйича ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган назарий билим, ҳосил қилинган кўникма ва малакалар баллар асосида қўйидаги баҳоланиши мақсадга мувофиқдир:

1. Тарихий воқеа ва жараёнларни жаҳон тарихининг мурдаби даври билан таққослаш, мавзулар бўйича режа ва жадваллар тузиш -1 балл.

2. Тарихий материалларни таҳлил этиш, тарихий воқеаларниң сабабини аниқлаш, уларниң натижалари ва аҳамиятини умумлаштириш -1 балл.

3. Манбалар асосида ўз хуласаларини асослай билиш, дарслик материалларини баён этиш -1 балл.

4. Тарихий шахсларга баҳо бериш, тарихий хариталардан фойдалана билиш -1 балл.

5. Тарихий ҳужжатлар билан мустақил ишлаш, воқеа ва ҳодисалар моҳиятини умумлаштириш ҳамда бугунги кун билан боғлай олиш -1 балл.

Ўқув дастури мазмунида белгиланган меъёрлар асосида ўқувчининг билим савиясини аниқлаш, кўникма ва малакаларниң ифодаланишини эътиборга олган ҳолда якуний баҳо қўйилади.

Масалан, ўқувчи ўқув дастури бўйича тўлиқ билимини намоён этган ҳолда шакллантирилиши зарур бўлган кўникма ва малакаларга нисбатан асосланган талабнинг 4-5 - бандларини бажара олмади. Демак, унга 3 балл қўйилади.

Кўйида ўқувчиларниң билимини баҳолаш ва аниқлаш тартиби борасида сўз юритилади.

Сўз юритилаётган жараёнда баҳолаш тизими қўлланилади. Бизнинг назаримизда баҳолаш тизими қўйидаги унсурлардан иборатдир:

а) ўқув фанлари бўйича чорак давомида ЖН ва ОН бўйича қўйиладиган дастлабки баллар;

б) ўқув фанлари бўйича ўқувчининг ЖН ва ОН баллари асосидаги умумий балл;

в) умумий ўрта таълим мактаби битирувчисининг ўқув фанлари бўйича якуний бали.

Ўқув фанининг йиллик максимал балини аниқлаш ўқув режасида белгиланган ҳафталиқ юкламанинг умумий ҳажмига кўра амалга оширилади. Масалан, ҳафтада бир соат ўқитилиши режалаштирилган ўқув фани учун максимал рейтинг бали 100 балл, ҳафтада 2 соат ўқитиладиган ўқув фани учун 200 балл тарзида белгиланади.

Тарих ва хуқуқ фани бўйича максимал балл ЖН, ОН ва ЯН ўргасида тақсимланади. Бунда ЖНга максимал баллнинг 55 фоиздан кам бўлмаган миқдори, ОН ва ЯНлар учун эса қолган миқдори ажратилади.

Ўқувчиларнинг билимини баҳолашда назорат шаклидан қатъи назар ЖН учун максимал 5 балл, ОН учун эса одатда 10 балл белгиланади. ЯНнинг максимал балини IV чоракда амалга оширилган ОНнинг умумий баллари ҳисобидан ўқитувчининг ўзи белгилайди.

Мусиқа фани бўйича

Мусиқа маданияти таълимида қўлланилаётган педагогик технологияларнинг самарадорлигини ўлчаш мезонлари соҳа бўйича таълимни давлат стандартлари ва ўқув дастурлари мазмунидан келиб чиқсан ҳолда ишлаб чиқлади. Мусиқа маданияти давлат таълим стандартлари асосида янги таълим мазмуни ўқувчиларнинг мусиқа фани асослари бўйича ўзлаштирилган билим, куникма ва малакалари билан бирга уларда кузатувчанлик, хотирани мустаҳкамлаш, образли тасаввур ҳосил қилиш, ижодкорлик, мустақил фикрлаш, ташаббускорлик, бадиий ва мусиқий дид каби хислатларни ривожлантириш талабларидан келиб чиқади. Айни вақтда бу борада муайян самарадорликка эришишнинг асосий йўли сифатида мусиқа дарсларининг ташкил этилишига нисбатан технологик ёндашув эътироф этилмоқда.

Педагогик технологияларнинг самарадорлиги мусиқий таълимни маълум мақсад асосида, шунингдек, мақбул шакл, усул ва воситалар ёрдамида ташкил этилиши билан таъминланади. Жумладан: техник воситалар, компьютер ва

бошқа мусиқий чолгулар услублари, кўргазмали жиҳозлар, амалий машғулотлар, педагогик ва психологияк воситалар, илфор ўқитувчиларнинг илфор тажрибалари, дарсларнинг ноанъанавий шакллари, баҳолашнинг янги тизими кабилар педагогик технологиялар самарадорлигини аниқлашнинг муҳим мезонлари бўлиб хизмат қиласди.

Педагогик технологияларнинг самарадорлигини аниқлаш мезонлари дарс жараёнида ўқувчилар томонидан қўйидаги ўкув фаолиятларини назарий ҳамда амалий тарзда бажариш борасидаги билим, кўникма ва малакаларнинг ўзлаштирилиш даражаси билан белгиланади:

53-шакл. Ўқувчиларнинг мусиқий билим ва кўникмаларини баҳолаш мезонлари

Мусиқий оҳангни тинглай олиш ва куйлаш таълим мазмунининг асосини ташкил этади. Шунингдек, чолгучилик, мусиқавий ҳаракатлар, изходкорлик фаолиятларини кенг кўламда ташкил этиш, мусиқий тавсифлари ни ифодалаш имкониятини яратади. Ўзбек халқ мусиқаси, ўзбек ҳамда жаҳон мусиқий асарларидан намуналар, шашмақом шуъбалари, маҳаллий мусиқа услубларидан намуналар тинглаш орқали ўқувчиларда мусиқий саводхонлик шаклланади.

Жамоа бўлиб куйлаш фаолияти ўқувчиларни мусиқий ўкув қобилияти ҳамда изжочилик малакаларини ривожлантириш учун зарурдир. Синфда жамоа бўлиб куйлаш жараёнида ўқувчи ўзининг овоз изросини бошқариш, устозларининг изросини тинглаш, уларни кузатиш ҳамда биргаликда куйлашга интилади.

Ўзбек халқ қушиқлари, ўзбек бастакорлари, жаҳон ва қардош халқларининг маҳаллий мусиқа услубларига оид фольклор қушиқлари, мақом айтиш йўлларидан намуналар ижро этиш орқали уларда ижрочилик маҳорати шаклана боради.

Мусиқий саводхонлик барча билимларни назарий жиҳатдан бирлаштирувчи фаолият сифатида муҳим аҳамиятга эга. Дарс, дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида қандай фаолият (tinglash, ижро этиш, мусиқий ҳаракатлар) ташкил этилмасин, муайян мавзудаги мусиқий асар ўрганилади ва ўқувчиларда уларнинг ўзига хос хусусиятлари, яъни, жанри, шакли, тузилиши, ижро услуби борасида янги тушунчалар ҳосил бўлади. Шу боис, мусиқий саводхонлик фақатгина нота ёзувларини урганишдан иборат бўлмай, балки ўқувчиларнинг умумий мусиқий лаёқатини таркиб топтирувчи умумий билим, тушунчалар мажмуаси (ижро анъаналари ва услуби, халқ ва бастакорлик мусиқаси, уларнинг фарқлари, миллий мусиқанинг ўзига хос хусусиятлари, классик мусиқа, нота саводи)ни ташкил этади.

54-шакл. Мусиқий саводхонлик асослари

Мусиқа тинглаш якканавоз ва жўровозликни ажратадилиш, ансамбл ва оркестр ижросини фарқлай олиш, созлар ва созлар тембрини ажратадилиш, мусиқий дид ва идрокни ривожлантиришни таъминлайди. Ўзбек қардош ва жаҳон халқлари бастакорлари асаларидан намуналар тинглаш асосида ўқувчиларда шаклланган эстетик дид ва маданият такомиллашиб боради.

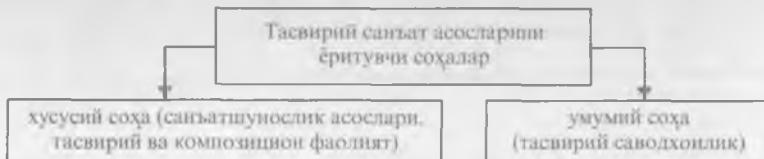
Болалар ижрочилигининг шаклланганлик даражаси ва рақс

ижрочилиги, якка ва жамоа булиб ижро этиш, халқ ва касбий мусиқий асарлар, болалар күй ва қушиқлари, оммавий, халқ күй-қушиқлари, мақом, достон, замонавий мусиқий асарлар, машхур созанды ва хонандаларининг ижоди туғрисида маълумотларга эга булиш; мусиқанинг замонавийлиги, күй, гармония, ритм, усул, суръат, үлчов, регистр, динамик белгилар билан танишиш, мажор ва минор ладларини фарқлай билиш; оддий мусиқа шакллари - бир, икки ва уч қисмли мусиқий асарлар; куплетли, рондо, соната, сюиталар ҳақида тушунчаларга эга булиш; мусиқий жанрлар - ашула, рақс, вальс, марш, опера, балет, мусиқий драма, чолғу мусиқаси, кантата, квартет, симфония каби жанрларни бир-биридан фарқлай олиш, асосий музиқий фаолият турлари бастакор композициян, ижрочи созандалар ижоди билан танишиш; ижрочилар ансамбли, оркестр, халқ ва малакали созандалар ижрочилиги ҳақида тушунчага эга булиш, хор ижрочилиги - болалар, аёллар ҳамда эркаклар хори, халқ хорлари, давлат хори ижрочилиги билан танишиш; партиялар - сопрано, альт, тенор, бас овозларни фарқлай олиш; ифодавий восита ва усусларни тұғри англаш, амалий мусиқий-ижодий фаолиятида уларни құллаш борасидаги билим ва малакалар билан бағданади.

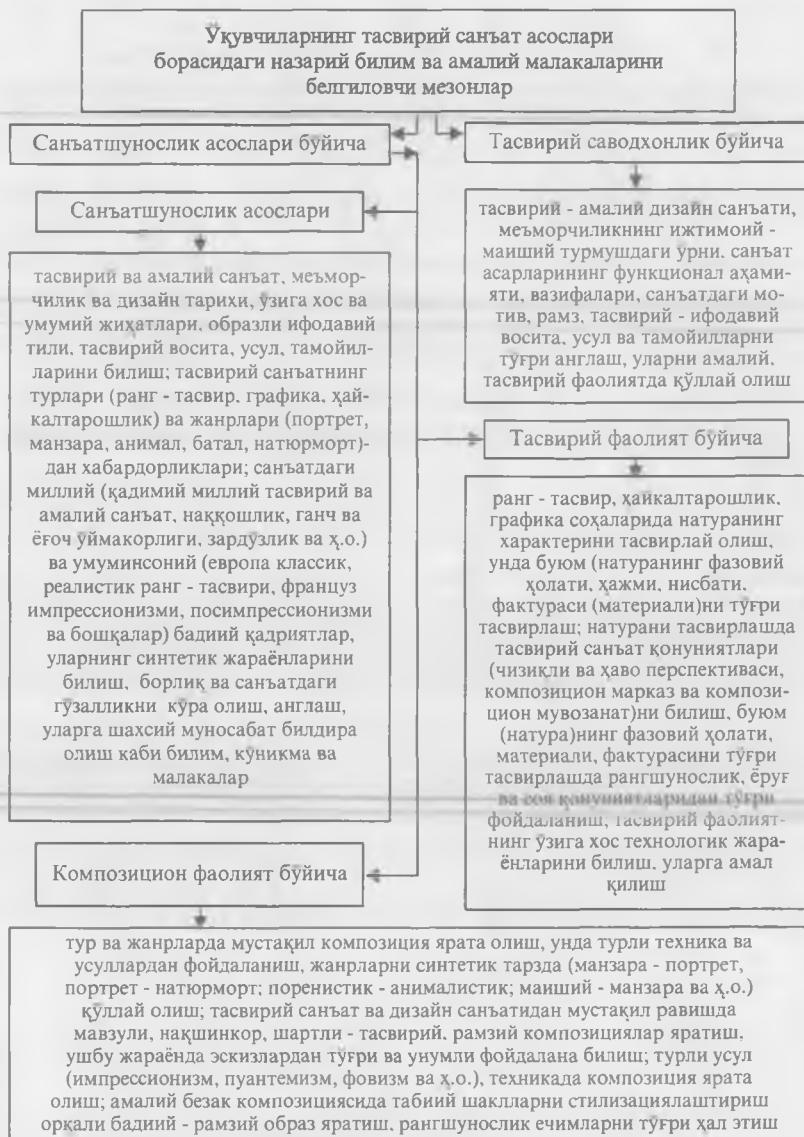
Тасвирий санъат фани бүйича

Тасвирий санъат таълимида құлланилаётган педагогик технологияларнинг самарадорлигини үлчаш мезонлари соҳа бүйича таълимнинг давлат таълим стандартлари, үқув дастурининг мазмунига мувофиқ равища ишлаб чиқилади.

Тасвирий санъат асосларини ёритувчи соҳалар қуйидагилардан иборатдир (55-шакл).

55-шакл. Тасвирий санъат асосларини ёритувчи соҳалар

56-шакл. Тасвирий санъат борасидаги билим ва малакаларни белгиловчи мезонлар

Она тили фани бўйича

Ўқувчиларнинг она тили фани асослари бўйича назарий билим, амалий малака ва кўнижмаларга эга бўлишлари учун педагогик фаолият жараённида қўйидаги ҳолатларга алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ:

Она тили фанининг самарадорлигини таъминловчи ҳолатлар

Ўқитувчининг янги педагогик технологияга оид адабиётларни қунт билан ўрганиши, унинг дарсда техник воситалардан фойдаланиш малакасини мустаҳкамлаш. Илгор ҳамкасларининг дарсларига қатнашиши, тажриба алмашиш

Бадиий ўқиш ташловларини ўюштириш, монологик, диалогик матнларни ўқиш, мактаб ёки синфларда саҳна асралари ёки улардан айрим лавҳаларни намойиш қилиш, «сўз усталари»нинг нутқини тинглаш

Ўқувчиларнинг билими дара-жаларини баҳолаб, кўнижма ва малакаларининг сифати ҳамда тақомиллашувини ҳисобга олиб бориш

Ёзма ишлари (диктант, баён, иншо)ни ташкил этишда магнит ёзувларидан фойдаланиш. Тингланган матнлар асосида режа (садда ёки мураккаб) тузиш

Дарсларни кўрсатмали қўлланмалар асосида ўюштириш: кўрув – эшитув техник воситаларидан фойдаланиш; телевидение ва радио ўқув кўрсатув ҳаёда эшитиришлари, радио, магнитофон, диафильм, ўқув фильmlари, турли мавзуулардаги нутқлар ёзилган магнит тасмаларидан фойдаланиш, ўқув альбомларини тайёрлаш ва ҳ.о; график қўлланмалар (чунончи, мустақил равишда тайёрланган) турли хил жадвал, чизма, ребус ва бошқалардан фойдаланиш

Ноангъанавий ва анъанавий дарс турларидан фойдаланиш (дарс, ёзувчиларнинг уй - музейларига саёҳат ўюштириш, она тили курси бўлимлари (лексикология, фонетика, грамматика, услугбият, имло ва тиниш белгилар) бўйича ўйинли машгулотлар ўюштириш

Дарсларнинг самарадорлигини аниқлаш мақсадидаги вазорат ишларини ташкил этиш асосида ўқувчиларнинг билим даражаларини аниқлаш

57 - шакл. Она тили фанининг самарадорлигини таъминловчи ҳолатлар

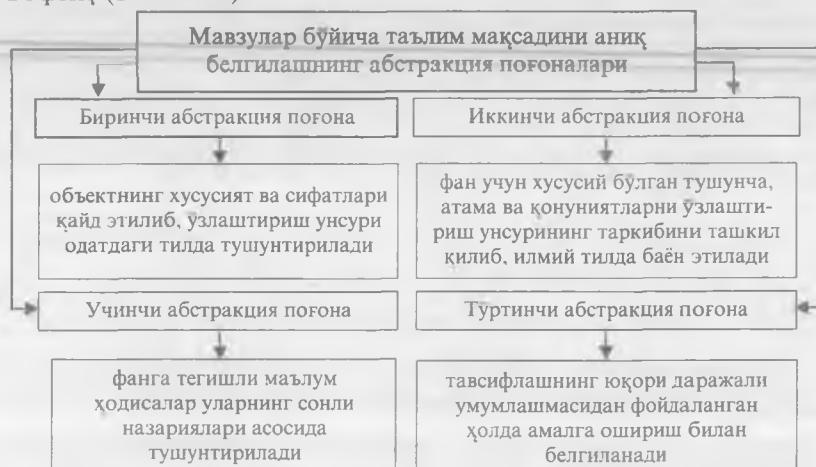
Ўқувчиларнинг ўқув фанларини ўзлаштириш даражаси рейтинг усулида баҳоланади. Янги педагогик технологиянинг самарадорлигни аниқлашда ҳам рейтинг тизимидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Табиий фанлар бўйича

Педагогик технологиянинг муваффақиятли лойиҳаланиши ва якуний натижанинг кафолатланиши ўқитувчининг дидактик масалалар мөҳиятини англаб этиш даражаси ва дарсда уларни түғри баҳолай олишига боғлиқдир.

Ҳар бир дарсда таълимнинг аниқ мақсади белгиланиши ўқитиши технологиясини лойиҳалашла муҳим шартлардан бири саналади. Бунда фан мавзулари бўйича ўқитишнинг ташхисланувчи мақсади аниқланади. Дарҳақиқат, ҳар қандай фан ўзининг пайдо бўлган вақтидан бошлаб катта билимлар ҳажмини тұплаган ва у юқори тезликда бойитиб боряпти. Ўқитиши фақат зарурий ахборотларнигина тәнлаб олиш ва ўкувчнинг үзлаштириш қобиلىятларига мос ҳолда улар ҳажмини миқдорий үлчамга келтириш зарур.

Ҳар қандай фан босқичма-босқич ўрганган ҳолда ривожланиб боради. Ривожланишининг үзлуксиз жараёни турли фанларда турлича, ҳатто бир фан бўлимлари ўртасида ҳам нотекис кечади. Шу боис ўкув мавзулари бўйича мақсадни аниқ белгилаш учун абстракция погоналари ва унга мос ўкув үнсурини баён қылыш үсулларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ (58-шакл).

58-шакл. Мавзулар бўйича таълим мақсадини белгилашнинг абстракция погоналари

Ўқув предметининг илмийлик даражаси ва бу параметрлар ёрдамида ўқувчилар билим сифатини баҳолаш учун коэффициент киритилади. Ўқувчилар томонидан ўқув унсуруни қай даражада ўзлаштириш уларнинг фаолиятига боғлиқ. Фаолият курсатма воситасида ёки курсатмасиз мустақил равишда бажарилади. Маҳсулдор фаолият маълум педагогик курсатмалар асосида ташкил этилади, бироқ бу ерда ҳаракатлар кетма-кетлиги, тартиб қоидалари айни вазиятда янгиланган ёки ҳеч кимга маълум бўлмаган усуллар воситасида амалга ошади.

Юқорида тилга олинган ўзлаштириш даражасини аниқлаш учун муносаб тестлар ишланиши керак. Тест - бу бирор бир фаолиятни бажариш учун маълум даражадаги билимни эгаллашга қаратилган топшириқлардир. Тестнинг тўғри бажарилганлигини ўлчаш ва баҳолаш мақсадида ҳар бир тестга эксперт методи ёрдамида этalon ишлаб чиқилади.

Эталон ёрдамида тест ечимиға олиб келадиган жиддий амаллар сонини аниқлаш қийин эмас. Ўқувчининг жавоби этalon билан солиширилгач, тестнинг сифатли бажарилганлиги тўғрисида тегишли хulosага келинади ва тўғри ечилган амаллар сони ёрдамида ўзлаштириш коэффициенти аниқланади.

Шундай қилиб, педагогик айланмага ўқувчиларнинг тажрибани ўзлаштириш даражаси сифатини ўзлаштириш коэффициенти ёрдамида аниқ ҳисоблаш методикасини киритиш педагогик технологиянинг муҳим тамойилларидан бирини ифодалашга имкон беради. Бу таълимнинг тугалланганлик тамойилидир. Мазкур тамойил мактабда ўқитиш жараёни самарасиз кечиши борасидаги муаммоларнинг ечими ва йұналишларини излаб топиш имконини беради.

Дидактик масалаларнинг учинчиси - “таълим мазмұни” ёки ахборотларнинг муайян мажмуаси бўлиб, улар ёрдамида ёш авлодга умуминсоний ва миллий тажрибалар узатилади.

Ўкув юртларида ўрганилаётган фанларнинг ўзлаштириш унсури ниҳоятда кўп, бироқ ҳар бир ўкув юрти турига қараб ўзлаштириш унсурининг сони чекланади. Мисол тариқасида биология фанини олайлик. Бу фан мавзулари бўйича ўзлаштириш унсури умумтаълим мактаблари учун алоҳида, ўрта маҳсус, касб-хунар коллежлари учун алоҳида, олий ўкув юртлари учун алоҳида аниқланади. Бунинг учун эса ўкув дастурлари ишлаб чиқлади.

Маълумки билимларнинг ўкувчилар томонидан эгалланиши уларнинг хусусий ўкув фаолияти натижаси туфайли рўй беради. Ҳар қандай ўкув фаолияти умумий лойиҳа бўйича қурилади ва тузатувчи ҳаракатларни мужассамлаштиради. Бу ҳаракатларни ўкувчилар бевосита ўқитувчи ва дарслик ёрдамида бажаришлари мумкин. Ўзлаштириш унсури ўкув ҳаракатларининг алоҳида, ўзлаштиришнинг маълум босқичида намоён бўлади. Чунончи, мўлжалли ҳаракатнинг бажарилиши ва ўкув топшириқларининг ўзлаштирилиши кўйидагича таъминланади:

- а) ўкувчиларнинг ўқитувчи томонидан берилган тайёр топшириқларнинг моҳиятини тушуниб етишлари;
- б) уларнинг топшириқларни фаол қабул қилишлари;
- в) ўкувчиларнинг мустақил равишда ўкув топшириқларини бажаришлари;
- г) улар томонидан муайян ўкув топшириқларини мустақил равишда бажарилиши.

Ўкув фаолиятининг муҳим тавсифномаларидан бири - унинг натижасиdir. Ечимнинг объектив тўғрилиги, натижани олгунга қадар содир этилган ҳаракат ва қадамлар сони, вақт сарфи, субъект учун фаолиятнинг муҳимлиги, унинг якунидан ўкувчининг қаноатланиши, сарфланган ақлий ва жисмоний куч ҳажми ва бошқалар ўкув фаолиятининг самарали якунини кўрсатувчи омиллар ҳисобланади.

Кўйида ижтимоий гуманитар ва табиий фанларни ўқитиши жараёнида педагогик технологиялардан фойда-

ланишга оид дарс ишланмаларини келтирамиз.

Демак, юқорида баён этилган фикрлардан англанганидек, хусусий фанларни ўқитиш жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этишда ўқув фанларининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш муҳим аҳамиятга эга.

Навбатдаги бобда хусусий фанларни ўқитиш жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этишга оид дарс ишланмаларидан намуналар келтирамиз.

Дарс лойиҳалари

Тарих фани бўйича (5–синф учун)

Дарснинг мавзууси: Дукчи Эшон қўзғолони.

Дарснинг мақсади: Дукчи Эшон қўзғолони хусусида ўқувчиларга маълумотлар бериш асосида уларда ватанпарварлик туйғуларини шакллантириш.

Дарс жараёнида қўйидаги вазифалар амалга оширилади:

1. Ўқувчиларга Дукчи Эшон қўзғолони, унинг келиб чиқиш сабаблари, қўзғолоннинг бориши ва якунлари тўғрисида маълумотлар бериш.

2. Ўқувчиларнинг мавзууни чуқур ўзлаштиришларига эришиш.

3. Ўқувчиларда ҳалқ ўтмиши ва миллий қаҳрамонлар ҳаёти ва фаолиятига нисбатан хурмат уйғотиш.

4. Ўқувчиларда ватанпарварлик туйғуларини шакллантириш.

Дарс жиҳозлари: изоҳли луғат, “Ўзбекистоннинг тарихий шахслари” номли альбом, тасвир, жадвал, адабиётлар.

Дарс жараёнида қўлланилувчи интерфаол методлар: сұхбат, савол–жавоб, тест, “Қора қути”, “5X5X5” ҳамда “Кластер” методлари.

Дарснинг режаси:

1. Дукчи Эшон –тарихий шахс ва миллий қаҳрамонлардан бири.

2. Дукчи Эшон қўзғолонини келтириб чиқарган сабаблар.
3. Дукчи Эшон қўзғолонининг бориши.
4. Қўзғолоннинг якуни.

Дарснинг бориши:

- I. “5X5X5” методи ёрдамида билимларни ўзлаштириш.

Синф ўқувчилари 5 нафардан бўлиб 5 та гуруҳга бўлинилар. Мавзунинг умумий матни 5 қисмга бўлиниб, ҳар бир қисм ҳар бир гуруҳга берилади ва гуруҳларга матнни ўрганиб чиқиш вазифаси топширилади. Матн гуруҳлар томонидан ўрганилгандан сўнг, гуруҳлар қайта ташкил этилади (ушбу ўринда ҳар бир гуруҳда аввалги бешта гуруҳнинг бир нафар аъзоси бўлиши шарт). Гуруҳлар қайта ташкил этилгандан сўнг ҳар бир ўқувчи ўзи ўзлаштирган маълумотларни қолган ўқувчиларга ҳикоя қилиб беради. Шу тарзда мавзу матн ўқувчилар томонидан ўзлаштирилади.

II. Савол-жавоблар асосида сухбат ташкил этиш. Ўқувчиларга қўйидаги саволлар берилади:

1. Дукчи Эшон қандай шахс?
2. Дукчи Эшон раҳбарлигидаги қўзғолоннинг бошлинишига қандай омиллар сабаб бўлди?
3. Дукчи Эшон раҳбарлигидаги қўзғолон қачон бошланди?
4. Ушбу қўзғолон қандай якунланди?
5. Подшо маъмурияти қўзғолончиларни қандай жазолади?

III. “Қора қути” методи ёрдамида ўзлаштирилган тушунчаларни мустаҳкамлаш.

Ушбу метод воситасида қўйидаги ҳаракатлар ташкил этилади: ўқувчилар жуфтликка бирикадилар ва уларга Дукчи Эшон қўзғолонининг моҳиятини ёритувчи асосий саналарни карточкаларга қайд этиш вазифаси юкланди. Ўқитувчи топшириқнинг гуруҳлар томонидан қандай баражилганлигини текширади, уни тўғри бажарган жуфт-

ликнинг бир аъзоси ўқитувчи ролини бажаради ва ёзув тахтасига қуидаги тарихий саналарни ёзади: **1887 йил, 1898 йил 11-май, 1898 йил 18-май.**

Сунгра ўқувчилардан ушбу саналар қандай маънони англатишини сўрайди, тўғри жавоб бера олган ўқувчи ўқитувчи ролини ижро этади ва ўқувчилардан мавзуу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи бешта тушунча карточкаларга ёзиши сўрайди. Ушбу ўқувчи ўқитувчи ёрдамида топшириқни жуфтликлар ўқувчилари қандай бажаргандарини текширадилар ва ёзув тахтасига қуидаги атамаларни ёзадилар: Муҳаммад Али, Мингтепа, эшон, Андижон, дор. Ўқитувчи ролини бажараётган ўқувчи тенгдошлидан ушбу сўзлар нималарни англатишини сўрайди.

IV. “Бешинчиси ортиқча” методи ёрдамида узлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчиларга қуидаги вазифани бажариш топширилади: берилган тушунчалар рўйхатидан мавзууга тааллуқли бўлмаган тушунчаларни аниқланг ва уларни рўйхатдан чиқаринг, ҳаракатларингиз моҳиятини изоҳланг. Тушунчалар: **Андижон, Муқанна, Мингтепа, дор, Муҳаммад Али.**

Y. “Кластер” методи ёрдамида узлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчилар гурӯҳларга бўлинадилар ва уларга белгиланган вақт ичидаги мавзуу бўйича қандай тушунчаларни ўзлаштирган бўлсалар, уларни қофозга ёзиш вазифаси топширилади. Фикрлар тугагандан сўнг гурӯҳ аъзолари тушунчаларни мантиқий жиҳатдан бир-бирига боғлаб чиқадилар (60-шакл).

Вазифани бажариш жараёнида фикрларнинг тўғри ёки нотуғрилигига аҳамият бермаслик, ниманики ўйлаган бўлса, шуни ёзив бориш талаб этилади. Ёзувнинг техник (орфографик, мантиқий ва ҳоказо) жиҳатларига эътибор бермаслик айтиб утилади.

Дукчи Эшон қўзғолони

Хуқуқ фани бўйича

Дарс мавзуси: Хуқуқий онг ва хуқуқий маданиятни юксалтириш давлатнинг устувор вазифаларидан бирига айланиши.

Дарс мақсади: Фуқароларнинг хуқуқий онг ва хуқуқий маданиятга эга бўлишларининг ижтимоий жамият учун аҳамияти борасида ўқувчиларда тушунчалар ҳосил қилиш орқали уларда хуқуқий онг ва хуқуқий маданиятга эга бўлиш эҳтиёжини қарор топтириш.

Дарс жараёнида ҳал этилиши зарур бўлган вазифалар:

1. Ўқувчиларни жамиятда хуқуқий онг ва хуқуқий маданиятни шакллантириш борасидаги давлат сиёсати мазмунидан огоҳ этиш.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларида баён этилган ҳуқуқий маданият ва уни шакллантириш борасидаги қаравшлар билан ўқувчиларни таништириш.

3. Ўқувчиларга “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури” тўғрисида маълумотлар бериш.

4. Ўқувчиларга жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш.

5. Ўқувчиларда ҳуқуқий онг, унинг моҳияти ҳамда хусусиятлари тўғрисидаги тушунчаларни ҳосил қилиш.

6. Ўқувчиларга ҳуқуқий маданият, унинг моҳияти, хусусиятлари, таркиб топиш йуллари хусусида батафсил маълумотлар бериш.

7. Ўқувчилар томонидан “қонунийлик”, “ҳуқуқий тартибот”, “ҳуқуқий таълим”, “ҳуқуқий тарбия”, “ҳуқуқий онг” ва “ҳуқуқий маданият” тушунчалари ўзлаштирилишига эришиш.

Машғулот мазмуни:

1. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш борасидаги давлат сиёсатининг мазмуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларида ҳуқуқий маданиятни шакллантириш борасида илгари сурилган фоялар.

3. “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Миллий дастури” мазмуни.

4. Қонунийлик ва ҳуқуқ тарбиботининг жамият ижтимоий ҳаётидаги аҳамияти.

5. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳамда уларнинг моҳияти, хусусиятлари.

6. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш йўллари ва босқичлари.

Дарс жараёнида қулланилувчи метод ва воситалар: тушунтириш, оғзаки ҳикоя, намойиш этиш, ўқув манба-

лари ва курсатмали куроллар билан ишлаш, машқ қилдириш, сұхбат, муаммоли вазиятларни ҳал этиш, техник воситалардан фойдаланиш, дебат, чизмалар, тарқатма материаллар.

Дарс шакллари: маъруза, сұхбат, синф-дарс, муаммоли вазиятларни ҳал этиш.

Усуllар: нутқ, оёқ-құл ва гавда ҳаракатларидан унумли фойдаланиш.

Мақсаднинг натижаланғанлиги: ўқувчиларда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятта эга бўлиш эҳтиёжи юзага келади, агарда машғулот жараёнида қўйидаги дидактик талаблар амал қилинса:

- мақсаднинг аниқлиги;
- машғулот мазмунининг пухталиги, шакл, метод ва воситаларининг самарали эканлиги;
- машғулот жараёнида техник воситалар хизматидан самарали фойдаланиш;
- машғулот жараёнида ўқувчиларнинг ёш ва психолого-гик хусусиятларининг ҳисобга олинганлиги, ўқувчилар мустақиллигининг таъминланғанлиги;
- ўқувчиларнинг машғулотга бўлган ижобий муносабатлари, фаолликлари ва бошқалар.

Назорат ва баҳолаш усуllари: якка тартибдаги, гурухли ва оммавий суровлар, тест асөсида ўқувчилар төмонидан мавзунинг ўзлаштириш даражасини аниқлаш.

Назорат учун тавсия этиладиган саволлар:

1. Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш борасидаги давлат сиёсати мазмунини Сиз қандай тушундингиз?

2. Узбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асасрларида илгари сурилган ҳуқуқий маданият борасидаги фикрларни баён этинг.

3. “Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Милий ластури” мазмуни нималардан иборат?

4. Ҳуқуқий онг нима?

5. Ҳуқуқий маданият деганда Сиз нимани тушунасиз?
6. Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни таркиб топтириш йўллари ва босқичларини айтиб беринг.
7. Қонунийлик нима?
8. Ҳуқуқий тартибот нимани англатади?
9. Ҳуқуқий таълим нима?
10. Ҳуқуқий тарбия қандай ташкил этилади?
11. Сиз ўзингизда ҳуқуқий маданият унсурлари мавжуд деб ўйлайсизми?
12. Фуқаролар томонидан қонунлари бехурмат қилинадиган жамият тақдирини Сиз қандай белгилаган бўлардингиз?
13. Юксак даражада ҳуқуқий маданиятли инсон бўлиш мумкинми?

Ўқувчиларнинг билим, кўнишка ва малакалари даражаси улар томонидан тайёрланган реферат, ёзма иш, оғзаки журнал, деворий газета, чизма ва бошқалар асосида текширилади.

Ўқувчиларнинг мавзуни ўзлаштириш даражаси умумий рейтинг назорати асосида баҳоланади.

Адабиёт фани бўйича (5-синф)

Дарснинг мавзуси: Ў.Ҳошимовнинг ҳаёти ва ижоди. “Дунёнинг ишлари”.

Дарснинг мақсади: Ўқувчиларни Ў.Ҳошимовнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш ҳамда “Дунёнинг ишлари” асарининг моҳиятини ўрганиш.

Дарс жараённада қўйидаги вазифалар бажарилади:

1. Ўқувчиларга Ў.Ҳошимовнинг ҳаёти ва ижоди борасидаги билимларни бериш.
2. Ўқувчиларни “Дунёнинг ишлари” асарининг мазмунни билан таништириш.
3. Ўқувчилар томонидан асарнинг мазмуни ва моҳиятининг чуқур ўзлаштирилишини таъминлаш.

4. Ўқувчиларда оналарнинг буюк зот эканликлари туғрисидаги тушунчани қарор топтириш.

5. Уларда оналарга нисбатан чексиз ҳурматни уйғотиши.

Дарс жиҳози: Ў.Ҳошимовнинг портрети, адаб ижоди хусусида маълумот берувчи жадвал, “Дунёning ишлари” асарининг нусхаси.

Дарс жараёнида кулланиувчи методлар: сұхбат, савол-жавоб, “5X5X5”, “3/3”, “Тафаккур чүққиси”.

Дарснинг режаси:

1. Ў.Ҳошимов – замонавий ўзбек адабиётининг етук намояндадаридан бири.

2. “Дунёning ишлари” асарининг асосий тоғаси.

3. Асарда оналарга хос бўлган фазилатларнинг ёритилиши.

Дарснинг бориши:

I. “4X8X4X8” методи ёрдамида билимларни узлаштириш.

Синф ўқувчилари 4 нафардан бўлиб 8 та гуруҳга бўлинадилар. Мавзунинг умумий матни 8 қисмга бўлиниб, ҳар бир қисм ҳар бир гуруҳга берилади ва гуруҳларга матнни ўрганиб чиқиш вазифаси топширилади.

Гуруҳларга қўйидаги дарслик матнининг қўйидаги қисмлари тавсия этилади:

1-гуруҳга - Ў.Ҳошимовнинг ҳаёти ва фаолиятига оид қисм.

2-гуруҳга - асарнинг “Оқ, ойдин кечалар” номли банди.

3-гуруҳга - асарнинг “Туш” номли банди.

4-гуруҳга - асарнинг “Гилам пайпоқ” номли бандининг 1-ярми.

5-гуруҳга - асарнинг “Гилам пайпоқ” номли бандининг 2-ярми.

6-гуруҳга - асарнинг “Алла” номли бандининг 1-ярми.

7-гуруҳга - асарнинг “Алла” номли бандининг 2-ярми.

8-гуруҳга - асарнинг “Илтижо” номли банди.

Матн гуруҳлар томонидан ўрганилгандан сунг, гуруҳлар қайта ташкил этилади (ушбу ўринда ҳар бир гуруҳда аввалги бешта гуруҳнинг бир нафар аъзоси булиши шарт). Гуруҳлар қайта ташкил этилгандан сунг ҳар бир ўкувчи ўзи ўзлаштирган маълумотларни қолган ўкувчиларга ҳикоя қилиб беради. Шу тарзда мавзу матн ўкувчилар томонидан ўзлаштирилади.

II. Савол-жавоблар асосида сұхбат ташкил этиши. Ўкувчиларга қуйидаги саволлар берилади:

1. Ў.Ҳошимовнинг ҳәёти ҳақида нималарни билиб олдингиз?
2. Адид томонидан қандай асарлар яратилган?
3. “Дунёнинг ишлари” қандай жаңрда ёзилган асар саналади?
4. Ушбу асарнинг асосий қаҳрамонлари кимлар?
5. Асарда оналарга хос бўлган қандай фазилатлар ифода этилган?
6. Асар билан танишиш натижасида қандай таассуратларга эга бўлдингиз?

II. “Қора қути” методи ёрдамида ўзлаштирилган тушунчаларни мустаҳкамлаш.

Ушбу метод воситасида қуйидаги ҳаракатлар ташкил этилади: ўкувчилар жуфтликка бирикадилар ва уларга адид Ў.Ҳошимовнинг ҳәёти ҳақида маълумот берувчи тушунчаларни карточкаларга қайд этиш вазифаси юкланди. Ўқитувчи топшириқнинг гуруҳлар томонидан қандай бажарилганлигини текширади, уни тўғри бажарган жуфтликнинг бир аъзоси ўқитувчи ролини бажаради ва ёзув тахтасига қуйидаги тарихий саналарни ёзади: **1941 йил, Тошкент шаҳри, Дўмбирабод маҳалласи, Ўзбекистон Халқ ёзувчиси.**

Сунгра ўкувчилардан ушбу саналар нимани англатишини сурайди, тўғри жавоб бера олган ўкувчи ўқитувчи ролини ижро этади. Навбатдаги босқичда ўкувчилардан адид томонидан яратилган олтига асарнинг номини

карточкаларга ёзиш суралади. Ушбу ўқувчи ўқитувчи ёрдамида топшириқни мавжуд жуфтликларга бириктирилган ўқувчилар қандай бажарганиларини текширади ва ёзув тахтасига қуидаги атамаларни ёзади: “Баҳор қайтмайди”, “Икки эшик ораси”, “Нур борки, соя бор”, “Тушда кечган умрлар”, “Дунёнинг ишлари”, “Урушнинг сўнгти қурбони”. Ўқитувчи ролини бажараётган ўқувчи тенгдошларидан ушбу сўзлар нималарни англатишини сўрайди.

III. “3/3” методи ёрдамида ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчиларга қуидаги вазифани бажариш топширилади: берилган тушунчалар рўйхатидан Ў.Ҳошимов томонидан яратилмаган асар номини аниқланг ва уларни рўйхатдан чиқаринг, ҳаракатларингиз моҳиятини изоҳланг.

Тушунчалар: “Тушда кечган умрлар”, “Жаннат қидирганлар”, “Уфқ”, “Икки эшик ораси”, “Баҳор қайтмайди”, “Ёдгор”.

IV. “Тафаккур чўққиси” методи ёрдамида ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчиларга мавзу юзасидан мантиқий фикрлашни талааб этувчи қуидаги саволлар берилади:

1. Сизлар қандай фикрдасизлар: нима учун асар “Дунёнинг ишлари” деб номланган?

2. Боланинг тушида онасининг чироқ кутариб юрганларини кўриши Сизларнинг фикрингизча нимани англатади?

3. Айтинглар-чи, алланинг қудрати нимада?

4. Адабнинг “... дунёдаги ҳамма оналар яхши” деган сўзларининг маъносини қандай изоҳлайсизлар?

Ботаника фани бўйича (5-сinf учун)

Дарснинг мавзуси: Ҳужайра ва унинг таркиби (умумлаштирувчи дарс).

Дарснинг мақсади: ўқувчилар томонидан ҳужайра, унинг тузилиши, таркибий қисмлари ва уларнинг вазифалари борасида ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш; ноанъанавий методлар ёрдамида уларда мантиқий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш, фан асосларини ўзлаштиришга бўлган қизиқишлари ҳамда билиш фаолликларини ошириш.

Дарс жиҳози: Ҳужайранинг динамик модели, “Усимликлар ҳужайрасининг тузилиши ва ҳаёти” номли диафильм, ўсимликлар ҳужайраси ва уларнинг моҳияти хусусида ҳикоя қилувчи видеолавҳа. “Ҳужайра ва унинг таркиби” мавзуси бўйича назорат вараги.

Дарс жараёнида ҳал этилиши зарур бўлган вазифалар:

1. “Ҳужайра ва унинг таркиби” мавзуси бўйича умумий обзорни ташкил этиш.
2. Ноанъанавий методлар ёрдамида ўқувчилар томонидан “Ҳужайра ва унинг таркиби” мавзуси бўйича ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.
3. Ўқувчиларга “Ҳужайра ва унинг таркиби” мавзуси бўйича назорат вараги билан ишлаш қоидалари борасида тушунчалар бериш.
4. Ўқувчиларнинг билимларини умумий тарзда баҳолаш.

Дарснинг бориши:

I. Куйидаги саволлар асосида ўқувчиларнинг “Ҳужайра ва унинг таркиби” мавзусининг ўзлаштирганлик даржаси аниқланади:

1. Усимликлар организми нималардан тузилган?
2. Усимлик ҳужайраларини қандай асбоблар ёрдамида ўрганиш мумкин?

II. Кичик гуруұлар (жуфтлик)да ишлаш.

Ұқувчиларни кичик гуруұларға бұлиш асосида фаолият олиб бориша “Расмларни жойлаштир” номли интэрфаол методдан фойдаланиш узининг ижобий натижасыни беради.

“Расмларни жойлаштир” номли методни құллаш жараёнида қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Жуфтликлар ұқувчиларига ўқитувчи томонидан тайёрланган ҳамда ҳар бир карточканинг бир томонига ҳужайра таркибий қисмларини англатувчи “Ҳужайра”, “Ҳужайра қобиги”, “Протопласт”, “Цитоплазма”, “Магиз”, “Вакуол” ва “Пластида” каби сўзлар ёзилган карточкалар тұплады берилади. Гуруұлар ұқувчиларининг фаолият юритишлиари учун шундай кўрсатмалар берилади:

1. Мавзу юзасидан үзлаштирган билимларингизга таяниб тақдим этилган карточкаларни мантиқий кетма-кетликда жойлаштириңг.

2. Карточкаларнинг орқа томонини ўтириңг ва топшириқни тұғри бажарғанligingизни текшириңг (агар вазифа тұғри бажарилған бұлса, ҳар бир карточканинг орқа томонига ёзилған ҳарфлар ёрдамида ҳосил бўлған “ўсимлик” сўзи ўқилади).

Топшириқнинг бажарилиш ҳолатига мувофиқ ұқувчилар “Назорат вараги” нинг бириңчи поғонасига шахсий фаолиятлари учун баҳо (балл тизимида) қўядилар.

III. Саволларга асосланувчи суҳбатни ташкил этиш. Мазкур ҳолатда ұқувчиларга қўйидаги саволлар билан мурожаат қилинади:

1. Ўсимликлар ҳужайраси қандай қисмлардан иборат?

2. Ҳужайра протопласти қандай қисмлар мажмуудан ташкил топған?

3. Ҳужайра қобиги қандай вазифани бажаради?

IV. “Қора қути” методи ёрдамида үзлаштирилған тушунчаларни мустаҳкамлаш.

Ушбу метод воситасида жуфтлик асосида қуйидаги ҳаракатлар ташкил этилади: ўқувчилар навбат билан ўқитувчи ролини бажарадилар. Синф тахтасига цитоплазма, мafиз, вакуол, пластида ҳамда тұқима каби атамалар ёзилади, дастлаб ўқитувчи ролини бажараётган ўқувчи қайд этилған рүйхатга ҳужайра мөһиятини ёритувчи ассоций тушунчалар киритилганин текширади. Сұнгра ўқувчилардан синф тахтасида ўз ифодасини топған атамаларга изоҳ бериш сұралади, тұғри жавоб берілгенде олган ўқувчи ўқитувчи вазифасини бажаради. Ўқувчилар бу босқичдеги фаолиятлари учун ҳам назорат варагининг иккінчи поғонасига ўзлари учун баҳо құядылар.

Ү. “Бешинчиси ортиқча” методи ёрламида үзлаштырылған билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчиларга қуйидаги вазифаны бажариш топширилдади: берилған тушунчалар рүйхатидан мавзуга тааллук-ли бүлмаган тушунчаларни аниқланғанда үларни рүйхатдан чиқарып, ҳаракатларингиз мөһиятини изоҳланған.

Тушунчалар: нафас олиш, ўсиш, күпайиш, озиқланыш, югuriш.

VI. Видеотопишишмоқ.

Изоҳларсиз ҳужайраларнинг ўсиши ва бүлиниши ҳақида маълумот берувчи иккита видеолавҳа намойиш этилади.

Ўқувчилар қуйидаги вазифаны бажаришлари лозим: ҳар бир лавҳада қандай жараён мөһияти ёритилганинди изоҳланғанда жараёнларни босқичма-босқич даftарга қайд этиб боринг.

Ушбу босқичдеги фаолият ўқувчилар томонидан қуйидаги саволларга жавоб қайтариш билан якунланади:

1. Ҳужайралар ўсиш жараёнида қандай ўзгарады?
2. Ҳужайраларнинг бүлиниши жараёнида мafизда қандай ўзгаришлар содир бўлади?
3. “Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш”

методи ёрдамида билимларни мустаҳкамлаш.

Методнинг моҳияти: ўқувчиларга қизил ва яшил рангли карточкалар тарқатилади. Ўқитувчи томонидан берилган саволларнинг ҳар бирига ўқувчилар қизил (тасдиқ маъносини билдирувчи) ёки яшил (инкор маъносини билдирувчи) рангли карточкаларни кўрсатиш асосида жавоб қайтарадилар.

Ўқитувчи томонидан қуйидаги саволлар берилиши мумкин:

1. Ўсимликлар хужайралардан таркиб топганми?
2. Хужайраларнинг шакли ва ҳажми бир хилда буладими?
3. Хужайраларда магнит, цитоплазма, қобиқ, вакуол каби органоидлар мавжудми?
4. Хужайранинг хлоропластларида ёруғлик таъсирида фотосинтез жараёни содир бўладими?
5. Цитоплазма хужайрани озиқ модда ҳамда кислород билан таъминлашга хизмат қиласидими?
6. Хужайра нафас оладими?
7. Тўқима турли вазифаларни бажарувчи хужайраларнинг йиғиндисими?
8. Хужайралар бўлиниш йўли билан кўпаядими?

ҮИ. “Юмалоқланган қор уйини” методи ёрдамида билимларни мустаҳкамлаш.

Синф ўқувчилари парталари қаторлари буйича уч гуруҳга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ ўқувчилари турли ўсимлик (помидор, пиёз, чигит ва ҳоказо)ларнинг тасвири туширилган ва орқа томонида 3 ёки 4 та вазифа ёзилган карточкаларни оладилар. Биринчи гуруҳ ўқувчилари помидор ҳужайрасининг тузилиши, иккинчи гуруҳ ўқувчилари пиёз пўсти ҳужайрасининг тузилиши, учинчи гуруҳ ўқувчилари эса чигит ҳужайраси тузилишига оид топшириқларни бажарадилар. Топшириқ жуфтлик асосида бажарилади: биринчи саволга биринчи гуруҳнинг даст-

лабки жуфтлиги жавоб қайтаради, иккинчи саволга биринчи гурухнинг иккинчи жуфтлиги жавоб қайтаради ва ҳоказо. Фаолият якунида топшириқларнинг бажарилиши юзасидан умумий холосалар чиқарилади.

Карточкаларда қуйидаги саволлар ўз аксини топиши мүмкін: **1-рақамли карточка**

1. Расмда тасвирланган ўсимлик ҳужайраси бошқа ўсимликларнинг ҳужайраларидан қандай фарқланади?

2. Ҳужайра қобиги қандай кўринишида бўлади?

3. Унинг ҳужайраси таркибида қандай рангли пластилар мавжуд?

2-рақамли карточка

1. Расмда тасвирланган ўсимлик ҳужайраси қанлай шаклга эга?

2. Ҳужайра қобиги қандай куринишида бўлади?

3. Унинг ҳужайраси таркибига кирувчи пластилар қандай рангда бўлади?

3-рақамли карточка.

1. Расмда тасвирланган ўсимлик ҳужайрасининг узунлиги неча сантиметргача етади?

2. Ҳужайра қобиги қандай кўринишида бўлади?

3. Унинг ҳужайраси таркибида қандай рангли пластилар мавжуд?

ҮІІ. “Қарама-қарши муносабат” методи ёрдамида билимларни мустаҳкамлаш.

Мазкур метод ёрдамида “Ҳужайра менинг ҳаётимда” ва “Мен ҳужайралар ҳаётида” мавзуларida матн тузилади. Топшириқни бажариш жараёни қуйидагича амалга оширилади:

1. Ҳужайраларнинг аҳамиятини эсланг.

2. Ҳужайралар Сизнинг ҳаётингизда қандай рол үйнайди? (фикрингизни бир неча сўз бирикмалари асосида баён этинг).

3. Ўйлаган фикрларни кетма-кетликда ёзинг.

4. Қайд этилган фикрлар орасидан ўз нуқтаи назарингизга кўра энг муҳим деб билганларингизни ажратинг ва қуйида берилган жадвалнинг 1-бандига ёзинг.

5. Иккинчи даражали деб билган гояларни жадвалнинг 2-бандига ёзинг.

№	Ҳужайра менинг ҳаётимда	№	Ҳужайра менинг ҳаётимда
1.	Ҳаётимнинг асоси	1.	Изланувчи
2.	Озиқ манбаи	2.	Табиатнинг кичик бир бўлаги
3.	Атмосферани кислород билан бойитади	3.	Истеъмолчи
4.	Озиқ-овқат саноати хом-ашёси	4.	Фойдаланувчи
5.	Ўғит	5.	Яратувчи

6. 4-5 нафар ўқувчи биргаликда шахсий ёндашувни муҳокама қилинг.

Сўнгра синф жамоасининг умумий фикрига кўра синф таҳтасида қуидаги тасвир ифодаланади:

Ҳужайранинг аҳамияти		
№	Табиатдаги	Инсон ҳаётини
1.	Ҳаётнинг асоси	Озиқ-овқат маҳсулоти
2.	Кислород манбаи	Насл давомчиси
3.	Асосий органик модда манбаи	Ишлаб чиқариш хомашёси
4.	Ҳаётнинг давомийлигини таъминловчи манба	

XI.“Заковатли зукко” методи ёрдамида билимларни мустаҳкамлаш.

Тўплаган баллар нисбатига кўра машғулот жараёнида фаол иштирок этган ўқувчилар ўз хоҳишларига кўра

ўқитувчи томонидан бериладиган қуидаги саволларга қисқа муддатда жавоб қайтарадилар:

1. Ҳужайраларни қаерларда учратиш мумкин?
2. Ҳужайра ким томонидан кашф қилинган?
3. Ҳужайра қандай асбоблар ёрдамида ўрганилади?
4. Ҳужайра қандай таркибий қисмларга бўлинади?
5. Ҳужайрада қандай ҳаётий жараёнлар содир бўлади?
6. Тўқима нима?

Х. Дарсни якунлаш. Балларни ҳисоблаш. Ўз-ўзини назорат қилиш варагига якуний баллар йиғиндисини ёзиш.

Назорат вараги

	Интерфаол методлар ёрдамида ташкил этилган босқичлар	Баллар миқдори	Шахсий фаолият учун қўйилган баллар
1.	Расмларни жойлаштириш	0-3	
2.	Саволларга асосланувчи суҳбат	0-2	
3.	Қора қути	0-5	
4.	Бешинчиси ортиқча	0-2	
5.	Видеотопшириқ	0-3	
6.	Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш	0-8	
7.	Юмалоқланган қор ўйини	0-5	
8.	Қарама-қарши муносабат	0-5	
9.	Заковатли зукко	5	

“Ўсимлик ҳужайрасининг тузилиши” мавзусига оид асосий тушунчалар

№	Тушунчалар	Тушунча мазмуни	Билимлар ҳажми
1.	Ҳужайралар	Барча ҳаётий жараёнларни ўзида муҗассамлаштирган ўсимлик органларининг таркибий бирлиги усулига кўра: автотрофлар, гетеротрофлар (ҳаракатланадиган, ҳаракатланмайдиган)	1. Тузилишига кўра: бир неча таркибий қисмлардан ташкил топган. 2. Тирик ҳужайрада нафас олиш, озиқланиш, ўсиш, кўпайиш хусусиятларига эга. 3. Ҳужайралар шакли, ранги, йирик-майдалиги, ички тузилиши ва функциясига кўра фарқ қиласди. 4. Кўпайиш усули: бўлиниш йўли билан кўпайди.
2.	Ҳужайра қобиғи	Ҳужайрани ташқи томондан ўраб турди ва қалин, пишиқ ўтказувчан бўлади	Вазифаси: ҳужайра протопластини ташқи таъсирлардан ҳимоя қиласди ва озиқ моддаларни ўтказиш вазифасини бажаради
3.	Протопласт	Ҳужайра таркибига кирган қисмлар мажмуси	У цитоплазма, бирёки бир неча ҳужайра магизи, пластида ва вакуоллардан ташкил топган
4.	Цитоплазма	Протопластнинг доимий ҳаракатдаги асосий таркибий қисми	Рангига кўра: рангсиз, тиник. Ҳолатига кўра: суюқ ёки шилимшиқ. Вазифаси: ҳужайранинг барча қисмларини ташкил ва озиқ-моддалар билан таъминлайди
5.	Магиз	Ҳужайранинг деярли марказида жойлашган таркибий қисм	Шакли, ҳажми, йирик-майдалиги, ёши ва яшаш шароритига кўра турлича бўлади. Вазифаси: ҳужайра бўлинишида катта рол ўйнайди
6.	Пластидалар	Ҳужайранинг фақат ўсимликларга хос бўлган асосий таркибий қисмларидан бири	Пластидалар асосан уч хил бўлади: лейкопластилар – рангсиз, хромопластилар – қўнғир-қизил, хлоропластилар – яшил. Пластидалар ўсимлик ва меваларга ранг беради.

№	Тушунчалар	Тушунча мазмуни	Билимлар ҳажми
7.	Вакуол	Цитоплазма ичидаги ҳужайра шираси билан тұлған пұфакча	Шакли: қар хил. Пұфакчани вакуол қобиги үраб туради. Ҳужайра шираси таркибига сув ва унда эриган турли моддалар киради, мевалярнинг таъми айнан шу ширага боғлиқ булади
8.	Тұқима	Тузилишига күра үшаш бұлған ва бир хил вазифани бажарадиган ҳужайралар үйіндиси	

Машғулот якунида синф тахтасида үрганилган мавзуу мөхиятини ёритишга хизмат қылувчы тушунчалардан иборат қуйидаги схема үз ифодасини топади:

Ҳужайра ва унинг таркиби

Зоология фани бўйича (7-синф учун)

Дарснинг мавзуси: Ҳайвон организмининг тузилиши, ҳайвонлар классификацияси.

Дарснинг мақсади: Ўқувчиларга ҳайвон организмининг тузилиши, ҳайвонлар классификацияси ҳақида умумий маълумот бериш; ҳайвон ҳамда ўсимлик организмининг ўхшашиблик ва фарқли жиҳатларини аниқлаш асосида эгаллаган билимларини янада мустаҳкамлаш.

Дарс жараёнида қўлланилувчи методлар: анъанавий ва интерфаол методлар.

Дарснинг режаси:

1. Ҳайвон организмининг тузилиши.
2. Ҳайвон органлари ва органлар системаси.
3. Ҳайвонлар классификацияси.
4. Ҳайвон ҳамда ўсимлик организмининг ўхшашиблик ва фарқли жиҳатлари.

Дарснинг бориши:

I. Дарснинг дастлабки босқичи “Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим” номли интерфаол метод асосида ташкил этилади.

Синф ўқувчилари беш гурӯҳга булинадилар, ҳар бир гурӯҳга ном берилади (гурӯҳ номларини ўқувчилар танлайдилар). Синф таҳтаси уч қисмга булинади. Биринчи бўлимнинг юқори қисмига “Биламан”, иккинчи бўлимнинг юқори қисмига “Билишни хоҳлайман”, учинчи бўлимнинг юқори қисмига “Билиб олдим” деб ёзиб қўйилади.

Сўнгра ўқитувчи ўқувчилардан янги мавзу борасида қандай тушунчаларга эга эканликларини сўрайди, улар томонидан баён этилган тушунчалар “Биламан” номли бандга ёзилади. Ушбу ҳаракат ўқувчилар фикрларини тутатгунларига қадар давом эттирилади. Мазкур жараёнда барча ўқувчиларнинг фаоллиги таъминланishi лозим. Ўқувчилар ниманини ўйласалар, ўзи фикр (агар у нотўғри бўлса ҳам)ни айтишлари мумкин. Зоро, машғулот жараёнида ўқувчиларнинг фаолияти чекланмайди. Бундай ёндашув уларда эр-

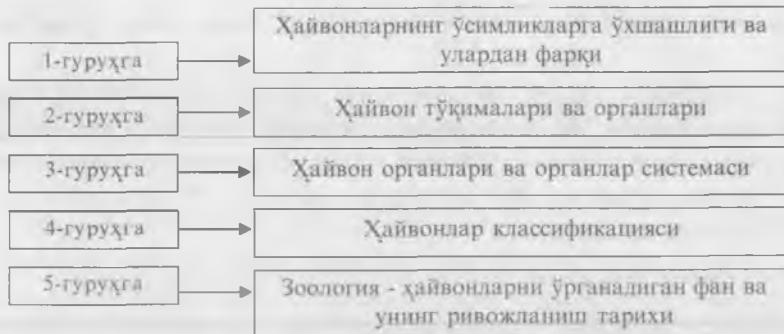
кин, мустақил фикрлаш күнилмаларини ҳосил қилиши зарур.

Үқитувчи ўқувчилардан янги мавзу юзасидан қандай тушунчаларни ўзлаштиришни хоҳлашларини сўрайди ва уларни яна ўйлашга даъват этади. Ўқувчилар томонидан айтилган тушунчалар “Билишни хоҳлайман” номли бандда ўз аксини топади.

Ҳар икки банд бўйича фаолият якунлангач, ўқитувчи ўқувчиларга “Ҳайвон организмининг тузилиши, ҳайвонлар классификацияси” мавзусига оид матнни тарқатади. Матн мавзуу юзасидан ўқувчилар ўзлаштириши лозим бўлган асосий маълумотлардан тузилади. Ўқувчилар матнни ўқиб чиққанларидан сўнг “Янги мавзу бўйича яна нималарни билиб олдим?” деган саволга жавоб топишлари лозим. Ҳар бир гурӯҳ ўқувчилари ўзаро фикрлашиб олганларидан сўнг ўзлаштирган янги тушунчаларни баён этадилар. Улар томонидан қайд этилган тушунчаларни ўқитувчи ёзув тахтасида ўз аксини топган жадвалнинг “Билиб олдим” номли бандига ёзиб боради. Намуна сифатида қуйидаги жадвални келтирамиз:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
Бош, оёқ, ичак, тери, гўшт, сук, ёғ, туя, оғиз, тил, орган, организм, товғук, сигир, эчки, қўй, нафас олади, товуш чиқаради, озиқланади	Тузилиши, ҳужайраси, классификацияси, пайдо бўлиши, парвариш қилиш ва кўпайтириш борасидаги маълумотларни	Ҳайвон ҳужайраси ва унинг тузилиши, ўсимлик ҳужайраси билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари, ҳайвон организми эпителий, биритиругчи, мускул ва нерв тўқималаридан ташкил топганлиги, уларнинг тузилиши ва вазифаси, органлар ва органлар тизими, классификацияси, зоология фани ва унинг ривожланиш тарихи хусусидаги маълумотларни

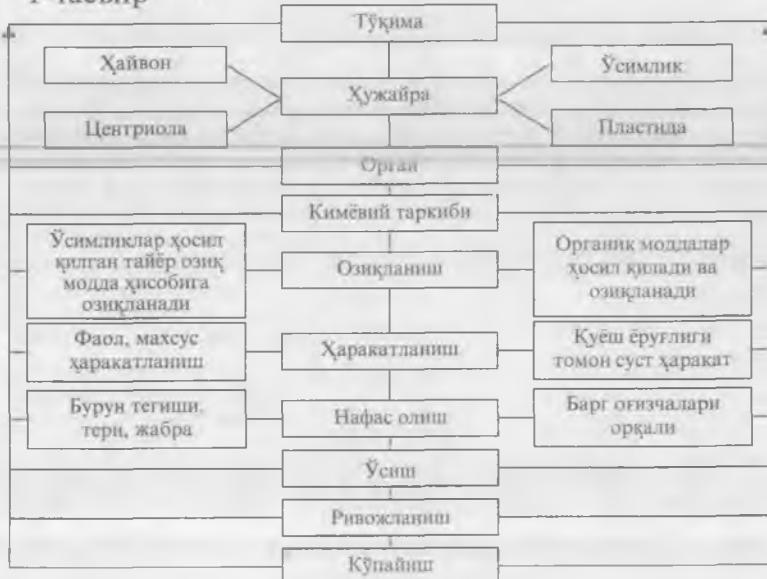
I. Дарслик билан ишлаш. Гурӯҳлар умумий мавзу таркибидан ўрин олган кичик мавзулар билан танишиб чиқадилар. Гурӯҳларга қуйидаги кичик мавзулар берилади:

Ҳар бир гуруҳга улар ўзлаштираётган кичик мавзуларга оид жадвал ёки схемалар тарқатилади. Мисол учун:

1. Ҳайвон ҳужайраларининг ўсимлик ҳужайраларига ўшаш ва фарқли жиҳатлари (1-тасвир).
2. Ҳайвон тўқималари ва органлари (2-тасвир).
3. Органлар ва органлар системаси (3-тасвир).
4. Ҳайвонлар классификацияси (4-тасвир).
5. Зоология фанининг ривожланиш тарихи (5-тасвир).

1-тасвир

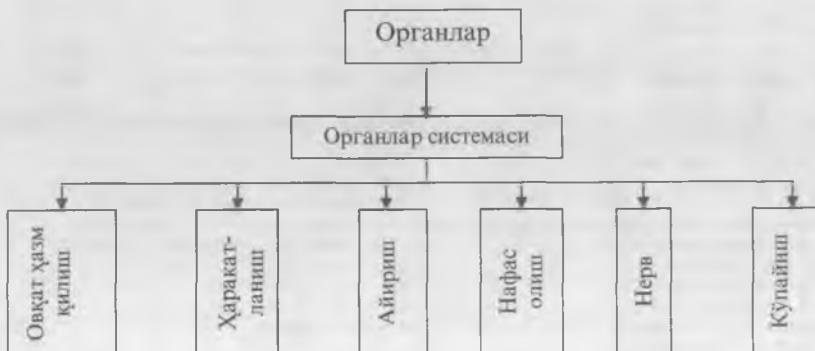
2-тасвир

Ҳайвон тұқымалари ва органлари

№	Тұқима номи	Вазифаси
1.	Эпителий тұқымаси	Ясси кубсимон ва цилиндрсимон ҳужайралардан иборат бұлыб, қимоя вазифасини бажаради. Терининг устки қавати ва ичак деворининг ички қисми эпителий тұқымасидан түзилган
2.	Бириктирувчи тұқима	Органлар оралигини тұлдираған туралы да уч хил бұлады: суюқ (қон, лимфа, тұқима суюқтігі), тигиз (суяқ, төфай, пай), фовак (паренхима). Вазифаси: органларни боғлаш, кислород да озиқ маддаларни ташиш, тұплаш.
3.	Мускул тұқымаси	Қысқарыш хусусиятта эга толалардан түзилған да ҳаракатланыш вазифасини бажаради.
4.	Нерв тұқымаси	Нерв ҳужайлары да ҳужайра оралиги маддасидан иборат. Бош мия, орқа мия, нерв түгунлар шу тұқымадан түзилған. Вазифаси: атроф-муҳит да органлардан келдиган тәсирларни қабул қилиш да ұтказып

3-тасвир

Органлар да органлар системаси

4-тасвир

Ҳайвонлар классификацияси

5-тасвир

Зоология фанининг ривожланиш тарихи

Жаҳон миқёсида		
Олимлар	Сана	Фанга қушган ҳиссаси
Арасту	IV аср	500 га яқин ҳайвонга таъриф берган
А.Левенгук (голланд)	XVI охири-XVII бошлари	Ҳайвонлар органларини микроскоп ёрдамида ўрганиш анъанасини бошлаб берган
К.Линней (швед)		Ҳайвонларни тур, урuf, туркум ва синфларга ажратган ҳолда ўрганиш тақлифини илгари сурган
Ч. Дарвин (инглиз)	1859 йил	Органик оламнинг ривожланиши хақидаги таълимотни яратган
	XIX	Ҳайвонларнинг эмбриологик ривожланиши ва қазилма қодлиқларини ўрганишга оид тадқиқотлар амалга оширилган
	XX	Жаҳон океани ҳайвонот дунёсини ўрганиш соҳасида самарали тадқиқотлар олиб борилган
Ўзбекистон миқёсида		
Д.Н.Кашкаров		Ҳайвонлар экологиясини ўрганиш бўйича илк тадқиқотларни олиб борган
Р.Ф.Боровский Л.М.Исаев ва бошқалар		Марказий Осиё ҳудудида яшовчи паразит ҳайвонларни йўқотиши бўйича тадқиқотлар олиб борган
Т. З. Зоҳидов, О.Р.Богданов		Умуртқали ҳайвонлар, уларнинг ҳаёт тарзи, органларининг тузилиши ва хусусиятларини ўргангандиши
А.М.Муҳаммадиев, С.Н.Алимуҳамедов, В.В.Яхонтов, Р.Олимжонов, М.А.Султонов, А.Т.Тўллаганов, Ж.А.Азимов		Умуртқасиз ҳайвонлар, уларнинг ҳаёт тарзи, органларининг тузилиши ва хусусиятларини ўрганиш борасида самарали тадқиқотларни олиб борганлар

Гуруҳ аъзолари ўзларига ажратилган ўқув материали билан танишиб чиққанларидан сўнг берилган лидерлар томонидан гуруҳ томонидан ўрганилган кичик мавзуга оид жадвал ёки схеманинг моҳияти қолган ўқувчиларга очиб берилади. Ана шу тахлитда янги мавзуга оид билимлар асослари ўзлаштирилади.

Одам ва унинг саломатлиги фани бўйича (8-синф учун)

Мавзу: Инсон танасининг тузилиши ва вазифаларининг эволюцион тараққиёти. Ҳужайра ҳақида умумий тушунча.

Дарснинг мақсади: ўқувчиларга одам организми ҳужайравий тузилиши ҳақида маълумот бериш, ҳужайра органоидларининг тузилиши ва вазифалари билан таништириш, ўсимлик ва ҳайвон ҳужайралари билан ўхшашлик ва фарқини тақдослаш орқали ўқувчиларнинг мантиқий тафаккурини ўстириш.

Дарс жараённида қўлланилувчи методлар: анъанавий ва интерфаол методлар, моделлаштириш.

Дарс жиҳозлари: ҳужайранинг тузилиши, шакллари ва кўпайиши борасида маълумот берувчи, шунингдек, тўқималарни акс эттирувчи тасвиirlар.

Дарснинг режаси:

1. Инсон танасининг тузилиши ва вазифаларининг эволюцион тараққиёти.

2. Ҳужайранинг тузилиши.

3. Ҳужайранинг кимёвий таркиби.

Дарснинг бориши:

I. Саволлар асосидаги сұхбатни ташкил этиш.

Ўқувчиларга қўйидаги саволларни бериш мумкин:

1. “Одам ва унинг саломатлиги” фанини биз нима учун ўрганамиз?

2. Инсон организми нималардан тузилган?

3. Инсон организми ҳужайрасининг таркибий тузилмаси хусусида нималарни биласиз?

II. “Зигзаг” стратегияси асосида янги мавзуунинг моҳияти очиб берилади.

Синф ўқувчилари 7 та гурухга бўлинадилар ва гуруҳлар номланади. Гуруҳларга янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн қисмларга ажратилади ва ажратилган қисмлар мазмуни билан танишиб чиқиши вазифаси гуруҳларга топширилади. Ўқувчилар матнларни диққат билан ўрганадилар ва гапириб берадилар. Вақтни тежаш мақсадида гуруҳлар аъзолари орасидан лидерлар белгиланади ва қайд этилган вазифа улар томонидан бажарилади. Лидерларнинг фикрлари гуруҳ аъзолари томонидан тўлдирилиши мумкин. Барча гуруҳларнинг ўқувчилари ўзларига топширилган матн мазмуни хусусида сўзлаб берганларидан сўнг, матнлар гуруҳлараро алмаштирилиб, аввалги фаолият такрорланади.

Гуруҳларга қўйидаги матнлар тақдим этилади:

1-матн

Ҳужайра ҳақида умумий тушунча

Ўсимлик, ҳайвон организми ҳужайралардан тузилганиги каби, одам организми ҳам ҳужайралардан тузилган. Ҳужайраларни цитология фани ўрганади. Унинг маълумотларига кура одам организмидан тахминан 10^{14} - 10^{18} (юз триллион ва ундан куп) ҳужайра бор. Бош мия ярим шарларининг пўстлоқ қисмida ўртача 16 миллиард нерв ҳужайраси мавжуд.

Ҳужайраларнинг тузилиши микроскоп ёрдамида биринчи бўлиб инглиз физиги Р.Гук томонидан ўрганилган (биринчи микроскоп 1625 йилда Ф. Стеллути томонидан ихтиро қилинган).

Электрон микроскопнинг яратилиши ҳужайранинг илгари маълум бўлмаган қисмларини ўрганишга имкон берди.

Одам организми турли тўқума ва органлари ҳужайралаrinинг шакли турлича, яъни, шарсимон, дуксимон, овал, юлдузсимон ва ҳоказо шаклларда бўлади. Ҳужайраларнинг

ҳажми ҳам турличадир, уларнинг қажми 5-10 микрондан 100 микронгача ва ундан катта бўлиши ҳам мумкин.

2-матн

Хужайранинг тузилиши

Барча тўқима ва аъзолар ҳужайраларининг умумий тузилиши үхшаш бўлади. Ҳужайра қуидаги уч қисмдан таркиб топади: мембрана (парда), цитоплазма ва ядро.

Ҳужайра мембранныни унинг устини қоплаб турувчи юпқа парда бўлиб, оқсил ва ёф(липид)лардан ташкил топган. У ҳужайраларда моддалар алмашинуви жараёни, яъни, ҳужайранинг озиқ моддалар ва кислород билан таъминланиши, шунингдек, моддалар алмашинуви натижасида ҳосил булган заҳарли чикиндиларнинг ҳужайралан қонга ўтказилишида муҳим аҳамиятга эга. Мембрана ҳужайра ичи ва ташқарисидаги (хужайраларро) суюқликлардаги ионларнинг таркиби мувозанатда бўлишини таъминлайди. Ҳужайра ичи ва ташқарисидаги суюқликларда ионлар таркибининг ҳар хил бўлиши (ҳужайра ичидаги суюқликда калий ионлари, ташқарисидаги суюқликда эса натрий ионлари концентрацияси юқори булади) ҳужайрада биологик ток (биоток) ҳосил қиласди. Биоток маҳсус асбоблар ёрдамида аниқланади. Ушбу ҳолат турли тўқима ва органлар фаолиятини үрганища муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, юрак мускуларининг биотоклари электрокардиограф асбоби ёрдамида маҳсус лентага ёзил олинади, ёзув натижаларига кўра мутахассислар юракнинг фаолияти хусусида хуносаси чиқарадилар, касаллик тури аниқланади.

3-матн

Ҳужайра цитоплазмаси

Ҳужайра цитоплазмаси мембранинг ичидаги жойлашган. Цитоплазманинг таркиби органик ва анорганик моддалардан иборат. Цитоплазма органоидларига: митохондрия, ички мембрана, лизосома, Гольжи аппарати, рибосома, центрасома кабилар киради. Бу органоидларнинг ҳар бири маҳсус вазифани бажаради. Митохондрия ҳужайраларнинг энергия станцияси ёки куч берувчи маркази

хисобланади, яъни, уларда аденоцитрифосфат кислота (АТФ) ва креатинфосфат кислота (КФ) синтез қилинади ва тўпланади. Ҳужайра қўзғалиб иш бажарганда, ушбу кислоталар парчаланиб, энергия ҳосил қиласди. Рибосомалар ҳужайрада оқсилларни синтезлайди, шунинг учун улар “оқсиллар фабрикаси” деб номланади. Лизосомалар ферментлардан иборат бўлиб, улар ҳужайрадаги озиқ моддаларни майда заррачаларга бўлади (парчалайди). Шу туфайли улар шартли равишда ҳужайранинг овқат ҳазм қилиш органи деб аталади. Центросома ядро яқинидаги жойлашган бўлиб, ҳужайранинг бўлинишида муҳим рол ўйнайди. Гольжи аппарати тўрсимион шаклда бўлиб, ҳужайранинг бўлинишида, унинг баъзи эскирган қисмларининг янгиланишида иштирок этади.

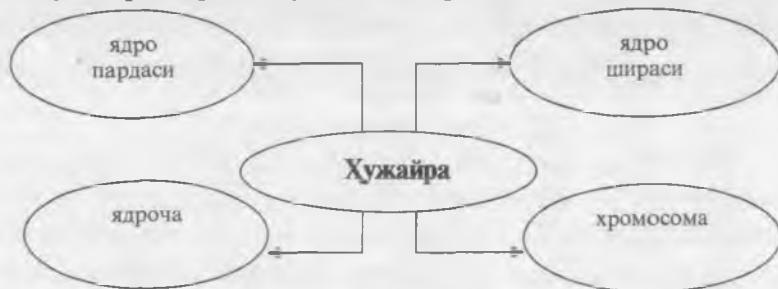
4-матн

Ядро ва унинг вазифаси

Ядро қизил қон танаачаларидан ташқари барча ҳужайраларда бўлади. У қўйидаги вазифаларни бажаради:

- 1) ҳужайрада моддалар алмашинуви ва оқсил синтезни бошқаради;
- 2) ҳужайрада кечадиган барча физиологик ва морфологик жараёнларни идора қиласди;
- 3) ирсий ахборотларни сақлайди.

Ҳужайра ядроси қўйидаги таркибий тузилмага эга:

Одамнинг соматик ҳужайраларида 46 та хромосома, жинсий ҳужайраларида эса 23 та хромосома бўлади. Ҳар

қайси хромосома таркибидан мингтагача ва ундан ҳам кўпроқ ген бўлади. Хромосома ва генлар ҳужайранинг насл аппарати ҳисобланади.

Ташқи мұхитнинг баъзи заарли омиллари, яъни, радиация, кимёвий ва наркотик моддалар, спиртли ичимликлар, баъзи касаллик қўзғатувчи микроб ва вирусларнинг заҳари ҳужайранинг насл аппарати - хромосома ва генларга таъсир этиб, уларнинг фаолиятини бузади ва турли ирсий касалликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади.

5-матн

Ҳужайранинг кимёвий таркиби

Ҳужайранинг барча таркибиниң қисмларини анерганик ва органик моддалардан ташкил топган. Ҳужайра таркибидан фосфор, олтингугурт, калций, калий, натрий, хлор, темир, магний, кремний каби макроэлементлар ва йод, ми., кобальт, рух, никел, олтин каби микроэлементлар бўлади. Ҳужайра таркибининг 70 % дан кўпроғини сув ташкил қиласди ва у ўзининг эритувчанлик хусусияти билан барча ҳаётий жараёнларда иштирок этади. Сув, макро ва микроэлементлар ҳужайранинг анерганик моддаларидир.

Ҳужайра таркибидаги органик моддаларга оқсил, ёф, углевод ҳамда нуклеин кислоталар киради.

Оқсиллар таркибининг асосини углерод, водород, кислород, азот ташкил этади, фосфор, олтингугурт ҳам бўлади. Оқсил ҳужайранинг кўпайиши ҳамда эскирган қисмларнинг тикланишида асосий вазифани бажаради.

Ёллар асосан углерод, водород ва кислороддан иборат бўлиб, пластик ва энергетик вазифани бажаради.

Углеводлар ҳам углерод, водород ва кислороддан ташкил топиб, энергетик аҳамиятга эга.

6-матн

Ҳужайранинг бўлиниши

Ҳужайралар икки хил усулда бўлинади: амитоз ва митоз. Амитоз оддий бўлиниш усули бўлиб, бунда ҳужайра

мембранаси, цитоплазма ва ядро иккига бўлинади. Баъзан фақат ядронинг ўзи, хромосома ҳосил қилмасдан бўлиниб, иккита ва кўп ядроли ҳужайра ҳосил бўлади.

Амитоз усулида бўлиниш сийдик пулфаги, ҳомила устини қоплаб турувчи юпқа (амнион) парда ҳужайралари, шунингдек, вегетатив нерв тутунлари ҳужайраларида учрайди.

Митоз бўлинишда ҳужайра мембранаси, цитоплазма ва ядро узуналашиб, ядро таркибида янги хромосомалар ҳосил бўлади ва иккига бўлинади. Натижада бир хил насл аппаратига эга бир хил ёш ҳужайралар ҳосил бўлади. Митоз бўлинишда ҳужайралар сонининг ошиши ҳисобига ёш организм ўсади ва ривожланади, нобуд бўлган ҳужайралар ўрнига янгилари ҳосил бўлади.

Митоз тўхтовсиз кечадиган жараён бўлиб, қуйидаги турт босқичда давом этади: профаза, метофаза, анафаза ва телофаза. Митознинг давом этиш вақти тўқиманинг тури, организмнинг физиологик ҳолати ва ташқи муҳит шароитига кўра турлича бўлади.

7-матн

Ҳужайранинг ҳаётий жараёнлари

Ҳар бир тўқима ва аъзонинг ҳужайралари маълум вазифаларни бажаришга хизмат қилади. Масалан, безларнинг ҳужайраси фермет ёки гормон ишлаб чиқаради. Миянинг ҳужайраси нерв ҳужайраларининг таъсиirlарини қабул қилиш, уларни анализ ва синтез қилиш, шунингдек, ишчи органларда ҳаракатларни бошқариш вазифасини бажаради.

Ҳужайраларнинг нормал яшаши, ўз вазифасини бажариши, кўпайиши учун уларда узлуксиз равишда моддалар алмашинуви амалга ошади. Овқат ҳазм қилиш органларида парчаланиб қонга сўрилган озиқ моддалар ҳужайраларга ўтади ва бир қисми ҳужайра таркибий қисмларининг мунтазам янгиланиб туриши, кўпайиши учун пластик материал сифатида ўзлаштирилади. Қолган қисми эса нафас олиш органларидан келган кислород билан

оксидланиб, энергия ҳосил қилиши ҳисобига ҳужайра қўзғалади.

Озиқ моддаларнинг кислород иштирокида оксидланиши ва парчаланиши натижасида ҳосил бўлган қолдиқ моддалар (карбонад кислота, мочевина-аммиак, сийдик кислота, креатинин, минерал тузлар) ҳужайрадан қонга ўтади ва айриш органлари орқали ташқарига чиқариб юборилади. Ушбу жараёнлар гормонлар ва нерв системаси орқали бошқарилади.

Шу тарзда барча матнлар мазмуни гурухлар томонидан ўрганилиб чиқилгач, ўқувчилар “Ҳужайра ҳақида умумий тушунча” мавзуси буйича асосий тушунча (элемент)ларни ажратадилар, тушунчаларнинг ўзаро мантиқий боғлиқлигини аникладилар. юзага келган ғоялар асосида мавзуга оид схема ишлаб чиқадилар. Қуйида наимуна сифатида “Цитоплазма органоидлари” номли схемани келтирамиз (1- ва 2-тасвиirlар).

Дастлаб ўқувчилар эътиборига ўқитувчи томонидан ишланган схема ҳавола этилади. Сўнгра ўзлаштирилган билимлар асосида ўқувчиларнинг ўзларига шундай схемаларни ишлаб чиқиш вазифаси топширилади.

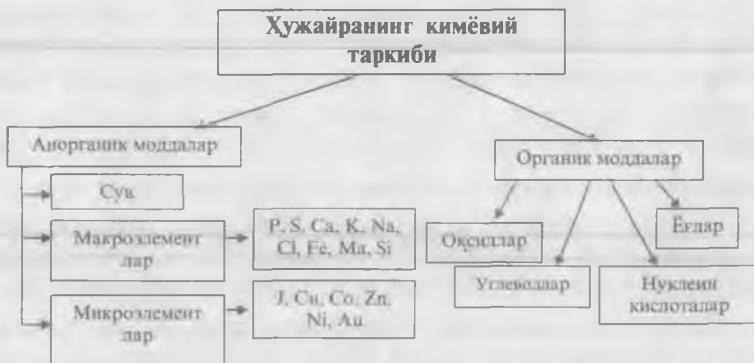
1-тасвир

Цитоплазма органоидлари

2-тасвир

Хужайранинг кимёвий таркиби

Биология фаны бўйича (9-синф учун)

Дарс мавзуси: Эукариот ҳужайра.

Дарснинг мақсади: Үкувчилар томонидан инсон организмининг ҳужайравий тузилиши борасида ўзлаштирилган билимларни умумлаштириш ва мустаҳкамлаш.

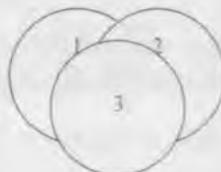
Дарс жараёнида қулланиувчи методлар: анъанавий ва интерфаол методлар, моделлаштириш.

Дарс жиҳозлари: микроскоп, ўсимлик, ҳайвон ва инсон организми ҳужайратининг микропрепаратлари, үкув фильмлари, жадваллар.

Дарснинг бориши:

I. “Вен диаграммаси” стратегиясини қуллаш асосида ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Синф үкувчилари тўрт грухга бўлинадилар, грухлар номланади. Синф тахтасига қуйидаги тартибда учта доира чизилади:

Гуруҳларга қўйидаги топшириқлар берилади:

1-гуруҳ ўсимлик ва ҳайвон ҳужайраси тузилишидаги ўхшаш ва фарқли жиҳатларни таққослайдилар. Ўсимлик ҳужайрасигагина хос бўлган органоидлар диаграмманинг 1-қисмига, ҳайвон ҳужайрасигагина хос бўлган органоидлар диаграмманинг 2-қисмига ва ҳар иккала организмда учрайдиган органоидлар 1- ва 2-диаграммаларнинг кесишмасидан ҳосил бўлган қисмига ёзилади.

2-гуруҳ ҳайвон ва одам ҳужайрасининг тузилишини таққослайди ва диаграмманинг 1-қисмга ҳайвон ҳужайрасигагина хос бўлган органоидлар, 2-қисмга одам ҳужайрасигагина хос бўлган органоидлар, ҳар иккала организм ҳужайрасига хос бўлган органоидлар эса 1- ва 2-қисмлар кесишмасига ёзилади.

3-гуруҳ одам ва ўсимлик ҳужайралари ўртасидаги ўхшаш ва фарқли жиҳатларни топишга ҳаракат қиласидилар. Улар одам ҳужайрасигагина хос бўлган органоидларни диаграмманинг 1-қисмига, ўсимлик ҳужайрасигагина хос бўлган органоидларни диаграмманинг 2-қисмига, ҳар икки организмга хос бўлган органоидларни эса 1- ва 2-қисмлар кесишгандан жойига ёзадилар.

4-гуруҳ аъзолари ҳар учала доира кесишмасидан ҳосил бўлган марказий қисмга ўсимлик, ҳайвон ва одам организми ҳужайрасига хос бўлган органоидларни ёзадилар.

Гуруҳлар томонидан вазифа бажарилиб бўлингач, лидерлар танланади. Лидерлар ўқувчилар томонидан билдирилган фикрларни умумлаштириб, ёзув тахтасида акс этирилган диаграммани тўлдирадилар.

II. Дарслик билан ишлаш.

Ўқувчилар дарсликдан ҳужайра органоидлари ва уларнинг вазифалари борасида маълумот берувчи матнни диққат билан ўрганадилар. Умумий матннинг таркибий қисмлари ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниқладилар ва умумлаштирадилар, яъни, моделлаштирадилар.

Гуруҳларнинг аъзолари ўзаро кенгашиб, ўқув мате-

риалини моделлаштирадилар. Моделлаштириш жараёнида уларнинг ушбу жараёнига нисбатан ижодий ёндашувлари, мавзу моҳиятини очиб берувчи асосий тушунчаларни қай даражада ўзлаштирганликлари, улар ўргасидаги ўзаро алоқадорлик ва боғлиқликни англай олишлари каби ҳолатлар муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчилар томонидан яратилган моделлаш улар томонидан мавзунинг пухта ўзлаштирилганлигини қўрсатувчи муҳим омиллардан бири сифатида намоён бўлади. Мисол учун:

Гурӯҳлар фаолиятларига кўра рағбатлантирилди ва барча гурӯҳлар томонидан билдирилган фикрлар умумлаштирилди.

Физика фани бўйича (9-синф)

Дарс мавзуси: Ёруғликнинг кимёвий ва биологик таъсири. Фотография. Фотосинтез ва унинг аҳамияти.

Дарснинг мақсади: ўқувчиларга ёруғликнинг кимёвий ва биологик таъсиirlари, фотография ҳамда фотосинтез ҳодисаси ва унинг аҳамияти борасидаги билимларини бериш, улар томонидан ўзлаштирилган билимларни мустаҳкамлаш.

Дарс жараёнида қўлланиувчи методлар: анъанавий

ва интерфаол методлар, моделлаштириш.

Дарс жиҳозлари: ёруғликнинг кимёвий ва биологик аҳамияти ҳамда фотосинтез жараёнининг моҳиятини ёритувчи кўргазмали қуроллар.

Дарснинг бориши:

I. Саволлар асосида сұхбат ташкил этиш.

Уқувчиларга қуидаги саволлар берилади:

1. Ёруғликнинг табиатдаги аҳамияти қандай?

2. Фотосинтез нима? У қаерда ва қачон содир бўлади?

II. “Инсерт” стратегияси асосида билимларни мустаҳкамлаш.

Синф уқувчилари гуруҳларга булинадилар, гуруҳлар номланади. Уқитувчи ҳар бир гуруҳ уқувчиларидан мавзуга оид иккитадан фикр билдиришларини сўрайди. Гуруҳлар навбати билан (ушбу жараёнда гуруҳнинг барча аъзолари фаол иштирок этишларини таъминлаш мақсадга мувофиқдир) фикр билдирадилар. Баён этилган фикрлар ёзув тахтасига ёзиб берилади. Фаолият якунлангач, ўқитувчи “Ёруғликнинг кимёвий ва биологик таъсири. Фотография. Фотосинтез ва унинг аҳамияти” мавзусини ёритишга хизмат қилувчи матнни уқувчиларга тарқатади. Сўнгра шундай топшириқ берилади:

а) матн билан танишиб чиқинг;

б) матннинг ҳар бир қаторига қуидаги белгиларни кўйиб чиқинг:

Z - матнда гуруҳлар томонидан билдирилган фикр ўз аксини топган бўлса;

S - матнда гуруҳлар томонидан билдирилмаган фикр ёритилган бўлса;

D - матнда бир-бирига зид фикрлар мавжуд бўлса;

E - матн билан танишиш жараёнида тушунмовчиликлар юзага келса.

Сўнгра гуруҳ аъзолари шахсий қарашларини ўзаро ўртоқлашадилар, гуруҳ бўйича белгилар сони умумлаштирилади. Лидерлар воситасида ҳар бир белгининг миқдо-

ри баён этилади ва изоҳланади. Үқитувчи гуруҳлар томонидан қайд этилган сонларни уларнинг номлари ёзилган устунга ёзиб борали. Чунончи:

№	Илфорлар	Лидерлар	Бинафша	Юлдузлар	Зукколар
1.	12	12	12	11	12
2.	18	20	6	10	15
3.	1	4	1	-	3
4.	3	1	-	-	-

Үқитувчи ҳар бир гуруҳ лидери фикрини тутатгач, юзага келган қарама-қаршилик ва тушунмовчиликларни үқувчилар тӯғри ҳал этишларига ва тушуниб олишларига ёрдам беради.

Шундан сўнг, гуруҳлар дарсликда берилган матн билан танишиб чиқиб, асосий тушунчаларни ажратадилар ва улар ўртасидаги мантиқий муносабатларни очиб беришга ҳаракат қиласидилар (моделлаштирадилар). Гуруҳлар томонидан илгари сурилган фикрлар умумлаштирилиб, лидерлар томонидан синф жамоасига етказилади.

Кимё фани буйича (8-синф учун)

Дарс мавзуси: Табиатда азот. Табиатда азотнинг айланиши.

Дарснинг мақсади: Үқувчиларга азотнинг табиатдаги аҳамияти, айланиш жараёnlари моҳияти хусусида маълумотлар бериш.

Дарс жараёнида қўлланилувчи методлар: анъанавий ва интерфаол методлар, моделлаштириши.

Дарс жиҳозлари: азотнинг табиатда айланиши ва аҳамиятини ёритувчи кўргазмали қуроллар.

Дарснинг бориши:

I. Саволлар асосида ташкил этилувчи суҳбат.

Үқувчиларга қўйидаги саволлар берилади:

1. Азот қандай физик, биологик ва кимёвий хоссаларга эга?

2. Табиатда азотнинг қандай бирикмалари мавжуд?

II. “Биламан. Билишни хоҳлайман. Билиб олдим” номли метод ёрдамида билимларни мустаҳкамлаш.

Синф ўқувчилари бешта гуруҳга бўлинадилар, гуруҳлар номланади. Ёзув тахтаси уч қисмiga ажратилади. Биринчи банднинг юқори қисмига “Биламан”, иккинчи банднинг юқори қисмига “Билишни хоҳлайман”, учинчи банднинг юқори қисмига эса “Билиб олдим” деган сўзлар ёзилади.

Сўнгра ўқитувчи ўқувчилардан мавзу юзасидан қандай маълумотларга эга эканликларини сўрайди ва билдирилган фикрларни “Биламан” номли бандга ёзиб қуяди. Ушбу ҳаракат гуруҳлар томонидан фикрлар тўла баён этилгунга қадар давом этади. Мазкур жараёнда гуруҳларнинг барча аъзолари фаол иштирок этишларига аҳамият бериш зарур. Ўқувчилар томонидан билдирилаётган нотуғри фикрлар ҳам инкор этилмаслиги зарур (зеро, бундай ҳаракат ўқувчиларнинг фаоллигига салбий таъсир кўрсатади).

Кейинги босқичда ўқитувчи ўқувчилардан янги мавзу бўйича қандай маълумотларни ўзлаштириш истагида эканликларини сўрайди ва ўқувчиларни яна ўйлашга даъват этади. Гуруҳлардан навбати билан фикр сўралади. Ўқувчилар томонидан билдирилган фикрлар “Билишни хоҳлайман” номли устунга ёзиб борилади.

Сўнгти босқичда ўқувчиларга “Табиатда азот. Табиатда азотнинг айланиши” мавзусига оид матнларни тарқатади. Ушбу матн мавзу бўйича энг асосий тушунчаларни ўз ичига олади. Ўқувчилар матн билан танишиб чиққанларидан сўнг фикр юритишлари ҳамда мавзуга оид яна қандай маълумотларни ўзлаштирганликларини аниқлашлари лозим. Ўқувчилар ўз холосалари асосида фикрларни баён этадилар, ушбу фикрлар “Билиб олдим” номли устунга ёзиб борилади.

Мазкур жараён ўқувчиларнинг фан асосларини қайдаражада пухта ўзлаштирганликлари борасидаги маълу-

мотларга эга бўлиш, уларнинг ўз-ўзини назорат қилишларини таъминлашга имконият яратади.

Намуна сифатида қўйидаги жадвални келтирамиз:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим
Табиатда азотнинг 2 та изотопи учрайди, аммиак, нитрат кислота, азот бирикмалари, азот оксидлари. дуккакли ўсимликларда азотни ўзлаштирувчи азот бактериялар бўлади, азот ўсимликларнинг ўсишига ёрдам беради, ҳаво таркибида 78 %, одам танасида эса 3 % азот бўлади	Табиатда айланиш жараёни, табиатдаги аҳамияти, ўсимликларнинг азотни ўзлаштириш жараёни, амалий жиҳатдан фойдаланиш ҳамда инсон организмига таъсири бора-сидаги маълумотларни	Ўсимлик ва ҳайвонлар азотни эрким ўзлаштира олмасликлари, ўсимликлар азотни NH_4 ва NO_3 ҳолида ўзлаштиришлари, чақмоқнинг турроқни азот билан бойитищдаги роли, ҳайвонлар ўсимликларни, инсон эса ўсимлик ва ҳайвонларни истеъмол қилиш орқали азотни ўзлаштиришлари, азотнинг табиатдаги айланishi, шунингдек, табиат ва инсон ҳаётидаги аҳамияти хусусидаги маълумотларни

III. Дарслик билан ишлаш асосида билимларни мустаҳкамлаш.

Ўқувчилар тўрт гуруҳга бўлинадилар, ҳар бир гуруҳга мавзу юзасидан турли кичик матнлар берилади.

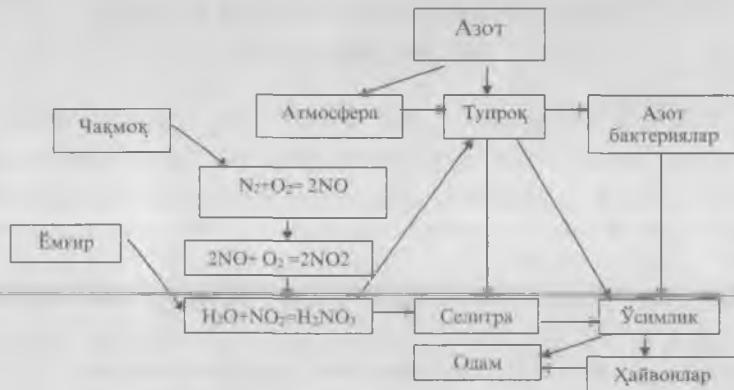
1-гуруҳга матннинг 1-абзаци; 2 гуруҳга 2- ва 3-абзацлар; 3-гуруҳга 4- ва 5-абзацлар ҳамда 4-гуруҳга матннинг қолган қисми.

Гуруҳларга улар томонидан ўрганилган ўкув материалини лойиҳалаш вазифаси юклатилади.

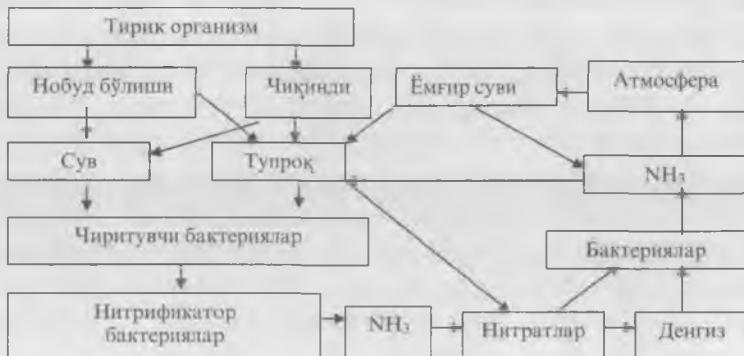
Гуруҳлар матн билан танишадилар, мазмуни гуруҳда муҳокама қилинади, фикрлар алмашилади, умумлаштирадилар. Умумлаштирилган фикрлар лидерлар томонидан баён этилади.

Кўйида мавзу матнининг биринчи қисми бўйича биринчи гуруҳ томонидан тайёрланиши лозим бўлган лойиҳалардан намуналар келтирамиз (1- ва 2-тасвир).

1-тасвир

2-тасвир

В БОБ. ТАРБИЯВИЙ ЖАРАЁННИ ТАШКИЛ ЭТИШГА НИСБАТАН ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ

Тарбия жараёнига технологик ёндашув ва уни лойиҳалаш

Таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этиш ўқувчилар томонидан мавжуд илмий билимларни пухта ўзлаштирилишини кафолатловчи ёндашув ҳисобланади. Бизга яхши маълумки, “таълим технологияси” тушунчаси таълим жараёнининг моҳияти, унинг босқичлари, ўзига хос хусусиятлари, шунингдек, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида кечадиган таълимий муносабатларнинг мазмунини англатишга хизмат қилади.

“Педагогик технология” тушунчаси эса ўз моҳиятига кўра педагогик фаолиятнинг энг муҳим икки жиҳати, яъни, таълим ҳамда тарбия жараёнининг технологиялаштирилишини ифода этиши зарур. Бироқ сўнгги беш йил мобайнида янги педагогик технологиялар ва педагогик фаолиятни уюштириш жараёнида улардан фойдаланиш мавзусида яратилган манбаларнинг деярли барчасида таълим жараёнининг технологиялаштириш муаммоси учун асосий объект тарзида қабул қилинганинг гувоҳи бўлдик.

Ҳолбуки, баркамол шахсни шакллантириш муаммосининг ижтимоий зарурият сифатида эътироф этилаёт-ганлигини назарда тутадиган бўлсак, тарбия жараёнини ташкил этишга нисбатан янгича ёндашувни қарор топтириш, мазкур жараённи технологиялаштиришга эришиш муҳим педагогик вазифалардан бири эканлигини янада чуқурроқ англаймиз.

Тарбия жараёнини технологиялаштириш аниқ мақсадга ва ижтимоий фояга асосланган ҳамда ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолиятнинг ташкилий-техник жиҳатдан уюштирилиши демакдир.

Таълим жараёнидан фарқли равишда, тарбия жараёнини технологиялаштиришда мазкур жараённинг самарасини қисқа муддат оралиғида кўра олиш имконияти йўқ. Тарбия жараёнининг ўзига хос хусусиятлари, ўқувчи ва ўқитувчи ўртасида юзага келиш эҳтимоли бўлган зиддиятлар тарбиявий жараённи технологиялаштиришга нисбатан ижолий ва масъулиятли ёндашиш зарурлигини тақозо этади.

Умумий ўрта таълим муассасалари амалиётидан маълумки, узоқ йиллар давомида мазкур муассасада фаолият олиб бораётган ўқитувчиларнинг кўпчилиги тарбиявий тадбирларни ташкил этишга нисбатан “тарбиявий ишлар режасида белгиланган тадбирларни ўтказишга мажбурман” қабилида ёндашиб келганлар. Уларнинг асосий эътибори ўзлари раҳбарлик қилаётган синф ўқувчиларини аввалдан тайёрланган сценарийни ёд олиш ва унга қатъий амал қилишга мажбуrlаш, шунингдек, “мактаб маъмурияти ҳамда жамоаси олдида изза бўлиб қолишга йўл қўймаслик” тамойилига мувофиқ тарбиявий тадбирни уюштиришга қаратилган эди. Эндиликда тарбиявий тадбирларнинг ўтказилишига нисбатан бундай ёндашувлардан возкечиш мақсадга мувофиқ. Зеро, тайёр сценарий асосида муайян тадбирни ташкил этиш жараёнида унинг асосий субъектлари бўлган ўқувчилар фаол иштирокчи ва тадбир натижасини белгиловчи шахс сифатида эмас, балки оддий ижрочи сифатида қатнашадилар. Бу ҳолат эса бир қатор салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Хусусан:

- 1) ўқувчиларда тарбиявий тадбирларнинг ўтказилишига нисбатан сағбий муносабат шаклланади;
- 2) ўқувчиларда мустақил фикрлаш ҳамда ижодкорлик қобилиятиниң тарбияланиши учун имконият яратилимайди;
- 3) ўқувчиларда тарбиявий тадбирларнинг ўтказилиши уларнинг шахс сифатида камол топишларини таъминлашга йўналтирилганлиги ҳақида эмас, балки синфнинг таълим муассасаси жамоаси олдида “сохта обўй” орттириши учун хизмат қўйувчи восита эканлиги тўғрисидаги хулюсанинг шаклнини учун шароит юзага келади.

Умумий ўрта таълим муассасаларида ташкил этилувчи тарбиявий тадбирларга нисбатан технологик ёндашув қўйидаги ҳолатларнинг намоён булиши билан тавсифланади: тарбиявий тадбир мавзуси ва гоясини ўқувчилар томонидан билдирилган шахсий ташабbusлар, уларнинг хоҳиш-истакларига кўра белгилаш; тарбиявий тадбир сценарийсини ишлаб чиқишила ўқувчиларнинг мустақил фаолият юритишлари учун шарт-шароитларни яратиш; тарбиявий тадбир мазмунидаги ўз ифодасини топган ролларнинг мажбурий тарзда эмас, балки ўқувчиларнинг лаёқати, қобилияти, шунингдек, қизиқишлирини инобатга олиш асосида тақсимланишига эришиш; тарбиявий тадбирнинг ташкил этилиши ва ўтказилишида ўқитувчининг роли буйруқ беришдан иборат бўлмай, аксинча, ўқувчиларга йўл-йўриқ курсатиш, уларнинг фаолиятини йўналтириб туриш ҳамда зарур ўринларда маслаҳат бериш сифатида акс этишига эришиш; тарбиявий тадбир мақсадининг натижалантанлигини синф, гурӯҳ ўқувчиларининг фаол иштирокига таянган ҳолда муҳокама қилиш. Муҳокама жараёнида ўқитувчи томонидан турли танбехҳарнинг берилишига йўл қўймаслик, аксинча йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг ўқувчиларнинг ўзлари томонидан аниқланиб, уларни бартараф этиш (кейинги тадбирни ўтказиш жараёнида уларнинг такрорланишининг олдини олиш) йўлида чора-тадбирларни белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Тарбия жараёнини технологиялаштиришда мазкур жарайнни лойиҳалаштириш ҳамда унинг асосларини белгилаш муҳим аҳамиятга эга. Тарбия жараёнини лойиҳалаш қуидаги босқичларда кечади:

Тарбия жараёнини лойиҳалаш босқичлари:

- 1) тарбиявий тадбир мавзусига доир материалларни йигиш;
- 2) тарбиявий тадбир мақсади ва вазифаларини белгилаш;
- 3) тарбиявий тадбирнинг мазмунини ишилаб чиқиш;
- 4) тарбиявий тадбир шакли, методлари
ва воситаларини танлаш;
- 5) тарбиявий тадбирни ташкил этиши ва ўтказиш
(давомийлиги) вақтини белгилаш;
- 6) тарбиявий тадбир сценарийсини ишилаб чиқиш;
- 7) ўқувчилар фаолиятини назорат қилиш, уларнинг фаоллик
даражаларини норасмий (ўқувчиларни бу ҳақида хабардор
қилмасдан) баҳолаш;
- 8) лойиҳани амалий фаолиятда қўллаш;
- 9) тарбиявий тадбирни ташкил этиши жараёни;
- 10) тарбиявий тадбирнинг ўтказилиши ҳолати (самарали,
самарасиз, муваффақиятли, муваффақиятсиз кечганлиги)ни
муҳокама қилиш ва якуний хулоса чиқариш.

Бу жараёнда тарбиявий тадбирларнинг ташкил этилишига нисбатан технологик ёндашув моҳияти ўқувчилар мустақиллигини таъминлашда қуидаги омилларнинг мавжудлигига эътиборни қаратишни ҳам тақозо этади:

ўқувчиларда тарбиявий тадбирларнинг ўтказилишига
нисбатан ички эҳтиёж, қизиқиши ва рағбатнинг мавжудлиги;
ўқувчиларнинг тарбиявий тадбирларни мустақил ташкил
этиши борасида муайян тажрибаларга эга эканликлари;
тарбиявий тадбир гоясининг ўқувчилар ички эҳтиёжларига
мос келиши.

Умумий ўрта таълим муассасалари амалиётида юқорида баён этилган омилларни инобатга олиш ва шу асосида тарбиявий тадбирларни ташкил этиш уларнинг муваффақиятли ташкил этилишини таъминлаб қолмай, балки ўқувчиларда уларнинг ўтказилишига нисбатан ижобий муносабатни шакллантиради, маънавий-ахлоқий сифатларнинг тарбияланиши учун кулай шароитни ҳосил қиласди.

“Атроф-муҳит ва инсон саломатлиги” мавзусидаги амалий ташвиқот

Тадбирнинг олиб борилишидан кўзланган мақсад - табиий муҳитнинг инсон ҳаётидаги ўрни, атроф-муҳит ифлосланишининг инсон саломатлигига кўрсатадиган салбий таъсири, ушбу ҳолатнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида ўқувчиларга маълумотлар бериш ҳамда уларда атроф-муҳит тозалиги ва ўз саломатлигини сақлаш кўникмаларини ҳосил қилишдан иборат.

Асосий вазифалар:

1. Табиий муҳитнинг инсон ҳаётидаги ўрни ва роли тўғрисида ўқувчиларга маълумотлар бериш.
2. Атроф-муҳитнинг ифлосланишини таъминловчи субъектив омиллар (инсонлар томонидан содир этилаётган хатти-ҳаракатлар) моҳиятини ўқувчиларга тушунтириш.
3. Ўқувчиларда атроф-муҳит ифлосланишининг инсон саломатлигига кўрсатадиган салбий таъсирини кўргазмали (амалий) равишда намойиш этиш орқали муайян тушунчаларни ҳосил қилиш.
4. Ўқувчиларни экомуҳит ифлосланишининг олдини олиш, шунингдек, инсон саломатлигини сақлашга қўйиладиган экологик ва гигиеник талаблар моҳиятидан хабардор этиш.
5. Ўқувчиларда экотизим барқарорлиги ва ўз саломатликларини сақлаш кўникмаларини ҳосил қилиш.

Тадбирнинг амалга ошириш жараёнида қўлланилган

жихоз (материал)лар қуйидагилардан иборат булиши мумкин: тоза ва ифлосланган сув, тупроқ намуналари, сув, ҳаво ва тупроқ ифлосланишининг инсон саломатлигига етказувчи салбий таъсирини акс эттирувчи плакатлар, атроф-муҳит ва инсон саломатлигининг ўзаро боғлиқлигини ифода этувчи ҳикматли сузлар, мақоллар ёзилган лавҳалар, “Табиат ва инсон” номли деворий газета, мавзу юзасидан яратилган илмий, илмий-оммабоп ва педагогик асарлар, оммавий ахборот воситалари материалларидан иборат жамланма (тўплам).

“Атроф-муҳит ва инсон саломатлиги” мавзуидаги наزارий-амалий ташвиқотнинг таркибий тузилмаси бир неча қисмлардан таркиб топади. Чунончи:

1. “Табиий муҳитнинг инсон ҳаётидаги ўрни ва роли” - тадбир иштирокчилари иштирокидаги диалог.
2. “Инсон фаолияти ва экологик муаммолар” - қисқача маълумотнома.
3. “Атроф-муҳит ифлосланишининг инсон саломатлигига таъсири” - мутахассис (эколог, тиббиёт ходими, педагог)ларнинг маслаҳатлари (тавсиялари).
4. “Экологик муаммоларнинг олдини олиш учун нималарга амал қилиш лозим?” - эковикторина.
5. “Гигиеник қоидалар моҳиятидан қай даражада хабардорсиз?” - савол-жавоблар.

Айтиш жоизки, тадбир жараённда амалга оширилган ишлар моҳиятида мумкин қадар кўпроқ ўқувчилар иштирокидаги жонли мулоқот, амалий хатти-ҳаракатларнинг булишига алоҳида эътибор берилади. Зеро, тадбирларнинг стандарт куринишда, фақатгина панд-насиҳатлар ёки илмий foяларга асосланиб қолмаслиги, аксинча, оддий тушунчалар, иштирокчиларни фаолликка давъват этувчи иборалар, амалий хатти-ҳаракатлар билан бойитилиши тадбир иштирокчиларининг салбий муносабатда булишларининг олдини олишда энг муҳим омил эканлиги назардан четда қолдирилмайди.

“Атроф-мухит ва инсон саломатлиги” мавзудаги амалий ташвиқот характеридаги тадбирнинг дастлабки босқицида ўқувчиларга “Табиий муҳит - менинг ҳаётимда” мавзусида шахсий фикр-мулоҳаза ҳамда қарашларини баён этиш таклиф этилади. Бундан кўзда тутилган мақсад қисқа муддат бўлсада ўқувчиларни табиий муҳитнинг улар ҳаётидаги муҳим аҳамияти түғрисида фикрлаш ва мулоҳаза юритишга ундашдир.

Тадбир жараёнида ўқувчиларга улар истиқомат қилаётган ҳудудлардаги экологик ва санитария ҳолатини таҳтил этиш асосида атроф-мухит мусаффолигининг инсон ҳаётидаги муҳим ўрни борасида тушунчалар бериш мақсадга мувофиқдир. Хусусан, майший чиқиндиларни туплаш, уларни бирламчи сақлаш, ташиб ва кўмиб ташлаш жараёнидаги маъсулиятсизлик, қойдабузарлик ҳолатларининг содир этилиши аҳоли саломатлиги ва атроф-мухит барқарорлигига жиддий хавф туғдиришига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, ўқувчиларнинг диққатини хонадонларда майший оқаваларни заарланириш ишларининг олиб борилишига нисбатан бепарво бўлаётганлигимиз, шунингдек, шаҳар шароитида уларни қайта тозалашда мавжуд талабларга етарли даражада амал қилинмаётганлиги боис озиқ-овқат маҳсулотларининг таркибида инсон организми учун заарли бўлган кимёвий моддалар миқдорининг ортиб бораётганлиги, бунинг натижасида ичбуруғ, гепатит ва бошқа ошқозон-ичак касалликлари кенг тарқалмоқдаки, бу албатта мазкур муаммога бўлган эътиборни кучайтиришни тақозо этишига алоҳида ургу бериш ижобий натижалар беради.

Атроф-мухит ифлосланиши, шунингдек, инсон саломатлигини сақлашга қуйидаги оддий экогигиеник талабларга оғишмай амал қилиш зарур эканлиги ўқувчиларга уқтирилиб борилиши лозим:

1. Доимо озода юришга одатланинг.
2. Эрталаб ҳамда кечқурун уйқуга ётишдан олдин яхшилаб ювининг, айниқса, оғиз бўшлигини чайиш ва тишиш

ларни ювишни ёддан чиқарманг.

3: Ҳафтада икки марта (камида бир марта) ички кийимларни алмаштиринг.

4. Чойшаб, ёстиқ жилларининг ҳафтада бир марта яхшилаб ювилишига эътибор беринг.

5. Қиши фаслида ҳафтада бир марта, ёзда эса ҳафтада икки марта ҳаммом (ванна, душ) қабул қилинг.

6. Қўл ва оёқ тирноқларини тез-тез олиб туринг.

7. Хоналар (айниқса, ётоқхона)ни эрталаб яхшилаб шамоллатишни ёддан чиқарманг.

8. Танангизни сув ва ҳаво ёрдамида чиниқтириб боришига ҳаракат қилинг.

9. Озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилишдан аввал қулингизни совун ёрдамида ювинг, меваларни аввал илиқ, сунгра совуқ сувда чайигандан сунг истеъмол қилинг.

10. Узоқ муддат сақланган (айниқса, тез бузиладиган, гарчи улар совитгичда сақланган бўлсада) овқатларни истеъмол қилишдан сақланинг.

11. Гушт маҳсулотларини ишлатишда аввал уларнинг яхшилаб чайилиши, сунгра тоза қовирилиши (буғланиши, димланиши)га эътибор беринг.

12. Ёз мавсумида фақат музлатгичлардагина сақланаётган гушт маҳсулотларини харид қилинг.

13. СЭС (санитария-эпидемия станцияси) доирасида фаолият юритувчи лабораторияларда назоратдан ўтказилганлиги тўғрисидаги маълумот мавжудлигидагина тез бузилувчи озиқ-овқат (шу жумладан, гушт, балиқ ва сут маҳсулотлари) маҳсулотларини харид қилинг.

14. Ичимлик сувини қайнатилгандан сунг истеъмол қилинг.

15. Хонадонларда турли юқумли касалликларни тарқатувчи ҳашоратлар (пашша, чивин, суварак, бит, бурга, камамуш, сичқон ва ҳоказолар)нинг бўлмаслиги учун курашинг. Бунинг учун хонадонлар ёки турар-жойларда вақти-вақти билан дезинфекция тадбирларининг ўтказиб турилишига эътибор беринг.

16. Күшларнинг - табиат санитарлари, яшил ўсимликларнинг эса ҳаёт учун муҳим модда - кислород манбай эканлигини ёдда тутиб, уларнинг нобуд бўлишининг олдини олиш борасида фаоллик кўрсатинг.

17. Сув ҳавзаларининг тоза бўлиши ва уларнинг турли ахлат чиқиндилари билан ифлосланишининг олдини олишга ҳаракат қилинг.

18. Атмосферани заҳарли газ (чунончи, автомобил, трактор, мотоцикл, шунингдек, турли чиқинди (шу жумладан, ҳазон)ларни ёкиш натижасида ҳосил бўлувчи тутунлар билан ифлосланишига йул қўйманг.

19. Жонли табиатга зиён етказаётган тенгдошингизни бу йўлдан қайтаринг.

20. Ҳар куни уйқуга ётишдан олдин ўзингизга қуидаги саволни беринг: “Мен табиат муҳофазаси йўлида қандай ҳаракатларни амалга оширдим?”.

“Атроф-муҳит ва инсон саломатлиги” мавзусидаги амалий ташвиқот жараёнида юқорида қайд этилган эслатмаларнинг тадбир ташкилотчилари, мутахассислар, шунингдек, бошловчи томонидан вақти-вақти билан лавҳалар воситасида такрорланиб турилишига алоҳида эътибор берилиши уларнинг ўқувчилар томонидан ижобий қабул қилинишини таъминлайди. Шунингдек, тадбир якунида иштирокчиларнинг тадбирдан олган таассуратларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Тадбир якунида фаол иштирок этган иштирокчиларни рағбатлантириш ўқувчиларда тарбиявий тадбирларнинг ўюшибилишига нисбатан қизиқишининг юзага келишини таъминлайди. Тақдирлаш учун ажратилган совғаларнинг маънавий қимматга эга бўлиши эътиборга лойиқдир. Бундай совғалар сирасидан ўқувчилар кумагида табиий ўсимликлардан тайёрланган буклет ва гербариylар, улар томонидан экологик мазмунда яратилган ижодий ишларнинг ўрин олиши муҳим аҳамиятга эгадир.

“Күшлар байрами”

Тадбирнинг ўтказилишидан қўзланган мақсад - ўқувчиларда қүшларга нисбатан меҳр-муҳабbat уйғотиш, уларни ҳимоя қилиш ҳиссини тарбиялашдан иборат.

Тадбирнинг ўтказилиш жараёнида қўйидаги педагогик вазифаларни ижобий ҳал қилиш назарда тутилади:

1. Минтақа ҳудудларида истиқомат қилувчи қүшлар тўғрисида ўқувчиларга батафсил маълумотлар бериш.

2. Ўқувчиларни қүшларнинг ягона экотизимдаги ўрни ва роли борасидаги назарий билимлардан хабардор қилиш.

3. Ўқувчиларда қүшларга нисбатан меҳр-муҳабbat уйғотиш.

4. Ўқувчиларда қүшлар муҳофазасини йўлга қўйиш борасидаги амалий фаолиятни ташкил этиш қўнимасини ҳосил қилиш.

5. Ўқувчиларнинг табиатни муҳофаза этиш борасидаги фаолликларини кучайтириш.

“Күшлар байрами” тадбирида турли синф ўқувчиларидан иборат жамоалар иштирок этадилар. Жамоаларнинг тадбирдаги иштироки бир неча шартларга кўра таъминланади, яъни, жамоалар тадбир жараёнида қўйидаги шартларни бажарадилар:

1. Күшлар ҳаёти, яшаш тарзи, уларнинг экотизимдаги роли ва ўрни ҳақида маълумот берувчи деворий газета тайёрлаш.

2. Мавзу асосида яратилган ижодий ишлар (буклет, альбом, реферат ва иншолар) танлови.

3. Күшлар учун инлар ясаш.

4. Жамоалар эга бўлган қүшлар турлари тўғрисида ахборотлар бериш.

5. “Күшлар ҳаётини яхши биласизми?” - блиц-танлов.

6. Күшлар тўғрисидаги шеър, деклорация, қўшиқ ва ҳоказолардан иборат бадиий чиқишлиарни намойиш қилиш.

Тадбирнинг ташкил этилиши, ўтказилиши юзасидан

назоратни олиб бориш учун маҳсус ҳайъат таркиби белгиланади. Ҳайъат таркибига жойлардаги Халқ таълими бўлимларининг ходимлари, биология ва зоология фанлари ўқитувчилари, шунингдек, меҳнат таълими усталари (күшлар учун ясалган инларнинг сифатини бақолашда уларнинг ёрдамларидан фойдаланилади) киритиладилар.

Жамоаларнинг ҳар бир шарт буйича амалга оширилган фаолиятлари беш балли баҳолаш тизими асосида баҳолаб борилади. Тадбир шартлари таркибига табиат муҳофазаси, қүшлар ҳаёти, яшаш тарзи хусусидаги ижодий қарашларни намойиш этиш шарти ҳам киритилиши мумкин, бундан кўзланган мақсад ўқувчиларни табиат билан яқиндан муносабатда булиш, уларнинг атроф-муҳит тўғрисидаги тасаввурларини янада бойитиш, уларда ахлоқий-эстетик сифатларни ҳосил қилиш ва экологик тафакурларини шакллантиришдан иборат.

“Күшлар байрами” номли тадбир якунида мутахассис (зоология фани ўқитувчилари)лар томонидан қүшларнинг табиат муҳофазасида тутган ўрни ва роли хусусида якунний маълумот берилади. Ушбу маълумот чумчук, саъва, майна, қизилиштон, бойуғли, қалдирғоч, лайлак, читтак, жўрчи, бургут, лочин, қалдирғоч, қарға, ҳакка каби қүшларнинг фойдали хусусиятлари тўғрисидаги тасвирий-назарий далиллар билан бойитилган ҳолда ўқувчиларнинг эътиборига ҳавола этилади. Маълумотномада қүшларнинг полиз, дала ва боғларда зааркунанда ҳашоратлар, уларнинг личинкалари, шунингдек, кемирувчилар билан озиқланиб, экинларнинг ўсиши учун қулай шарт-шароит яратишлари, турли меваларнинг дони ёки уруғларининг бир жойдан иккинчи жойга тарқалашига ёрдам бериши, айрим санитар қүшларнинг эса ҳайвонлар терисини турли қурт-қумурсқалардан тозалаб, уларнинг нобуд бўлмаслиги олдини олишдаги роли бекиёс эканлиги келтирилиб ўтилади.

Ўқувчиларга қүшларни муҳофаза қилиш учун қўйи-

даги хатти-ҳаракатларни ташкил этиш мақсадга мувофиқ, эканлиги тушунтирилади:

1. Күшларнинг инларини бузмаслик.
2. Күшларни ёки уларнинг тухумларини нобуд қилмаслик.
3. Қиши фаслида қушлар учун донхўрак ҳамда инларни ясаш.
4. Қиши фаслида вақти-вақти билан донхўракка турили озуқаларни сепиб туриш.
5. Күшларни тутиб, уларни қафасда сақламаслик.
6. Жароҳатланган қушларга мумкин қадар ёрдам бериш, уларни эҳтиётлаб парвариш қилиш.
7. Күшларнинг табиатга етказувчи фойдаси, уларнинг экотизимдаги роли ва ўрнини уз тенгдошлари еки еши кичик ўқувчиларга тушунтириш.

Тадбир якунида ўқувчиларнинг “Күшлар байрами” хусусидаги таассуротлари тингланади.

“Сув - ҳаёт манбай” номли экологик экспедиция

Сув тирик табиат ҳаёти учун муҳим аҳамиятга эга. Экологик муаммолар доирасида сувнинг ифлосланиши, тоза чучук сувнинг етишмаслиги, унинг шўрланиши муаммоси ўта долзарб муаммо ҳисобланади. Зоро, сув-ҳаёт гарови, тириклиқ, мавжудлик кафолатидир. Айни вақтда сувни эктиёт қилиш, ундан тежаб-тергаб фойдаланиш - ҳар биримиз учун табиий рефлекс даражасидаги одатга айланиши зарур. Мазкур ҳолат ижтимоий зарурият булиши билан бирга яшаш шарти ҳамдир. Шу боис ўқувчиларнинг экологик маданиятини шакллантириш уларда сувга, ундан фойдаланишга нисбатан масъулиятили ёндашувни қарор топтириш негизида амалга оширилиши мақсадга мувофиқ саналади.

“Сув-ҳаёт манбай” номли экологик экспедициянинг ташкил этилишидан кўзланган мақсад - ўқувчиларни

ўзлари истиқомат қилаётган ҳудудда жойлашган сув ҳавзалари ва уларнинг ҳолати билан яқиндан таништириш.

Мазкур тадбирни ўтказиш жараёнида қуидаги педагогик вазифалар ҳал этилади:

1. Ўқувчиларни ўзлари яшаб турган ҳудуддан оқиб ўтадиган сув ҳавзалари билан яқиндан таништириш.

2. Мазкур сув ҳавзаларининг қишлоқ хўжалиги ва саноат соҳалари, шунингдек, майший турмушдаги аҳамиятини ўрганиш.

3. Сув ҳавзаларининг санитария ҳолатини таҳлил қилиш.

4. Сув сифатини (оддий усуллар ёрдамида) аниқлаш.

5. Сув ҳавзаларининг санитария ҳолатини яхшилашга қаратилган амалий фаолиятни ташкил этиш.

Экологик экспкурсия учун танланган обьектлар: мазкур тадбир ўтказилаётган умумий ўрта таълим мактаблари жойлашган ҳудудларда жойлашган сув ҳавзалари.

“Сув-ҳаёт манбай” номли экологик экспкурсиянинг давомийлиги- 1 ҳафта-дастлабки 2 кунда ўрганилаётган ҳудуддан оқиб ўтадиган сув ҳавзалари, уларнинг жойлашув ўрни, ҳолати ўрганилади, кейинги 2 кунда мазкур сув ҳавзаларининг санитария ҳолатини яхшилаш юзасидан олиб бориладиган амалий фаолият режаси тузилади ва фаолият бевосита амалга оширилади.

Навбатдаги икки кунда “Менинг шаҳрим (қишлоғим)да жойлашган сув ҳавзалари” номли экологик карта ҳамда “Сиз учун таниш, бироқ моҳияти англанмаган манзара” номли стенд тайёрланади. Экологик карта ва стендларда ўқувчилар яшайдиган ҳудуддан оқиб ўтадиган сув ҳавзаларининг мавжуд ҳолати, мазкур сув ҳавзаларининг ифлосланишига сабаб бўлаётган омиллар хусусидаги лавҳалар, далилларнинг ифода этилишига алоҳида эътибор қаратилади. Экологик экспкурсиянинг еттинчи кунида “Сув заҳиралари - миллий бойлигимиз” мавзусида давра суҳбати ташкил этилади. Давра суҳбатида ўқув-

чиларнинг фаол иштирок этишларига алоҳида эътибор қаратилади. Тадбир якунидан иштирокчилар диққатига ўкувчилар томонидан тайёрланган экологик карта ва стенд ҳавола қилинади. Тадбир якунидан якуний хуносага келинади ва сув ҳавзаларининг санитария ҳолати устидан назоратни ташкил этиш борасидаги ишчи режа ишлаб чиқилади ва у маҳаллаларнинг Фуқаролар Кенгашига тақдим этилади.

“Томчид ҳаёт акси” ижодий ишлар кўрик-тандови

“Томчид ҳаёт акси” ижодий ишлар кўрик-тандовининг мақсади - ўкувчиларнинг табиат билан яқиндан муносабатда булишларини таъминлаш орқали уларда табигатга нисбатан меҳр—муҳаббат уйғотиш.

Қуйидаги педагогик вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилганлиги тадбир самарадорлигининг таъминланишида асос булиб хизмат қиласди:

1. Ижодий ишлар йўналиши (наср, назм, тасвирий санъат, ҳайкалтарошлиқ, нақошлиқ, реферат ва ҳоказолар)нинг турлича булиши.

2. Ўкувчиларнинг мустақил мавзу ва йўналишни белгилашдаги эркинлик ва мустақилликларининг таъминланганлиги.

3. Ўкувчиларнинг сув ва унинг ижтимоий, иқтисодий аҳамияти түғрисидаги тасаввурларини тұлақонли баён этишлари учун шарт-шароитнинг яратилганлиги.

Ўкувчилар томонидан бажарилган ижодий ишлар мүайян йўналишлар бўйича маҳсус ҳайъат томонидан баҳоланади. Ҳайъат таркибига мусиқашунос, адабиётшунос, эколог, рассом ва бошқа соҳаларда фаолият юритаётган мутахассислар жалб этилади. Тадбир жараёнида ижодий ишлар фоявий, бадиий ҳамда эстетик талқинига қўра муносиб тақдирланади.

Тадбирнинг ташкил этилиши, ўтказилиши ва якун-

лари хусусидаги мұхқокама жараёнида ҳар бир бола томонидан қатый амал қилиниши лозим бўлган қоидалар мажмуй ишлаб чиқилади. Улар қуидагилардан иборат булиши мумкин:

1. Ичимлик суви миқдорининг кескин камайиб бораётгандигини доимо ёдда тутинг!
2. Ўз эҳтиёжингиздан ортиқча сувнинг сарф булишига йўл қўйманг.
3. Жўмраги очиқ қолган сув қурилмасининг жўмрагини ёпиб қўйинг.
4. Тишингизни юваётган вақтингизда сув қурилмасидан узлуксиз равишда сувнинг оқиб туришига йўл қўйманг. Тиши ювишда стаканга сув қуиб олинг ва ундан фойдаланинг. Тиши тозалаш жараёнида мазкур усульнинг қуайлигини үзингиз ҳам ҳис этасиз.
5. Носозлиги маълум бўлган сув иншоотлари тўғрисида масъул идораларга хабар беринг.
6. Очиқ сув ҳавзалари (арик, зовур, канал, кўл, сой ва дарёлар)дан тўғридан-тўғри сув ичманг.
7. Сувни қайнатилгандан сўнг истеъмол қилинг!
8. Сув ҳавзалари ифлосланишининг олдини олинг! Сувга турли чиқинди ҳамда ахлатларни ташламанг.
9. Сув ҳавзасига яқин жойда транспорт воситалари (трактор, автомашина ҳамда велосипед)ни ювманг.
10. Сувга мағзавани тўқманг!
11. Шаҳар шароитида ичимлик суви билан экин ва кучатларнинг суғорилишининг олдини олинг. Бу мақсадда иккиласми сув манбалари (идишларга йигилган ёмғир суви)дан фойдаланиш мумкинлигини унутманг.
12. Ичимлик сувининг маҳсус идишларда усти ёпиқ, ҳолда сақланишига эътибор беринг!
13. Сувни ифлослантираётган тенгдошингизни бу ҳаракатлардан тўхтатинг!
14. Ёши кичик ўқувчиларга сувни ифлослантирмаслик зарурлигини тушунтиринг.

“Адабиёт ва атроф-муҳит муҳофазаси”

Ўқувчиларнинг атроф-муҳит, табиий шароитлар, уларнинг ўзгариши, инсон ва табиат ўртасидаги муносабатнинг мавжуд ҳолати, табиатнинг инсоннинг маънавий жиҳатдан шаклланишига кўрсатаётган таъсири масалалири бадиий адабиётларда ҳам чуқур ёритилгандир. Бу мазмундаги бадиий адабиётлар билан танишиб бориш жараённида, ўқувчилар табиат ва инсон ўртасидаги муносабат, уларнинг ўзаро алоқадорлик ва бирлик моҳиятини тушуниб борадилар. Асар қаҳрамонларининг атроф-муҳитга муносабати, табиат муҳофазаси йўлида амалга ошираётган хатти-ҳаракатларини таҳдил этиб, экологик инқизорзининг келиб чиқишига сабаб бўлган омилларни аниқлашга ҳаракат қиласди. Мазкур ҳолат эса ўқувчи (китобхон)да экологик онг ва маданиятнинг шаклланишига замин ҳозирлайди. Бу боис ўқувчиларнинг экологик маданиятини шакллантириш ҳаракати доирасида ўқувчилар ўртасида экологик адабиётларни кенг тарғиб этиш асосида уларнинг эко-эстетик, маънавий-ахлоҳий сифатларини шакллантириш ҳамда такомиллаштиришга ёрдам берувчи тадбирларни ҳам уюштириш ҳамда ушбу тадбирлардан бирини “Адабиёт ва атроф-муҳит муҳофазаси” деб номлаш мумкин.

Тадбир қуйидаги мақсадни амалга оширишни кўзда тутиди: ўқувчиларни атроф-муҳит муҳофазаси, инсон ва табиат муносабати мавзуларида яратилган бадиий адабиётлар билан таништириш, уларда мазкур адабиётни ўрганишга нисбатан қизиқишини уйғотиш ва уларнинг ахлоҳий, эстетик ҳамда экологик маданиятларини шакллантириш.

“Адабиёт ва атроф-муҳит муҳофазаси” номли тадбирни уюштириш жараённида қуйидаги ижтимоий-педагогик вазифалар амалга оширилади:

1. Ўқувчиларга “Табиат ва инсон” мавзусида яратилган бадиий адабиётлар тўғрисида маълумотлар бериш.

2. Ўқувчиларда мазкур асарларни ўрганишга нисбатан қизиқишни ҳосил қилиш.

3. Ўқувчиларнинг ахлоқий, эстетик ва экологик дидини тарбиялаш.

4. Уларда ахлоқий, эстетик ва экологик дунёқарашни шакллантириш.

5. Ўқувчиларда табиатга нисбатан муҳаббатни уйғотиш.

6. Ўқувчиларда атроф-муҳит муҳофазасига нисбатан масъулиятни қарор топтириш.

Тадбир қуйидаги таркибий тузилмага асосланган ҳолда үтказилади:

1. “Табиат ва инсон муносабатларининг бадиий адабиётлардаги инъикоси”- маълумотнома.

2. “Бадиий образ ва экотизим”- викторина.

3. “Пейзажнинг бадиий асар моҳиятини очиб беришдаги роли”- экологик мазмундаги бадиий асарлар кўргазмаси.

“Адабиёт ва атроф-муҳит муҳофазаси” номли тадбирнинг биринчи қисмида бошловчининг қисқача нутқидан сунг ўқувчилар томонидан табиат, унинг инсон ҳаётидаги ўрни ва роли, инсон ва табиат муносабатининг моҳияти, улар ўртасидаги узвий бирлик ва алоқадорликни очиб беришга хизмат қилувчи асарлар, уларнинг мазмунни тұғрисида тадбир иштирокчилариға маълумотлар берилади.

Тадбирнинг иккинчи қисмида мазкур асарлар юзасидан тузилган викторина саволлари билан иштирокчиларга мурожаат қилиниб, уларнинг билимлари даражаси ўрганилади, болиблар тақдирланади.

Тадбир сұнгыда “Пейзажнинг бадиий асар моҳиятини очиб беришдаги роли” мавзусидаги китоблар кўргазмаси ташкил этилади. Кўргазмадан О.Ҳакимовнинг “Тоғда ўсган бола”, А.Мухторнинг “Чинор”, О.Ёқубовнинг “Диёнат” ва “Гирдоб”, П.Қодировнинг “Олмос камар”, Ш.Холмирзаевнинг “Сұнгги бекат”, Э.Самандарнинг “Дарёсини йўқотган қирғоқ”, Т.Муроднинг “Отамдан қолган далалар”, Ч.Айтматовнинг “Оқ кема”, “Соҳил

буйлаб чопаётган олапар”, К.Г.Паустовскийнинг “Пешерская сторона”, М.М.Пришвиннинг “Кладовая солнца”, И.С.Тургеневнинг “Бежин луг”, Н.А.Некрасовнинг “Железная дорога” ва “Размыщение у парадного подъезда”, М.Шолоховнинг “Очилмаган қуриқ”, “Тинч Дон”, С.Ахмаднинг “Уфқ”, А.Абдураззоқнинг “Энг чиройли бойчак”, Қ.Ұтаев ва О.Бегалиевларнинг “Табиатга раҳмат”, А.П.Чеховнинг “Каштанка”, А.А.Милннинг “Винни-пух”, Р.Киплингнинг “Маугли”, В.Бианнининг “Лесную газету”, Ж.Лондоннинг “Белый клук”, Б.Васильевнинг “Не стреляйте в белых лебедей”, Ю.Нагибиннинг “На тихом озере” каби асарлари ўрин олиши мумкин.

~~“Адабиёт ва атроф мухит мухофазаси” номли тадбир сұнгыда анъанага күра иштирокчиларнинг ушбу тадбир хусусидаги фикрлари үрганилади.~~

Демак, ҳар бир ўқытувчининг тарбиявий жараённи ташкил этишга нисбатан ижодий ёндашуви тарбиявий тадбирларнинг самарадорлигини таъминлабгина қолмай, үқувчиларнинг уларга бұлған қизиқишлиарини оширади. Таъсир кучига эга тарбиявий тадбирлар эса үқувчиларда маънавий-ахлоқий ва иродавий сифатларни тарбиялашга хизмат қиласы.

ХУЛОСА

Ўқув қўлланмада ўз ифодасини топган ижтимоий, гуманитар ва табиий фанлар, шунингдек, тарбиявий тадбирларнинг ишланмалари моҳиятидан англанадики, умумий урта таълим мактаблари янги педагогик технологиялардан фойдаланиш борасида катта имкониятларга эга. Мазкур имкониятларни англай олиш, педагогик фаолиятга нисбатан бир оз ижодий ва технологик ёндашиш машғулотларнинг қизиқарли бўлишини таъминлаш билан бирга ўқувчилар томонидан ҳар бир мавзу буйича билимларнинг пухта эгалланиши учун замин яратади. Дарҳақиқат, ўқув машғулотлар, шунингдек, тарбиявий жараённинг доимий равишда бир хилда такрорланиши ўқувчиларда лоқайдлик, билим олишга нисбатан масъулиятсизлик кайфиятини ҳосил қиласди. Айни вақтда бундай ҳолатнинг олдини олишнинг энг самарали йули сифатида таълим муассасалари фаолиятига илфор педагогик технологияларни изчил ва мақсадга мувофиқ равишда татбиқ этиш эътироф этилмоқда.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, технологик ёндашув асосида педагогик фаолиятни ташкил этиш индивидуал ва ижодий хусусиятга эга. Шу боис таълим ва тарбия жараёнини йулга қўйишда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳар бир педагогнинг шахсий имкониятлари, касбий маҳорати ҳамда ижодкорлик лаёқати даражасига боғлиқ.

Ўқув қўлланмасида келтирилган дарс лойиҳалари умумий урта таълим мактаблари ўқитувчилари ҳамда барча турдаги таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагоглар учун намуна сифатида тавсия этилмоқда. Умид қиласмизки, ушбу лойиҳалар ҳамкасларимиз учун амалий қўлланма бўла олади.

Муаллифлар дарс лойиҳалари, шунингдек, ўқув қўлланма тажрибали, ижодкор ўқитувчиларни бефарқ қолдирмаслиги ҳамда уларнинг муносабатларини бўлдиришларига умид қиласдилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод - Узбекистон тарақ-қиётигининг пойдевори. - Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. 8-т. - Тошкент: Узбекистон. 2000.
3. Каримов И.А. Узбекистон XXI асрга интилмоқда. - Тошкент: Узбекистон. 1999.
4. Каримов И.А. Узбекистоннинг ўз истиқдол ва тараққиёт йули. - Тошкент: Узбекистон. 1998.
5. Каримов И.А. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. - Тошкент: Узбекистон. 1995.
6. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар Концепцияси //Маърифат г. - 1993. март.
7. Узбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” /Баркамол авлод - Узбекистон тараққиётигининг пойдевори. - Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997.
8. Узбекистон Республикасининг “Таълим туғрисида”ги қонуни (1997 йил 29 августда қабул қилинган) / Баркамол авлод - Узбекистон тараққиётигининг пойдевори. - Тошкент: Узбекистон. 1997.
9. Узбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси-нинг “Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тұғрисида”ги қарори (1999 йил, 16 август) //Халқ таълими ж. 1999. № 5.
10. Умумий ўрта таълимнинг Давлат таълим стандарты //Халқ таълими ж. 1999. № 5.
11. Арнаутов В.В., Монахов В.М. Оптимизация учебного процесса. - Москва: Михайловка. МЦОП. 1997.
12. Баркамол авлод орзузи /Тузувчилар: Ш.Курбонов, Р.Аҳлидинов, Ҳ.Сайдов. - Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1999.

13. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - Москва: ИРПО. 1995.
14. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - Москва: Педагогика. 1989.
15. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. - Москва: Высшая школа. 1988.
16. Беспалько В.П. Теоретические основы стандартизации образования // Педагогическое обеспечение государственного стандарта образования. - Москва: ИРПО. 1994.
17. Вульфов Б.З., Иванов В.Д. Основы педагогики. - Москва: УРАО. 1999.
18. Вертгеймер М. Продуктивное мышление. - Москва: Прогресс. 1987.
19. Гузеев В.В. Можно ли построить полностью детерминированный образовательный процесс //Ж. Школьные технологии. 2000. № 1.
20. Джумабоева Ф.А. Повышение качества обучения и объективности оценки знаний студентов на основе инвариантных тестов //Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. - Тошкент: 1999.
21. Исламгулова С.К. Технологизация процесса обучения в школе: теория и опыт. - Алматы. Творческая педагогика. 2003.
22. Йұлдошев Ж.Ф., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. Құлланма. - Тошкент: Үқитувчи. 2004.
23. Кларин М.В. Личностная ориентация в непрерывном образовании //Ж. Педагогика. № 2. 1996.
24. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - Москва: Знание. 1989.
25. Монахов В.М. Аксиматический подход к проектированию педагогической технологии //Ж. Педагогика. 1997. № 6.
26. Монахов В.М. Методология педагогической технологии академика В.А. Монахова. - Москва: Михайлов-

- ка. МЦОП. 1997.
27. Монахов В.М., Смыковская Т.К. Проектирование авторской (собственной) методической системы учителя //Ж. Школьная технология. 2001. № 4.
28. Монахов В.М. Технологическая карта - паспорт проектируемого учебного процесса. - Новокузнецк: ИПК. 1996.
29. Олий педагогика ўқув юртларининг ўқув жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этишнинг илмий асослари //Республика илмий-методик конф. материалы. - Тошкент: ТДПУ. 2000.
30. Очилов М. Янги педагогик технологиилар. - Карши. Насаф. 2000.
31. Педагогика /Акад. С.Р. Ражабовнинг умумий таҳрири остида. - Тошкент: Уқитувчи. 1981.
32. Педагогик ва ахборот технологиялари: ютуқлар ва истиқболлари //Республика илмий-амалий конф. мат. - Тошкент: УзПФИТИ. 2003.
33. Подласий И.П. Педагогика. В 2-х томах. Т.1. - Москва: Гуманитарный издательский центр Владос. 1999.
34. Психология /Қисқача изоҳли луғат. - Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ. 1998.
35. Саидаҳмедов Н. Янги педагогик технологиилар (назария ва амалиёт). - Тошкент: Молия нашриёти. 2003.
36. Саидаҳмедов Н. Педагогик амалиётда янги технологииларни қўллаш намуналари. - Тошкент: РТМ. 2000.
37. Селевко Г.К. Взгляд на проблему //Ж. Педагогика. 1997. №9.
38. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - Москва: Народное образование. 1998.
39. Сластёчин В.А. Доминанта деятельности //Ж. Педагогика. 1997. №9.
40. Сластёчин В.А., Мищенко А.И. Целостный педагогический процесс как объект профессиональной деятельности учителя. - Москва: УРАО. 1997.

41. Толипов Ў.К., Усманбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. Монография. Тошкент: «Фан». 2005.
42. Толипов У.К. Педагогическая технология в профессиональном образовании учителей //Мат. I международной научно-методической конф. Том II. - Тараз: 1988.
43. Толипов У.К. Технология педагогического эксперимента //Материалы I международной научно-методической конференции. Том II. - Тараз: 1988.
44. Толипов Ў. Тажриба-синов ишларида янги педагогик технологиялар //Халқ таълими ж. 1999. №2-3.
45. Толипов Ў. Ўқитувчилар тайёрлашда янги педагогик технологиялар //Халқ таълими ж. 2000. №2.
46. Толипов Ў. Педагогик технология ва уни лойиҳалаш босқичлари //ДТСларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш ҳамда касбий таълимда узвийликни таъминлаш муаммолари. Республика илмий-амалий конф. мат. - Тошкент: ЎзПФИТИ. 2000.
47. Толипов Ў. Таълим: ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти //Соғлом авлод учун ж. 2000. №7-8.
48. Хайрулин Г.Т. Технологии и техника вазимодействия. - Алматы: Мектеп. 1998.
49. Хмель Н.Д. Педагогический процесс в общеобразовательной школе. - Алма-Ата: Мектеп. 1984.
51. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология. - Москва: Педагогическое общество России. 2002.
51. Юдин В.В. Сколько технологий в педагогике? // Ж. Школьные технологии. 1999. № 3.

МУНДАРИЖА

СҮЗБОШИ	3
I БОБ.	
ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ТАРАҚҚИЁТИ ВА ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИ	
МУАМММОЛАРИ.....	5
Педагогик фаолиятни технологиялаштириш – ижтимоий зарурият.....	5
Педагогик технология назариясининг умумий асослари.....	13
Педагогик технологиянинг назарий фоялари.....	26
Таълим жараёнига технологик ёндашув мазмуни.....	37
Таълим жараёнига технологик ёндашув тамойиллари, турлари ва ишлаб чиқиш босқичлари.....	39
Таълимни ташкил этишга нисбатан инновацион ёндашувлар мазмуни.....	52
Таълим жараёни яхлит тизим сифатида	58
Педагогик технологияларни қўллаш метод ва воситалари.....	79
Педагогик технологиялар татбиқи.....	90
Шахсни фаоллаштиришга йўналитирилган таълим технологиялари.....	89
II БОБ.	
ПЕДАГОГИК ЖАРАЁННИ ЛОЙИҲАЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ.....	106
Педагогик жараённи лойиҳалаш технологиясининг умумий моҳияти.....	106
Таълим жараёнини лойиҳалаш босқичлари....	115
Таълим жараёнини лойиҳалаш қонуниятлари ва тамойиллари	121

III БОБ

Таълим жараёнини лойиҳалаш стратегиялари.....	130
ТАЪЛИМНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ	149
Интерфаол методлар ва уларнинг тавсифи...149	
“Фикрий ҳужум”	
(“Мозговая атака”) методи.....	150
“Ялпи фикрий ҳужум” методи	151
“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методи....	151
“6X6X6” методи	153
“Ақлий ҳужум” методи	155
“Кластер” методи	157
“Қарорлар шажараси” (“Қарорлар қабул қилиш технологияси”) методи.....	158
“Тажриба воситасида ўқитиш цикли” (Д. Колб ғояси).....	161
“Қора қути” методи	162
“Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси, ...) ортиқча” методи.....	162
“3/3” (“4/4”, “5/5”, ...) методи.....	163
“Расмларни тұғри жойлаштир” методи.....	164
“Қызыл ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш” методи.....	165
“Видеотопишмоқ” методи	166
“Юмалоқланган қор үйини” методи.....	167
“Заковатли зукко” методи.....	168
“Қарама—қарши муносабат” методи.....	168
“Биламан. Билишни хоҳлайман.	
Билиб олдим” методи.....	170
“Зиг-заг” стратегияси (методи).....	171
“Вен диаграммаси”	
стратегияси (методи).....	172
“Инсерпт” стратегияси.....	174
Ролли ҳамда ишбоп үйинлар.....	175
“Мактаб үртоқлик суди”	177
“Адолат үлкасига саёҳат”	179

IV БОБ.	ХУСУСИЙ ФАНЛАРНИ ҮҚИТИШ ЖАРАЁНИГА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ТАТБИҚ ЭТИШ.....	184
	Хусусий фанларни үқитиш жараёнига таълим технологиясини татбиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари.....	184
	Тарих фанлари бўйича.....	184
	Мусиқа фани бўйича	188
	Тасвирий санъат фани бўйича.....	191
	Она тили фани бўйича	193
	Табиий фанлар бўйича	194
	Дарс лойиҳалари.....	197
V БОБ.	ТАРБИЯВИЙ ТАДБИРЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА НИСБАТАН ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВ.....	236
	Тарбия жараёнига технологик ёндашув ва уни лойиҳалаш	236
	“Атроф–муҳит ва инсон саломатлиги” мавзусидаги амалий ташвиқот	240
	“Кушлар байрами”	245
	“Сув – ҳаёт манбаи” номли экологик экспедиция.....	247
	“Томчига ҳаёт акси” ижодий ишлар курик–танлови	249
	“Адабиёт ва атроф–муҳит муҳофазаси”.....	251
	ХУЛОСА	254
	ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	255

ҚАЙД УЧУН

ҚАЙД УЧУН

**Үткір Қаршиевич Толипов, Маҳфузә Усмонбоева
Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари
(Үқув құлланма)**

Үқув құлланма Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ҮзПФИТИ
илмий кенгаши ва Республика таълим маркази
илмий-методик Кенгаши қарорларига мувофик
нашрга тавсия этилди

Мұхаррир: М.Содиқова
Мусақхұх: Х.Нишенов
Техник мұхаррир: С.Пирматов
Кичик мұхаррир: М.Иноятова

Нашриёт рақами: М-19 Босишига рухсат этилди 23.05.06.
Қоғоз бічтіми 60x84 1/16. Офсет босма. Офсет қоғоз.
Шартли босма т.18,8 . Адади 5000 нұсқада. Келишилгандарда.

УзРФА «Фан» нашриёти: 700047, Тошкент, Я.Фуломов күчаси, 70.

Босмахона манзили:
«SANO-STANDART» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Широқ күчаси, 100